This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08162057 1
Digitized by Google

2
E

George Bancroft

Digitized by Google

1812

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DE
INSTITUTIONE
ORATORIA.

Digitized by Google

EX TYPIS MICHAELIS LEROY.

Digitized by Google

M. FABII
QUINTILIANI
INSTITUTIONUM
ORATORIARUM
LIBRI DUODECIM,

Ad usum scholarum accommodati, *recisis quæ minùs necessaria visa sunt*, et brevibus notis illustrati

A CAROLO ROLLIN.

TOMUS SECUNDUS.

LUGDUNI,
AMABLE LEROY.
1812.

Digitized by Google

LENOX LIBRARY
NEW YORK

Digitized by Google

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA
LIBER VII.

PROŒMIUM.

De utilitate Dispositionis.

De *inventione* (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus; verum etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera exstruentibus satis non est, saxa atque materiam, et cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur; sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas easdem *dispositio* in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.

Digitized by Google

Nec immerito secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur; et, si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti perdunt, quo viguerunt, usum; et turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo confuso, peritura sint omnia.

Sic oratio carens hac virtute, tumultuetur necesse est, et sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi; multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans; nec initio, nec fine proposito, casum potius, quam consilium, sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat *dispositioni*, quæ quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed, cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint, et tot seculis nulla reperta sit *causa*, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, et vigilet, et inveniat, et judicet, et consilium a seipso petat. Neque inficias eo, quædam esse quæ demonstrari possint, eaque non omittam.

Digitized by Google

CAPUT I.

DE DISPOSITIONE.

I. Quid sit dispositio. Interdum utilitate mutatur. II. Ut fiat optima dispositio, diligenter cognoscenda omnia quæ in causis versantur. III. An semper sit à gravissimis incipiendum. IV. Quæstio vel est simplex, vel conjuncta. Quis ordo sit in utraque servandus. V. Exponit Fabius quid ipse in variis occasionibus soleret observare VI. Ut doceat quomodo in quibusque causis singula inveniri et disponi recte possint, in exemplum affert argumentum declamationis, quale in scholis tradi solebat. VII. Res ipsa, et exercitatio, melius quam ars docent quæ debeat esse dispositio.

SIT igitur (ut supra significavi (1) *divisio*, rerum plurium in singulas; *partitio*, singularum in partes, discretus ordo, et recta quædam collotio prioribus sequentia annectens; *dispositio*, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus, ipsam *dispositionem* plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei, ut cætera exempla prætercam, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem; cum accusator a jure, quo videbatur potentior, cœperit; patronus omnia, vel pene omnia ante jus posuerit; quibus judicem quæs-

(1) Vide tom. I.

Digitized by Google

tioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit: alioqui semper petitoris arbitrio diceretur...

II. Igitur quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam; nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus nosse omnia, quæ in *causa* versarentur.. Cum hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minus pro adversa parte, quam pro mea, cogitabam.

Et primum (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primum petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius: idem intuebar: nonnunquam etiam, quod inde obtinebatur, confessum erat. Ubi primum cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est: *Occidisti hominem, occidi*: convenit. Transeo. Rationem reddere debet reus, quare occiderit: *Adulterum*, inquit, *cum adultera occidere licet*: legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat: *Non fuerunt adulteri*; *fuerunt*: quæstio. De facto ambigitur: *conjectura* est.

Interim vero et tertium confessum est, adulteros fuisse: *Sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere; exsul enim eras, et ignominiosus*: de jure quæritur.

Digitized by Google

At si protinus dicenti : *occidisti*, respondeatur, *non occidi*; statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controversia incipiat, et considerari debet, quæ primam quæstionem facit...

III. Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio, quia et initio movendus sit judex, et summo impellendus.

At pro reo plerumque gravissimum quicque primum (1) movendum est, ne illud spectans judex reliquorum defensioni sit aversior.

Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior : ut, detracta prius accusatoribus fide, aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua et ratio reddatur dilati criminis, et promittatur defensio; ne id, quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt; ut id, de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit; non quid frequentissime, sed quid tum expediret, intuitus.

(1) Mallem legere, *amovendum* : refutatione amoliendum.

Digitized by Google

IV. Cum simplex (1) *intentio* erit, videndum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, in re quæstionem instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit, quod objicitur, an tuendum. Si in scripto, in qua specie juris pugna sit; et in ea de verbis, an voluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quæ sit lex, quæ litem faciat, hoc est, qua judicium sit constitutum...

Conjuncta defensio est; qualis pro Rabirio : *Si occidisset, recte fecisset; sed non occidit.* Ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum, quicquid dici potest; tum ex his, quo quicque loco dici (2) expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo ante, quodque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere a firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi...

V. Solebam hoc facere præcipue, ut vel ab ultima specie (nam ea fere est, quæ continet *causam*) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem; vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam in *suasoriis*; ut deliberat Numa, *an regnum offerentibus Romanis recipiat.* Primum id est genus, *an regnan-*

(1) Cum accusatio, quæstio, erit simplex, et unum aliquid objicietur.

(2) Vide tom. 1.

Digitized by Google

dam, an in civitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talem regem...

(1) Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario conveniret, si modo id pro me erat; nec solum premere confessionem, sed partiendo multiplicare; ut in illa controversia: Dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est: euntes ad redimendum eum legati, obvium habuerunt patrem, revertentem ab hostibus; is legatis dixit: *Sero itis*. Excusserunt illi patrem, et aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseveraverunt ire, quo intenderant: invenerunt ducem cruci fixum, cujus vox fuit: *Cavete proditorem.*

Reus est pater. Quæ conveniunt? *Proditio nobis prodita est, et prodita a duce, quærimus proditorem: te iisse ad hostes fateris, et iisse clam, et ab his incolumem rediisse, aurum retulisse, et aurum occultum habuisse.* Nam quod (2) fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione; quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem.

Solebam id, quod fieri et in argumentis (3) dixi, in tota facere materia; ut propositis, extra quæ nihil esset, omnibus, deinde cæteris remotis, solum id super-

(1) Hæc est species divisionis, cum ostendimus in quo nobis conveniat cum adversario, in quo non conveniat. *Turn.*

(2) Mallem legere, *fatetur*, supple adversarius.

(3) Vide tom. 1.

Digitized by Google

esset, quod credi volebam; ut in prævaricationum criminibus: *Ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione: nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit?*

Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar: *Hominem occisum esse constat; non in solitudine, ut a latronibus suspicer; non prædæ gratia, quia inspoliatus est; non hereditatis spe, quia pauper fuit: odium igitur in causa: quis inimicus?*

(1) Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem *inventioni* quoque. Excutere, quicquid dicitur, prodest, et velut rejectione facta, ad optimum pervenire. Accusatur Milo, quod Clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: si non potest, occidit: ergo aut jure, aut injuria. Utique jure: aut voluntate igitur, aut necessitate (nam ignorantia prætendi non potest). Voluntas anceps est: sed quia ita id homines putant, adjungenda defensio, ut id pro

(1) Ad divisionem, hoc est, ut secernatur in quo nobis cum adversario conveniat, in quo non; prodest totam diligenter causam excutere: id quoque inventioni utile est; quia sensim excutiendo aliud atque aliud, tandem invenimus, quod est utilissimum nobis. Cæterum *rejectionem facere* dixit per metaphoram. Nam postquam Prætor judices erat sortitus, utrique permittebatur parti certum quemdam numerum judicum rejicere. *Turn.*

Digitized by Google

republica fuerit. Necessitate: subita igitur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est. Uter? profecto Clodius. Videsne ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem?

Adhuc: *Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non.* Tutius, si noluit. (1)*Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente Milone.* Ad hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. Adjicitur, *Quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.*

Hoc eo est utilius, quod sæpe nihil placet, et aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id, quod optimum est; aut id, quod minime malum...

VI. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones? scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores; ingenio, cura, exercitatione. Non tamen fere unquam, nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique, eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil (2) vitantes, ea, quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant.

Quod quo facilius appareat, unam de schola controversiam, non ita sane diffi-

(1) Pro. Milone. 29.

(2) Nullum delectum facientes. Nihil quantumlibet vulgare vitantes. *Ut* mallem legere, *rimantes*.

Digitized by Google

cilem aut novam, proponam in exemplum : *Qui reo proditionis patri non affuerit, exherès sit. Proditionis damnatus, cum advocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus cum*(1)*fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris, et fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vindicat.*

Hîc illi eloquentes, quibusque nos, circa lites raras (2) sollicitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles. *Actio* pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbecillem, pro restitutore, contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ omnia sunt in materia, et multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites, vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est, (3) ut pulchre fuerit cum materia, tumultu et clamore transactum.

Illi (4) vero, quibus propositum quidem

(1) In bello scilicet.

(2) Hunc videtur habere sensum, ut quia sollicitiores sunt, et plus temporis impendunt in excutiendis litibus, rariores causas agan t quam cæteri.

(3) Ut materia litis egregie tractata videatur, si acutis et vibrantibus sententiolis orator clamorem et tumultum excitarit. Forte hîc corruptum aliquid. Vide eandem sententiam, sed clarius expressam, lib. 4. cap. 2.

(4) Illi qui nihil penitius rimantes, attendunt ea tan-

Digitized by Google

melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt; excusatum esse rusticum, qui non interfuerit judicio, nihil collaturus patri; sed ne disertum quidem habere, quod(1) imputet reo, cum is damnatus sit; dignum esse hereditate restitutorem, non avarum; impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito. (2) Quæstionem quoque illam primam *scripti et voluntatis*, qua non expugnata, non sit sequentibus locus.

At qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusticum: *Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto.* Quis tam imperitus, quis tam procul a litteris, quin sic incipiat, etiam si nescierit, quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est, *quæ jubet exheredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti.* Hanc propositionem necessario sequitur legis laudatio, et ejus, qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur in confessis:

tum quæ in proximo sunt, non nisi innatantia vident, id est, quæ in superficie apparent, et ultro in oculos incurrunt.

(1) Non posse gloriari, quasi aliquid profuerit reo patri, cum is damnatus sit.

(2) Oratores de quibus loquitur, qui non nisi in proximo posita intuentur, videbunt quoque primam illam scripti et voluntatis quæstionem, quam latius in sequentibus exequitur.

Digitized by Google

redeat animus ad petitorem : nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes ? *Si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est :* atqui et legem esse, et hoc, quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus ? *Rusticus eram.* Sed lex erat, omnes complectitur : nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit.

Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quam ut verba contra sint, de voluntate quæratur ? Generalis igitur quæstio, *verbis, an voluntate sit standum.* Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri possit, quod *scripto* adversetur. *Ergo quisquis non affuerit, exheres erit ? quisquis, sine exceptione ?* Jam se illa vel ultro offerent argumenta : *Filius infans et æger non affuit, et qui aberat, et qui militabat, et qui in legatione erat.*

Jam multum acti est : posset aliquis non affuisse, et heres esse. Transeat nunc idem ille, qui (1) cogitavit, ut ait Cicero, *tibicinis Latini modo*, ad disertum : *Ut ista concedam : tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in*

(1) Qui hæc in gratiam rustici cogitavit, jam transeat in partes diserti. Alludit ad locum Ciceronis pro Muræna. num. 26.

legatione fuisti. Non aliud occurrit, quam illud : *Sed rusticus sum.*

Contra, quod palam est, dicet : *Ut agere non potueris, assidere potuisti :* et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum legumlatoris : *Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum.* Contra quæ disertus : *Tu impie fecisti*, inquit, *cum exheredationem meruisti : licet te postea, vel pœnitentia, vel ambitus, ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea, propter te damnatus est pater. Videbaris enim de* causa *pronunciasse.*

Ad hæc rusticus : *Tu vero in causa damnationis fuisti, multos offenderas, inimicitias domui contraxeras.* Hæc *conjecturalia :* illud quoque, quod *coloris* loco rusticus dicit, *patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subjiceret.* Hæc prima quæstione *scripti et voluntatis* continentur.

Intendamus ultra animum, videamusque an aliquid inveniri præterea possit, (1) quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, ut quærere doceam ; et, omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summitto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus : cur non aliquid circa patrem quærimus ? Dictum vero est : *Cui quis non affuerit, exheres erit.* Cur non conamur et hîc quærere, *num cuicunque non affuerit ?* Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in

(1) Legendum putem, *et quo id modo fiat*, adjiciendo,

Digitized by Google

quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt : *An eum, qui testimonium in filium impietatis reum dixit* ? *an eum qui filium lenoni vendidit* ? In hoc, de quo loquimur patre, quid apprehendi potest ? *Damnatus est.* Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres pertinet ? dura prima fronte quæstio. Non desperemus : credibile est, hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversia: *Damnatus proditionis, cum advocato exulet.* (1) Vix videtur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri et si affuerit, et si non affuerit, constituta sit. (2) Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est, de non advocato damnati scriptum. An possint enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit.

Disertus et verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est ; et propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis, qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur

(1) Vix videtur fieri posse ut debeat similiter infligi pœna ei qui patri adfuerit, aut non adfuerit. Eadem autem pœna est *bonorum amissio*. Nam *exul* bona perdit, et *exhæres* bona quoque perdit. *Turn.*

(2) Exul ita capite diminuitur, ut civitatis jus perdat, ac proinde reliqua quoque jura. Cum igitur scribitur in lege : *Qui patri proditionis reo, etc.*, non debet intelligi de *damnato patre*, id est, exule, ad quem nulla lex pertinet, sed de *absoluto. Turn.* Atque adeo ea lex non est scripta *de non advocato damnati*, id est, de eo filio qui non adfuerit tanquam advocatus patri qui damnatus est.

Digitized by Google

ab advocatione, et rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus non indignum, quod adnotetur, posse ex uno *statu* duas generales fieri quæstiones, *An quisquis*, *An cuicunque*.

Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem, quæ est adversarii, nulla oriri quæstio potest; quia nulla fit ei de sua parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent, etiam non restituto patre. Nec statim eo tendamus, quod occurrit ultro, *a rustico restitutum*. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultra. Nam, ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit.

Fingamus ergo ab alio restitutum; *ratiocinativa* atque *collectiva* quæstio orietur, *an restitutio pro sublatione judicii sit*, *et perinde valeat*, *ac si judicium non fuisset.* Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, revocato: quæ res advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id, quod primum occurrebat, *a rustico restitutum esse patrem*. Ubi rursus ratiocinamur, *An restitutor accipi debeat pro advocato*, quando id præstiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit, pro simili accipi, quod plus est.

Reliqua jam æquitatis sunt, *utrius justius sit desiderium*. Id ipsum adhuc divi-

Digitized by Google

ditur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret, nunc utique, cum alter (1) semissem, alter universa, fratre excluso. Sed, his tractatis, etiam habet magnum momentum apud judices patris memoria, cum præsertim de bonis ejus quæratur. Erit ergo *conjectura*; *qua mente pater intestatus decesserit*. Sed ea pertinet ad *qualitatem*, quæ alterius *status* instrumentum est.

Plerumque autem in fine *causarum* de æquitate tractabitur, quia nihil libentius judices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut, si in jure minus fiduciæ erit, æquitate judicem præparemus. Nihil habui amplius, quod in universum præciperem...

VII. Sunt pleraquæ ejusmodi, quæ nisi proposita, de qua dicendum est, materia, viam docendi non præbeant. Non enim *causa* universa in quæstiones ac *locos* diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam et in *proœmio* primum est aliquid, et secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis ac *locus* habet suam dispositionem, ut *theses* etiam simplices.

Est et hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa, difinitaque materia. Sed quid una faciat, aut altera? quinimo centum ac mille, in re infinita, Præceptoris est, in alio atque alio genere

(1) Mediam partem hæreditatis. Veteres volentes aliquid dividere in partes, ut hæreditatem, et quidvis simile, id *assem* appellaverunt, et partes *uncias*. Constat autem as duodecim unciis. Unde *ex asse hæres* dicitur qui solus est hæres.

Digitized by Google

quotidie ostendere, quis ordo sit rerum, et quæ copulatio; ut paulatim fiat usus, et ad similia transitus. Tradi enim omnia, quæ ars efficit, non possunt.

Nam quis pictor omnia, quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? sed, percepta semel imitandi ratione, assimilabit, quicquid acceperit. Quis enim? non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam vero non docentium sunt, sed discentium. Nam et medicus, quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis providendum, docebit: vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, (1) quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit.

Quare plurima petamus a nobis, et cum *causis* deliberemus, cogitemusque homines ante invenisse artem, quam docuisse. Illa enim potentissima est, quæque vere dicitur *œconomica* totius *causæ dispositio*, quæ constitui, nisi velut in re præsenti, non potest; ubi assumendum *procemium*; ubi omittendum; ubi utendum *expositione* continua, ubi partita; ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico a mediis, vel ultimis; ubi omnino non exponendum; quando a nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus; quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus; quando in *causa* proponendæ *procemiis* quæstiones, qua præparatione præmuniendæ; quid ju-

(1) Quæ uniuscujusque ægroti propria sunt.

Digitized by Google

dicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus; singulis, an universis opponenda refutatio; reservandi *perorationi*, an per totam orationem diffundendi affectus; de jure prius, an de æquitate dicendum; an anteacta crimina, an de quibus judicium est, prius objicere vel diluere conveniat; si multiplices *causæ* erunt, quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve, cujusque generis in *actione* recitandæ, quæ reservandæ. Hæc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus præliorum; retinentis partes propter castella tuenda, custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera; mari denique ac terra dividentis.

Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum: est facienda sua cuique vis, sua ratio: non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda; nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est: verum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio: nostrum est uti eis scire.

Reliqua partium est demum *dispositio*: et in his ipsis primus aliquis sensus, et secundus, et tertius: qui non modo, ut sint ordine collocati, elaborandum est, sed ut inter se juncti, atque ita cohærentes, ne commissura pelluceat: corpus sit,

Digitized by Google

non membra. Quod ita continget; si et, quid in quoque conveniat, viderimus; et ut verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ invicem complectantur

Ita res diversæ distantibus ex locis quasi invicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus, se copulaque tenebunt; ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua.

Verum longius fortasse progredior fallente transitu, et a *dispositione* ad *elocutionis* præcepta labor : quod proximus liber inchoabit.

Digitized by Google

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA.
LIBER VIII.

PROŒMIUM.

I. Non onerandos esse præceptis adolescentes. II. Enumeratio eorum quæ antea dicta sunt a capite 16. *lib.* 2. *quæ maxime pertinent ad Inventionem et Dispositionem; III. Elocutio pars Rhetoricæ ut pulcherrima, sic etiam difficillima. IV. Rerum quam verborum majorem curam esse habendam.*

I. His fere, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi, continetur; quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est; ita incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ

Digitized by Google

deterreri solent; aut eo tempore, quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt; asperiorum tractatu rerum atteruntur; aut, si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur; aut, quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut, qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissime fuerint.

Via tamen opus est incipientibus; sed ea plana, et cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remota refutandi cætera mora. Sequuntur enim discipuli, quo duxeris. Mox cum robore discendi crescet etiam eruditio. Iidem primo solum iter credant esse, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum.

Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare, quid doceas, quam, cum judicaris, docere : præcipueque in duabus his partibus perquam sunt pauca, circa quæ, si is qui instituetur, non repugnaverit, pronum ad cætera habiturus est cursum.

II. Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus *rhetoricen*

Digitized by Google

bene dicendi scientiam, et utilem, et artem, et virtutem esse; materiam ejus res omnes, de quibus dicendum esset. Tum et eas in tribus fere generibus, *demonstrativo*, *deliberativo*, *judicialique* reperiri. Orationem porro omnem constare rebus, et verbis. In rebus intuendam *inventionem*; in verbis *elocutionem*; in utrisque *collocationem:* quæ *memoria* complecteretur, *actio* commendaret. Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi, partibus contineri. Ex quibus ad docendum, *expositio* et *argumentatio*; ad movendum, affectus pertinerent: quos per omnem quidem *causam*, sed maxime tamen in ingressu, ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in *elocutione* partes habere. Quæstiones alias infinitas, alias finitas, quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quærenda, *an sit*, *quid sit*, *quale sit*.

His adjiciebamus, *demonstrativam* laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso, de quo diceremus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliumque constare: *Suasoriis:* accedere tertiam partem ex *conjectura*, *possetne fieri*, *et an esset futurum*, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus spectandum, *quis*, *apud quem*, *quid* diceret.

Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere..

In omni porro *causa judiciali* quinque

Digitized by Google

esse partes : quarum *exordio* conciliari audientem, *narratione causam* proponi, *confirmatione* roborari, *refutatione* dissolvi, *peroratione* aut memoriam judicis refici, aut animos moveri.

His argumentandi et afficiendi *locos*, et quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit (1) ratio divisionis.

Credere modo, qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura : ut hæc, de quibus dixi, non tam inventa a præceptoribus, quam, cum fierent, observata esse videantur.

III. Plus exigunt laboris et curæ, quæ sequuntur. Hinc enim jam *elocutionis* rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam et M. Antonius, (2) cujus supra habuimus mentionem, ait *a se disertos visos esse multos, eloquentem autem neminem. Disertis* satis putat, dicere quæ oporteat; ornate autem dicere, proprium esse *eloquentissimi.* Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso, certum est et in his, et in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit.

Et M. Tullius (3) *inventionem* quidem ac *dispositionem* prudentis hominis putat; *elo-*

(1) *Divisionem* appellat distributionem thematis et causæ in capita sua, quæ res *dispositionem* orationis efficit *Turn.*

(2) 1. de Oratore, 94.

(3) Vide Ciceronem de Oratore 44.

Digitized by Google

quentiam oratoris. Ideoque præcipue circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine palam declaratur. *Eloqui* enim hoc est, omnia, quæ mente conceperis, promere, atque ad audientes perferre : sine quo supervacua sunt priora, et similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti.

Hoc itaque maxime docetur : hoc nullus nisi arte assequi potest : huc studium adhibendum : hoc exercitatio petit, hoc imitatio : hîc omnis ætas consumitur : hoc maxime orator oratore præstantior : hoc genera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Asiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt; neque, quos *aridos* vocamus, stulti, aut in *causis* cæci fuerunt; sed his judicium in eloquendo ac modus; illis vires defuerunt : ut appareat in hoc et vitium, et virtutem esse dicendi.

IV. Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, et, velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui, omissa rerum (qui nervi sunt in *causis*) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt, idque faciunt gratia decoris : quod est in dicendo, mea quidem opinione, pulcherrimum, sed cum sequitur, non cum affectatur.

Corpora sana, et integri sanguinis, et exercitatione

Digitized by Google

exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires; namque et colorata, et adstricta, et lacertis expressa sunt; sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, fœdissima sint ipso formæ labore. Et *cultus concessus atque magnificus addit hominibus*, ut (1) græco versu testatum est, *auctoritatem*: at muliebris et luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorundam *elocutio* res ipsas effeminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur.

Curam ergo verborum, rerum volo esse sollicitudinem. Nam plerumque optima rebus cohærent, et cernuntur suo lumine: at nos quærimus illa, tanquam lateant semper, seque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, et inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quæ, si toto corpore valet, ungues polire, et capillum reponere, non existimabit ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima minime arcessita, et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa, quæ curam fatentur, et

(1) Alludit ad proverbium græcum: Εἵματα ἀνήρ *Vestis virum facit*: quo significamus ipsum ornatum magnificentiam quandam et auctoritatem hominibus addere. Existimat Erasmus a Fabio significari versum quemdam homericum, quem Nausicaë de Ulysse dixit lib. Z. seu 6. vers. 29. *Turn.*

ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, et fidem amittunt, (1) propter id, quod sensus obumbrant, et velut læto gramine sata strangulant.

Nam et, quod recte dici potest, circumimus amore verborum; et, quod satis dictum est, repetimus; et, quod uno verbo patet, pluribus oneramus; et pleraque (2) significare melius putamus, quam dicere. Quid? quod nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod et alius dixisset? A corruptissimo quoque poëtarum figuras, seu *translationes* mutuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio.

Atqui satis aperte Cicero(3) præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse, a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorrere.* Sed ille durus, atque ineruditus: nos melius, quibus sordent omnia, quæ natura dictavit; qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia. Quasi vero sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus: quæ ut propria sint, et dilucida, et ornata, et apte collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. (4)Atque plerosque videas hærentes circa singula, et dum inveniunt, et dum inventa

(1) Legi forte possit: *præter.*
(2) Rem circuitu quodam designare.
(3) Vide Ciceronem 1. de Oratore, 12.
(4) Mallem: *atqui.*

Digitized by Google

ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiamsi idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ et cursum dicendi refrenat, et calorem cogitationis exstinguit mora et diffidentia. Miser enim et (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest.

Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit; tum lectione multa et idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit, et huic adhibuerit artem collocandi; deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, et ante oculos.

Namque et hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, et acquisita facultate, et quasi reposita. Namque ista quærendi, judicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non cum dicimus. (1) Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quærunt; ita in oratione, qui non satis laborarunt. Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere videan-

(1) Totus hic locus, qui aliter ab aliis legitur, fortasse non caret mendis. Mallem legere, *sin præparata. Erunt in officio*, scilicet *verba*: deest. *Ad requisita respondere*: delerem lubens *ad*. Fabius, lib. 10. cap. 3. eandem fere sententiam his verbis clarius exprimit: *Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta in officio erunt.*

Digitized by Google

tur, atque, ut umbra corpus, sequi.

Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significantia, ornata, apte sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, et cum singulis pene syllabis commorandi: qui, etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt, (1) jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur.

Sit igitur cura *elocutionis* quam maxima, dum sciamus tamen, nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia, quæ sensum animi nostri optime promunt, atque in animis judicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio et admirabilem, et jucundam orationem. Verum admirabilem non sic, quomodo prodigia miramur; et jucundam orationem, non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

(1) Humiles videri sententias, nulliusque pretii haberi in ea oratione, in qua verba tantum laudantur.

Digitized by Google

CAPUT I.

De Elocutione.

Spectatur Elocutio in verbis aut singulis, aut conjunctis, in singulis intuendum ut sint latina, perspicua, ornata, et ad in quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. De ratione latine atque emendate loquendi pauca adjicit iis quæ ante dicta sunt.

Igitur quam Græci φράσιν vocant, latine dicimus *elocutionem*. Eam spectamus in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint latina, perspicua, ornata, et ad id, quod efficere volumus, accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed (1) ea, quæ de ratione latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de *grammatice* loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum, ne vitiosa essent, præcepimus: hìc non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina, et externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris, quam latine: quomodo et illa attica anus Theophrastum, hominem alioqui

(1) De ratione latine atque emendate loquendi vide Ciceronem, lib. 3, de Oratore, num. 37. — 48.

Digitized by Google

disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit : nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium attice loqueretur.

Et in Tito Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam(1)*patavinitatem*. Quare, si fieri potest, et verba omnia, et vox, hujus alumnum urbis oleant: ut oratio romana plane videatur, non civitate donata.

CAPUT II.

DE PERSPICUITATE.

I. Perspicuitas pendet præsertim a proprietate verborum. II. Unde oriatur, et quomodo vitari possit obscuritas.

I. PERSPICUITAS (2) in verbis præcipuam habet proprietatem: sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est, sua cujusque rei appellatio : qua non semper utimur. Nam et obscœna vitabimus, et sordida, et humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut (3) ordinis.

In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia, quæ

(1) Id est, quandam phrasim, quæ redolebat potius Patavium quam Romam. *Turn.*

(2) De perspicuitate, vide Ciceronem, lib. 3. de Oratore, num. 48. — 50.

(3) Infra dignitatem personarum coram quibus agitur.

Digitized by Google

sunt in usu, etiamsi *causæ* necessitas postulet, reformidant; ut ille, qui in actione, (1) *ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat; nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset...

In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla virtus est: atque ei contrarium est vitium id, quod apud nos *improprium*, ἄκυρον apud Græcos vocatur; quale est: (2)

. . . . . . *Tantum sperare dolorem.*

Non tamen, quicquid non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit; quia primum omnium multa sunt et græce et latine non denominata. Nam et qui jaculum emittit, *jaculari* dicitur; qui pilam aut sudem, appellatione privatim sibi assignata caret; et, ut *lapidare* quid sit, manifestum est, ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde *abusio*, quæ κατάχρησις dicitur, necessaria. *Translatio* quoque, in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi refertur; nec auditu, sed intellectu perpendenda est.

Secundo modo dicitur proprium inter plura, quæ sunt ejusdem nominis, id,

(1) *Spartum* frutex est nexilis et vitilis, genistæ similis, frequentissimus in Hispania, teste Plinio. *Turn.*
(2) Æneidos, lib. 4. vers. 419.

Digitized by Google

unde cætera ducta sunt ; ut *vertex* est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur : inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis : et ex hoc, quod est in montibus eminentissimum : recte, inquam, dixeris hæc omnia *vertices*; proprie tamen, unde initium est. Sic (1) *soleæ* et *turdi* pisces, et cætera.

Tertius est huic diversus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium; ut carmen funebre, proprie *nænia*; et tabernaculum ducis, *augustale*. Item quod commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur; ut *urbem*, Romam accipimus; et *venales*, novitios; et *corinthia*, æra; cum sint urbes aliæ quoque, et venalia multa, et tam aurum et argentum, quam æs, corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.

At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius; ut Cato dixit, *C. Cæsarem ad evertendam rempublicam*(2) *sobrium accessisse*; ut Virgilius (3)*deduc-*

(1) *Solea* piscis est planus, a similitudine soleæ pedis nostri. *Turdus* quoque piscis est saxatilis, a similitudine turdi avis. *Turn.*

(2) Scribit Tranquillus Cæsarem vini parcissimum fuisse, ut dixerit Cato, solum Cæsarem sobrium accessisse ad evertendam Rempublicam. In nomine *sobrii* proprietas est : significatur enim magna cura, diligentia, et provisio, qualis esse solet in sobriis. *Turn.*

(3) 6. Eclog. 5. 1. lib. Od. 12. 3. lib. Od. 4.

Digitized by Google

tum carmen; et Horatius *acrem tibiam*, *Annibalemque dirum*...

Interim autem, quæ sunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt; ut Fabius inter plures imperatorias virtutes *cunctator* est appellatus.

Possunt videri verba, quæ plus significant, quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis; intellectum enim adjuvant. Ego autem libentius *emphasin* retulerim ad ornatum orationis; quia non, ut intelligatur, efficit, sed ut plus intelligatur.

II. At obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis; ut si commentarios quis pontificum, et vetustissima fœdera, et exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex eis, ut, quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria; ut (1) *Atabulus* ventus; et navis (2) *Saccaria*: quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationum earum, vel interpretanda sunt; sicut in his, quæ *homonyma* dicuntur: ut *taurus* animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu

(1) Nomen proprium venti, qui Apuliam infestat. Vide Horat. lib. 1. Satyr. 5. v. 78. ἀπὸ τοῦ ἄτην βάλλειν.
(2) Quæ saccos fert: vel quæ saccis fert species aromaticas. Alii referunt etiam ad saccar. *Turn.*

Digitized by Google

et continuatione sermonis, et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec (1) trajectione tam tardus, ut in *hyperbaton* finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mistura verborum; qualis in illo versu: (2)

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus, aras.

Etiam *interjectione* (qua et oratores et historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum) impediri solet intellectus, nisi, quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset: (3)

Nec vanos horret strepitus, ...

compluribus insertis alia figura, quinto demum versu redit:

. . . . . Tum, si qua sonum procul arma dedêre,
Stare loco nescit. . . . .

Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solum, quæ incertum intellectum facit; ut, *Chremetem audivi percussisse Demeam*; sed illa quoque, quæ, etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit; ut si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem*. Nam, etiamsi librum ab homine scribi pateat, male

(1) Intelligit transpositionem verborum: quæ si longius transferantur, sensum obscurum efficiunt.
(2) Æneidos lib. 1. vers. 113.
(3) Georg. vers. 79.

tamen composuerat, feceratque ambiguum, quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui, dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate, quæ dicere volunt; ipsam deinde illam seriem cum alia simili jungentes, miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam a quibusdam laboratur; neque id novum vitium est, cum jam apud(1) Titum Livium inveniam, fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos *obscurare*, quæ dicerent, juberet, græco verbo utens, σκότισον. Unde illa scilicet egregia laudatio: *Tanto melior: ne ego quidem intellexi.*

Alii, brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba; et, velut satis sit scire ipsos, quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego (2) otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit... Pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, et gaudent, non quasi audiverint, sed quasi invenerint.

(1) In Epistola Titi Livii ad filium, cujus Fabius alibi mentionem facit.

(2) Vanum, nihil significantem, cum non intelligatur,

Digitized by Google

Nobis prima sit virtus perspicuitas; propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio; nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo et doctis probabilis, et planus imperitis erit. Hæc est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis *narrationis*. (1)

Similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque pauciora, quam oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, et negligenter quoque audientibus aperta; quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, et tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen; sed multis eum frequenter cogitationibus avocari; nisi tam clara fuerint quæ dicimus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare, non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe, quæ non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus: *Quæ causa utique nostra est culpa dicta obscurius. Qua causa ad planiora et communia magis verba descendimus*; cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

(1) Vide de Narratione, tom. 1.

Digitized by Google

CAPUT III.

De Ornatu.

I. Quam vim habeat ornatus. — Sit virilis non effœminatus. —Pro materiæ genere variatus. II. Ornatus est in singulis verbis, et conjunctis. In singulis, cum plura idem significent, debet fieri delectus. III. Verba, vel sunt propria, quibus dignitatem dat antiquas. — Vel ficta; et hic agit de ratione fingendi verba. — Vel translata, de quibus alio loco. IV. Antequam de ornatu conjuncti sermonis, agat, attingit præcipua vitia, quæ ornatui contraria sunt. V. Ad ornatum venit: ad quem præcipuè valent ἐνάργεια. — *seu hypothyposis. — Similitudines. —* βραχυλογία. — *Emphasis. —* ἀφέλεια. *VI. Postremo vim oratoris in augendo et minuendo esse, de quo in sequenti capite.*

I. Venio nunc ad (1) ornatum: in quo sine dubio plus, quam in cæteris dicendi partibus, sibi indulget orator. Nam emendate quidem ac dilucide dicentium tenue præmium est, magisque vitiis carere est, quam ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. *Inventio* cum imperitis sæpe communis: *dispositio* modicæ doctrinæ credi potest: et quæ sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: denique omnia hæc ad utilitatem *causarum* solam referenda sunt.

Cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse, qui dicit, et in cæteris

(1) De ornatu vide Ciceronem, lib. 3. de Oratore, n. 91. — 104. et n. 147. — 170. et in Oratore, n. 75. — 86.

Digitized by Google

judicium doctorum, in hoc vero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis præliatus in *causa* est Cicero Cornelii (1): qui non assecutus esset, docendo judicem tantum, et utiliter demum, ac latine, perspicueque dicendo, ut populus romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profecto, et magnificentia, et nitor, et auctoritas expressit illum fragorem.

Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, et cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse, quid facerent, nec sponte judicioque plausisse, sed velut mente captos, et, quo essent in loco, ignaros erupisse in hunc voluntatis affectum.

Sed ne *causæ* quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, et magis attendunt, et facilius credunt; plerumque ipsa delectatione capiuntur; nonnunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit: *Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles (2) quoque eandem petendam maxime putat.

(1) Pro Cornelio Balbo, 7. etc.
(2) Vide Aristotelem, lib. 3. Rhetorices.

Digitized by Google

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, et sanctus sit : nec effeminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet : sanguine et viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant.

Quare nemo ex (1) corruptis dicat, me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse virtutem; sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia et violas, et amœnos fontes surgentes, quam ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt? Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quam maritam ulmum et uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites : licet quid essent, si aliud nihil haberent?

Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo (2) quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ

(1) *Corruptos* vocat, qui sententiolas et acumina sectando, nimia affectatione cultus et quasi muliebribus lenociniis veræ et masculæ eloquentiæ dignitatem corruperant : quod vitium ætate Fabii maxime invaluerat.

(2) Quincunx est arborum ordo dispositarum in triangulum. Sic autem dicebatur a figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt. Vide Virgilium, lib. 2. Georg. vers. 277.

Digitized by Google

ferro coërcebo: in orbem se formosius fundet, et protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus adstricta sint ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam vero species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere, modici judicii est. Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus.

Atque, ut a prima divisione ordiar, non idem, *demonstrativis*, et *deliberativis*, et *judicialibus causis* conveniet. Namque illud genus, ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem; ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit; ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis et gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, *translationibus* magnificum, compositione elaboratum, velut institutor quidam eloquentiæ, intuendum, et pene pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad *causam*, refertur. At, ubi res agitur, et vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus.

Præterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse sollicitus. Neque hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus; sed uti pressior et severior, (1) eo minus confessus, præci-

(1) *Eo* videtur hic superfluum. Et huc forte e superiore versu irrepsit.

Digitized by Google

que ad materiam accommodatus. Nam et suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, et in judiciis publicæ capitalesque *causæ* poscunt accuratius dicendi genus.

At privatum consilium *causas*que paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus sermo, et dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii (1) redhibitione sudare? Sed ad propositum.

II. Et quoniam orationis tam ornatus, quam perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in pluribus positus, quid separata, quid conjuncta exigant, consideremus.

Quanquam rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum *translatis* verbis magis egere, sciamus inornatum esse, quod sit improprium. Sed cum idem frequentissime plura significent, quod συνωνυμία vocatur, jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut syllabæ e litteris melius sonantibus clariores sunt, ita verba e syllabis magis vocalia; et, quo plus quæque spiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii junctum melius sonet.

Diversus est tamen usus. Nam rebus

(1) *Redhibitio* est ædilitio edicto, cum quis tibi vendidit servum vitiosum, aut morbosum, petitque ut tibi pretium reddat, et servum recipiat. *Turn.*

Digitized by Google

atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient. In universum quidem, optima simplicium creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa atque sublimia plerumque materiæ modo(1)cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilius verbum, et velut macula, ita a sermone tenui sublime nitidumque discordat, fitque corruptum, quia in plano tumet.

Quædam non tam ratione, quam sensu judicantur; ut illud, (2)

. . . . . *Cæsa jungebant fœdera porca*

fecit elegans, fictio nominis : quod si fuisset *porco*, vile erat : in quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et merito, nuper poëtam, qui dixerat :

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud : (3)

. . . . *Sæpe exiguus mus.*

Nam *epitheton* (*exiguus*), aptum proprium effecit, ne plus expectaremus, et casus

(1) Æstimanda. Dijudicanda.
(2) Æneidos lib. 8. vers. 641.
(3) Virgilii Georg. 1. vers. 181.

Digitized by Google

singularis magis decuit, et clausula ipsa unius syllabæ, non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius : (1)

. . . . *Nascetur ridiculus mus.*

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando et ipsa verborum humilitas affert. An, cum dicit in Pisonem Cicero, *Cum tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse ?..

III. Cum sint autem verba propria, ficta, *translata*; propriis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus : eoque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unice est usus. *Olli* enim, et *quianam*, et (2) *mi*, et *pone*, pellucent et aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima; vetustatis inimitabilem arti auctoritatem.

Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus *Quæso* : quid necesse est dicere ? *Oppido*, quo sunt usi paulum tempore nostro superiores, vereor ut jam non ferat quisquam : certe *Antigerio*, cujus eadem significatio est,

(1) Artis Poëticæ vers. 139.
(2) *Mi* pro *mihi*. lib. 6. Æneidos, vers. 104. *Pone* præpositio antiqua, pro *post*. *Pone nos recede*. Plaut. sed apud Virgilium hoc sensu non occurrit. *Pone*, adverbium, pro *retro*, non inusitatum.

nemo, nisi ambitiosus, utetur. (1) *Ærumnas* quid opus est ? tanquam parum sit, si dicatur *labor*. Horridum, *reor* : tolerabile, *autumo* : tragicum, *prolem ducendam* : *universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa ? totus prope mutatus est sermo.

Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent : quædam etiam necessario interim sumuntur, *nuncupare*, et *fari* : et multa alia etiam audientibus grata inseri possunt : sed ita demum, si non appareat affectatio...

Fingere, ut (2) primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare ; non alia libertate, quam qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem, in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini (3) juvenis admodum inter Pomponium et Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an *gradus eliminat*, apud Accium in tragœdia, dici oportuisset. At veteres ne *expec-*

(1) A *labore* distat *ærumna* : unde hæc *ægritudo laboriosa* definitur à Tullio, lib. 4. Tusc. num. 18. Vide etiam lib. 2. de finibus, num. 118. Sæpius hæc vox a Tullio adhibetur.

(2) Fabius lib. 1. sic de fictis verbis : (quem nos locum omisimus) *Audendum tamen : namque, ut Cicero ait, etiam quæ primo dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est* ὀνοματοποιΐα. *Quis enim ferat si quid simile illis merito laudatis*, λίγξε βιὸς, et, σίζ' ὀφθαλμὸς *fingere audeamus ? Jam ne* balare *quidem aut* hinnire *fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.*

(3) Hæc constructio verborum non usitata.

torat quidem timuerunt. Et sane ejusdem notæ est, *exanimat*.

At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem (1) *beatitas* et *beatitudo*, quæ dura quidem sentit esse; verumtamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo, sed a nominibus quoque, derivata sunt quædam; ut a Cicerone (2) *Sullaturit*; et ab Asinio *Fimbriaturit* et *Figulaturit*.

Multa ex græco formata nova, ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *ens* et *essentia* : quæ cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quod iniqui judices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Quædam tamen perdurant. Nam et quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova; et quædam in usu perquam recentia, ut Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus, dixerunt. *Piraticam* quoque, et *musicam* et *fabricam*, dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem*, et *urbanum*, Cicero nova credit. Nam et in epistola ad Brutum : *Eum*, inquit, *amorem, et eum* (*ut hoc verbo utar*) *favorem in consilium advocabo*. Et ad (3) Appium Pulchrum : *Te hominem, non solum sapientem, verum etiam* (*ut nunc loquuntur*)

(1) 1. de Natura Deorum, 95.

(2) Ad Atticum, lib. 9. epist. 12. *Syllaturit animus ejus et proscripturit*. Derivatio est a Sulla vel Sylla, qui cives Romanos proscripsit. *Turn.*

(3) Lib. 3. epist. 8. Tullius habet : *ut nunc loquimur*.

Digitized by Google

urbanum. (1) Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium*. Cæcilius ad Sisennam : *Albenti cælo*. *Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse; nam veteres pluraliter appellabant.

Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est, quæ significata sunt primo sensu; alia reperta, quæ ex his facta sunt, ut jam nobis ponere alia, quam quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit: at derivare, flectere, conjungere, quod natis postea concessum est, quando desiit licere.

Et, si quid periculosius finxisse videmur, quibusdam remediis præmuniendum est : *Ut ita dicam* ; *Si licet dicere* ; *Quodammodo* ; *Permitte mihi sic*. Quod idem etiam in iis, quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tuto dici possunt. In quo non falli judicium nostrum sollicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, (2) προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.

Translata probari, nisi in contextu sermonis, non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ per se nullam

(1) Nec tamen hoc verum est : nam usurpatum fuerat *obsequium* a Plauto et Nævio ante Terentium, idcircoque Fabius adjecit, *putat*. Turn.

(2) Id est, præmunire hyperbolen, eique veniam deprecari velut præveniendo castigationem et reprehensionem. Ex Aristotele, lib. 3. Rhetoricæ.

Digitized by Google

virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum est, dignitatem: excepto, si obscœna nudis nominibus enuntientur. (1) Quod viderint, qui non putant esse vitanda; quia nec sit vox ulla natura turpis; et, si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

IV. Jam hinc igitur ad conjuncti sermonis rationem transeamus.

Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur; quam concipiamus *elocutionem*; quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitate dicere, an moderate; læte, an severe; abundanter, an presse; aspere, an leniter; magnifice, an subtiliter; graviter, an urbane. Tum quo *translationis* genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo, qua postremo collocatione id, quod intendimus, efficere possimus. Cæterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea, quæ sunt huic contraria laudi, attingam; nam *prima virtus est, vitio carere*.

Igitur ante omnia ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero (2) id genus dicit,

(1) Vide Ciceronem, lib. 9. Epist. 22. ad famil.
(2) Vide Ciceronem de Partitione, 19.

Digitized by Google

quod non plus minusve est, quam decet. Non quia comi expolirique non debeat (nam et hæc ornatus pars est), sed quia vitium est ubique, quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem et pondus in verbis, sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant *translata*, *superlata*, *ad nomen adjuncta*, *duplicata*, *et idem significantia*, *ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia*.

Sed quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod (1) κακόφατον vocatur..

Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur; ut *Saxea est verruca in summo montis vertice*. Cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, *nequam* dixeris hominem; nec deditum forte meretrici, *nefarium*: quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, jejuna, tristis, ingrata, (2) vilis oratio est. Quæ vitia facillime fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, dein-

(1) Ut *Dorica castra*.

(2) Id est, neglecta: huic enim opponitur accurata oratio.

ceps

Digitized by Google

œps hilari, jucundo, accurato diversum est.

Vitanda et μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid, quo minus plenus sit: quanquam id obscuræ potius, quam inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cum a prudentibus fit, *schema* dici solet, sicut ταυτολογία, id est, ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magnopere summis auctoribus vitata, interim vitium videri potest: in quod sæpe incidit etiam Cicero, securus tam parvæ observationis; sicut hoc loco: (1) *Non solum igitur illud judicium judicii simile, judices, non fuit...*

Pejor hac ὁμοιολογία est, quæ nulla varietatis gratia levat tædium, atque est tota coloris unius, quæ maxime deprehenditur carens arte oratoria, eaque et in sententiis, et figuris, et compositione longa, non animis solum, sed etiam auribus est ingratissima.

Vitanda μακρολογία, id est, longior, quam oporteat, sermo; ut apud Livium: *Legati, non impetrata pace, retro domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina *periphrasis* virtus habetur.

Est et πλεονασμὸς vitium, cum supervacuis verbis oneratur oratio: *Ego meis oculis vidi.* Satis est enim, *vidi.* Emendavit hoc non inurbane in Hirtio Cicero, qui, cum in Pansam declamans, *filium a matre decem mensibus in utero latum esse* dixis-

(1) Vide Ciceronem pro Cluentio, 96.

Digitized by Google

set: *Quid? aliæ*, inquit, *in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur:

..... *Vocemque his auribus hausi.* 4. Æn. 359.

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, et supererit, (1) non cum adjicietur.

Est etiam, quæ (2) περιεργία vocatur, *supervacua* (ut sic dixerim) *operositas*; ut a diligenti curiosus, et a religione superstitio distat. Atque, ut semel finiam, verbum omne, quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est, *mala affectatio*, per omne dicendi genus peccat. Nam et tumida, et exilia, et prædulcia, et abundantia, et arcessita, et exsultantia, sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, et specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam, cætera cum vitentur, hoc petitur. Est autem totum in *elocutione*.

Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio in verbis maxime impropriis, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium, aut

(1) Non erit vitium, cum adjicietur ex industria.

(2) περιεργία tam est in rebus quam in verbis. Fit autem cum nimia diligentia utimur. Inde enim vel addendo, vel detrahendo, aut nimium excolendo, aut sæpius mutando, orationem vitiamus, et reddimus inornatam. *Turn.*

Digitized by Google

ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον; ut cum dicitur aliter, quam se natura habet, et quam oportet, et quam sat est.

Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte et in alio a nobis opere plenius dictum est, et in hoc sæpe tractabitur, et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde, quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia dicemus...

V. (1) Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus in eo, quod velis, (2) exprimendo, concipiendoque; tertius, qui hæc nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum.

Itaque ἐνάργειαν, cujus in præceptis *narrationis* (3) feci mentionem, quia plus est evidentia, vel, ut alii dicunt, repræsentatio, quam perspicuitas, et illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res, de quibus loquimur, clare, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque ut debet, plene dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea

(1) Oratio potest esse perspicua et probabilis, id est, nihil habere *plus minusve quam decet*, ut ex Cicerone paulo ante definitur, necdum esse ornata. Id quod duabus hisce virtutibus adjicitur, efficit ornatum.

(2) Forte hic aliquid mendi subest: certe inversus ordo. Prius est enim rem concipere animo, quam eam verbis exprimere.

(3) Vide de Narratione, tom. 1.

Digitized by Google

sibi judex, de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, et oculis mentis ostendi. Sed, quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam.

Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur:

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque.
5, Æn. 426.

Et cætera, quæ nobis illam pugilum congredientium faciem ità ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut, cum illa in Verrem (1) legit, *Stetit soleatus prætor populi romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus, in littore*, non solum ipsum os intueri videatur, et locum, et habitum, sed quædam etiam ex iis, quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe mihi cernere videor et vultum, et oculos, et deformes utriusque blanditias, et eorum, qui aderant, tacitam aversationem, ac timidam verecundiam.

Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies; ut est apud eumdem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descrip-

(1) Vide Ciceronem, 7. Verr. 85.

Digitized by Google

tione convivii luxuriosi : *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim hesterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium.* Quid plus videret, qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim, qui dicit *expugnatam* esse civitatem, complectitur omnia, quæcunque talis fortuna recipit : sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. At si aperias hæc, quæ verbo uno inclusa erant, apparebunt *fusæ per domos ac templa flammæ, et ruentium tectorum fragor, et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii in extremo complexu suorum cohærentes, et infantium feminarumque ploratus, et male usque in illum diem servati fato senes; tum illa profanorum sacrorumque direptio, efferentium prædas repetentiumque discursus, et acti ante suum quisque prædonem catenati, et conata retinere infantem suum mater, et, sicubi majus lucrum est, pugna inter victores.* Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur eversio; minus est tamen totum dicere, quam omnia. Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia; et licebit etiam falso adfingere, quicquid fieri solet.

Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus :

Digitized by Google

. . . . . . *Mihi frigidus horror*
Membra quatit, gelidusque coït formidine sanguis.

Æn. 29.

Et

. . . . *Trepidæ matres pressere ad pectora natos.*

7. Æn. 518.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur: hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est, ad se refert quisque, quæ audit; et id facillime accipiunt animi, quod cognoscunt.

Præclare vero ad inferendam rebus lucem repertæ sunt similitudines; quarum aliæ sunt, quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur; aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est hujus loci proprium:

. . . . . . *Inde lupi ceu*
Raptores atra in nebula.

2. Æn. 355.

Et

Misit, avi similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos humilis volat æquora juxta.

4. Æn. 254.

Quo in genere id est præcipue custodiendum, ne id, quod similitudinis gratia adscivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim, quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare sane poëtis quidem permittamus hujusmodi exempla:

Qualis, ubi hybernam Lyciam Xantique fluenta
Deserit, aut Delon maternam invisit, Apollo.

4. Æn. 14

Non idem decebit oratorem (1), ut occultis aperta demonstret.

Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longius petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexspectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, et utilia tamen ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri*. Et, *ut medici abalienata morbis membra præcidunt, ita turpes ac perniciosos, etiam si nobis sanguine cohæreant, amputandos*. Jam sublimius illud pro Archia: (2) *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt*, et cætera. Quod quidem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum est. Nam et falsis utuntur, nec illa iis, quibus (3) tandem similia videri volunt, applicant: quorum utrumque in iis est, quæ me juvene ubique cantari solebant: *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt*: et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est*.

In omni autem *parabola* aut præcedit similitudo, et res sequitur; aut præcedit res, et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata est: interim, quod longe optimum est, cum re, cujus est

(1) Vide tom. 1.
(2) Vide Ciceronem pro Archia, num. 19.
(3) Non habet hic usitatum sensum ista vox.

Digitized by Google

imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit *redditio contraria*, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modo feci mentionem:

. . . . Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.

Sequitur in primo *Georgicôn*, post (1) longam de bellis civilibus, atque externis conquestionem:

Ut, cum carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt se in spatia; et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine *antapodosi. Redditio* autem illa rem utramque, quam comparat, velut subjicit oculis, et pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla: sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero pro Muræna: (2) *Ut aiunt in Græcis artificibus eos aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerunt; sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire.* Illud pro eodem, jam pene poëtico spiritu, (3) sed tamen cum sua *redditione*, quod est ad ornatum accommodatius: *Nam, ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur; sæpe improviso, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitantur; sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas, quo*

(1) Vide primum Georgicum, 512.
(2) Vide Ciceronem pro Muræna, num. 36.
(3) Ibidem.

signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videantur.

Sunt et illæ breves : *Vagique per sylvas ritu ferarum.* Et illud Ciceronis in Clodium : *Quo ex judicio, velut incendio, nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque etiam ex quotidiano sermone, succurrere.

Huic subjacet virtus non solum aperte ponendi rem ante oculos, sed circumcise atque velociter. Ac merito laudatur brevitas integra, sed ea minus præstat, quoties nihil dicit, nisi quod necesse est: βραχυλογίαν vocant, quæ reddetur inter *schemata.* Est vero pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale illud Sallustii est : *Mithridates corpore ingenti, perinde armatus.* Hoc male imitantes sequitur obscuritas.

Vicina prædictæ, sed amplior virtus est ἔμφασις, altiorem præbens intellectum, quam quem verba per se ipsa declarant. Ejus duæ sunt species; altera, quæ plus significat, quam dicit; altera, quæ etiam id, quod non dicit. Prior est et apud Homerum, (1) cum Menelaüs Graios in equo *sedisse* dicit; nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit. Et apud Virgilium : (2) Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa, (3) cum *jacuisse* dicit *per antrum*, *immensum*, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est.

Demissum lapsi per funem. . . . . .

(1) Odyss. lib. 4. vers. 272, etc.
(2) 2. Æn. 261.
(3) 3. Æn. 631.

Digitized by Google

Sequens posita est in voce aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur vox, ut fecit pro Ligario Cicero : (1) *Quod si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines : intelligo, quid loquar.* Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem eum impellerent. Absciditur per ἀποσιώπησιν, quæ, quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in vulgaribus quoque verbis *Emphasis* : *Virum esse oportet* : et, *Homo est ille* : et, *Vivendum est*. Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiæ est, ea, de quibus dicat, clare atque evidenter ostendere : sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam et ipsa illa ἀφέλεια simplex et inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in feminis amatur, ornatum ; et sunt quædam velut e tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiæ. Alia copia locuples, alia floribus læta : virium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, valet.

VI. Sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus : reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, et verbis. Sed quæ sit rerum inventio ac ratio, tractavimus : nunc quid *elocutio* attollat aut deprimat, dicendum.

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 15.

Digitized by Google

CAPUT IV.

De Amplificatione.

Prima amplificandi ratio est in nomine. — Præcipua quatuor amplificationis genera. I. Incrementum. II. Comparatio. III. Raciocinatio. IV. Congeries.—Minuendi totidem modi sunt, quot augendi.

Prima est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine; ut cum eum, qui sit *cæsus, occisum*; eum, qui sit *improbus*, *latronem*; contraque eum, qui *pulsavit*, *attigisse*; qui *vulneravit*, *læsisse* dicimus. Utriusque pariter exemplum est pro M. Cœlio: (1) *Si vidua libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset*? Nam et impudicam, *meretricem* vocavit; et eum, cui longior cum illa fuerat usus, *liberius salutasse*.

Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus conferantur, ut Cicero in Verrem: (2) *Non enim furem, sed raptorem; non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ; non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque; non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum judicium adduximus*. Illo enim modo, ut sit multum; hoc

(1) Vide Ciceronem pro Cœlio, num. 38.
(1) 3 Verr. num. 9.

Digitized by Google

etiam, plus ut sit, efficitur. Quatuor tamen maxime generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

I. Incrementum est potentissimum, cum magna videntur, etiam quæ inferiora sunt. Id autem uno gradu fit, aut pluribus. Per id venitur non modo ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum: (1) *Facinus est vincire civem romanum, scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam et si tantum *verberatus* esset, uno gradu increverat, ponendo etiam id esse *facinus*, quod erat inferius. Et si tantum *occisus* esset, per plures gradus ascenderat. Cum vero dixerit, *prope parricidium necare*, supra quod nihil est, adjecit: *quid dicam in crucem tollere?* Ita, cum id, quod maximum est occupasset, necesse erat in eo, quod ultra est, verba deficere.

Fit et aliter supra summum adjectio: ut apud Virgilium de Lauso:

> . . . . . . *Quo pulchrior alter*
> *Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.*
>
> 7. Æn. 647.

Summum est enim, *quo pulchrior alter non fuit*; huic deinde aliquid suprapositum est. Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quam maximum, sed quo nihil majus est:

(1) 7. Verr. 169.

Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius ? Matrem tuam occidisti. Nam et hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri.

Crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in contextu et cursu semper aliquid priore majus insequitur; ut de vomitu in Antonium Cicero : (1) *In cœtu vero populi romani negotium publicum gerens, magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non in cœtu, vomere; in cœtu etiam, *non populi*; populi etiam, *non romani*; vel si nullum *negotium* ageret, vel si non *publicum*; vel si non *magister equitum*. Sed alius divideret hæc, et circa singulos gradus moraretur : hic in sublime etiam currit; et ad summum pervenit non nixu, sed impetu.

II. Verum ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita, quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim, quod est infra, necesse est extollat id, quod supra positum est; ut idem, atque in eodem loco : (2) *Si hoc tibi inter cœnam, et in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret ? in cœtu vero populi romani.* Et in Catilinam : (3) *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*

(1) Philipp. 65.
(2) 2. Philipp. 63.
(3) 1. Catilin. 17.

Digitized by Google

Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sít majus id, quod a nobis exaggerandum est; ut idem pro Cluentio, (1) cum exposuisset, Milesiam quandam a secundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse: *Quanto est*, inquit, *Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.*

Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile illi ex argumentis *loco*, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hic amplificatio; sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut pejus.

Est tamen quanquam diversarum rerum quædam vicinia. Repetam igitur hîc quoque idem, quo sum illic usus, exemplum sed non id eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes partibus comparari; sicut hoc loco: *An vero vir amplissimus* (2) *P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit; Catilinam, orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem, nos consules perferemus?* Hîc et Catilina Gracchо, et status reipublicæ orbi terrarum, et mediocris labe-

(1) Vide Ciceronem pro Cluentio, n. 32.
(2) 1. Catilin. num. 3.

factatio cædi et incendiis et vastationi, et privatus consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

III. Quas dixi *per ratiocinationem* fieri amplificationes, videamus, an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod hæc amplificatio alibi posita est, alibi valet; et, ut aliud crescat, aliud augetur; inde ad id, quod extolli volumus, ratio deducitur. Objecturus Antonio Cicero merum, et vomitum: (1) *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Quid fauces et latera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc possumus æstimare, quantum ille vini in Hippiæ nuptiis exhauserit, quod ferre et coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est *ratiocinationis*...

Sic ex insequentibus amplificatio ducitur. Si quidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem; ubi minime deceret, vomendi; et cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant, quæ antecesserunt.

(1) 2. Philipp. 63.

Nam cum Æolus a Junone rogatus,

. . . . Cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt: 1. Æn. 80.

apparet, quanta sit futura tempestas.

Quid? cum res atrocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consulto, quo graviora videantur, quæ secutura sunt, ut a Cicerone factum est, cum illa diceret: (1) *Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum navarchus, nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata hæc, humana viderentur atque usitata?

Sic quoque solet ex alio aliud augeri; ut cum Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum videtur, amplificationis genus.

Non putant indignum Trojani principes, (2) Graios Trojanosque propter Helenæ speciem tot mala, tanto temporis spatio, sustinere: quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit; non aliquis juvenis; aut unus e

(1) 7. Verr. 116.
(2) Lib. 3. Iliad. 146. etc.

vulgo; sed senes, et prudentissimi, et Priamo assidentes. Verum et ipse rex, decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat, et audit hæc, et eam filiam appellans juxta se locat, et excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat...

Quin ex instrumento quoque heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Ajacis, et hasta Pelias Achillis. (1) Qua virtute egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Trunca manum pinus regit? 3. Æn. 659.

Quid? cum vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent, quantus Demoleos, qui, indutus eam,

..... *Cursu palantes Troas agebat?* 5. Æn. 265.

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo: (2) *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres*? Conchyliata peristromata, et Cn. Pompeii, et in cellis servorum; nihil potest dici ultra; et necesse est tamen ultra infinito plus in domino cogitare. Est hoc simile illi, quod ἔμφασις dicitur; sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit;

(1) Lib. 7. Iliad. 219. Lib. 16. Iliad. 140.
(2) 2. Philipp. 66.

Digitized by Google

tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

IV. Potest adscribi amplificationi congeries quoque verborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiam si non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur : (1) *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figuræ, quam συναθροισμὸν vocant : sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus : (2) *Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum, et civium romanorum, lictor Sextius.*

Eadem fere est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus, gradus. Ideoque uno ero exemplo contentus ejus loci, quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit : (3) *Pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege agraria voluisse dicere, suspicabantur.* Quod si ad (4) intellectum referas, minutio est ; si ad obscuritatem, incrementum.

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 9.
(2) 7. Verr. 117.
(3) 2. Agr. 13.
(4) Si Tullius probare voluit non intellectum esse Rullum, minutio est : si obscuritatem orationis exaggerare voluit, incrementum est.

Digitized by Google

Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis *hyperbolen* quoque; nam et hæc in utramque partem valet: sed quia (1) excedit hoc nomen, in *tropos* differenda est. Quos continuo subjungerem, nisi esset a cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non propriis, sed *translatis*. Demus ergo breviter hoc desiderio jam pene publico, ne omittamus (2) eum, quem plerique præcipuum ac pene solum putant, orationis ornatum.

CAPUT V.

DE SENTENTIIS.

I. Quot sint genera sententiarum. Sententia, seu γνώμη. — Enthymema, et epiphonema. — Νόημα. — Clausula. II. Alii sententias solas sectantur. — Alii eas omnino damnant. Neutri recte sentiunt.

I. SENTENTIAM veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam et juraturi *ex animi nostri sententia*, et gratulantes *ex sententia* dicimus. Non raro tamen et sic locuti sunt, ut *sensa* sua dicerent; nam *sensus* corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta *sensus* vocaremus; lumina autem, præcipueque in clausulis posita, *senten-*

(1) Hyperbole ultra verum et rei naturam excedit: et in hoc differt ab amplificatione.

(2) Nempe qui consistit in sententiis.

Digitized by Google

tias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum, et de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimæ sunt, quæ proprie, quamvis omnibus idem sit nomen, *sententiæ* vocantur, quas Græci γνώμας appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis, aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis; interim ad rem tantum relata, ut: *Nihil est tam populare quam bonitas*; interim ad personam, quale est Afri Domitii: (1) *Princeps, qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere..*

Observant esse eam aliquando simplicem, ut eam, quam supra dixi; aliquando ratione subjecta: (2) *Nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit injuriam tamen, quia plus potest, facere videtur*; nonnunquam duplicem: (3) *Obsequium amicos, veritas odium parit...* Illud notabile ex diversis: *Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.* Ac rectæ quidem sunt tales · *Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.* (4) Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ; ut:

Usque adeone mori miserum est? 12. Æn. 646.

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, 37.
(2) Sallust. in Jugurth. in orat. Micip. ad Jug.
(3) Terent. Andr. Act. 1. Sec. 1. v. 4.
(4) P. Syrus.

Digitized by Google

Acrius enim hoc, quam per se: *Mors misera non est.*

Et translatione a communi ad proprium. Nam cum sit rectum: *Nocere facile est, prodesse difficile*; vehementius apud Ovidium Medea dicit:

Servare potui; perdere an possim, rogas?

Vertit ad personam Cicero: (1) *Nihil habet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos.* Ita, quæ erant rerum, propria fecit hominis.

In hoc genere custodiendum est, et id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ (quales frequenter ab iis dicuntur, qui hæc καθολικὰ vocant, et, quicquid pro *causa* videtur, quasi indubitatum pronunciant); et ne passim et a quocunque dicantur. Magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, et quodammodo præcipiat?

Enthymema quoque est omne, quod mente concipimus: proprie tamen dicitur, quæ est sententia ex contrariis, propterea quod eminere videtur inter cætera; ut (2) Homerus *poëta, urbs* Roma. Non sem-

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, 38.

(2) Sententia ex contrariis proprie dicitur *Enthymema*; propterea quod eminere videtur inter cætera Enthymematum genera: ut per poëtam, Homerus; per Urbem, Roma intel igitur: quia inter poëtas Homerus, inter Urbes Roma eminet. Hic locus desumptus est ex Topicis Tullii, n. 55.

Digitized by Google

per autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: (1) *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non (2) quia sit ratio dissimilis, sed quia jam per alia, ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est *Epiphonematis* modo non tam probatio, quam extrema quasi insultatio. Est enim *Epiphonema* rei narratæ vel probatæ summa acclamatio:

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
1. Æn. 37.

Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter, maluit. (3)

Est et quod appellatur a novis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest: sed hoc nomine donarunt ea, quæ non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum quem sæpius a ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset: (4) *Eras dignus,*

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, 10.

(2) Hæc sententia, quæ est ex contrariis, non adhibetur ad probationem, nec est nova ratio, et dissimilis earum quas antea attulerat Cicero; sed ad ornatum subjicitur, postquam Cicero aliis argumentis probavit hanc Tuberonis accusationem esse injustam.

(3) Vide Ciceronem pro Milone, num. 9.

(4) Nonnulli erant in lanistarum familia tanquam servi, ut vel inviti cogerentur pugnare. Hic igitur sæpius redemptus fuerat a sorore. Cum tamen pugnandi miro teneretur studio, iterum locabat operam suam lanistæ. Soror igitur pollicem illi abscidit, ne posset amplius digladiari. *Turn.* Sic T. Pomp. Atticus gloriabatur, ut refert Corn. Nepos, *se cum matre, quam extulit annorum XC, cum esset LXVII, nunquam in gratiam rediisse;* quo significabat nunquam sibi cum ea dissidium fuisse.

ut haberes integram manum. Sic enim auditur, *ut depugnares.*

Vocatur aliquid et *clausula :* quæ, si est quod *conclusionem* dicimus, et recte, et quibusdam in partibus necessaria est : *Quare prius de facto vestro fateamini necesse est, quam Ligarii culpam ullam reprehendatis.* (1) Sed nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus, in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, et extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ *sententiæ* esse, quam necesse est, multæ sint clausulæ.

Facit quasdam *sententias* sola geminatio; qualis est Senecæ in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet : *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cum ex contrariis valet : (2) *Habeo quem fugiam ; quem sequar, non habeo...*

Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo, qui naufragus, et ante agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse : *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, cui pater sua membra laceranti venenum dedit : *Qui hæc edit, debet hoc bibere.*

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 2.
(2) Ad Att. l. 8. ep. 7. de Pompeio et Cæsare.

Digitized by Google

Et in luxuriosum qui (1) 'ποκαρτέρησιν simulasse dicitur : *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori*... Finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium.

II. Duæ sunt diversæ opiniones, aliorum *sententias* solas pene spectantium, aliorum omnino damnantium : quorum mihi neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem; ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura, in qua nihil circumlitum est eminet. Ideoque artifices, etiam cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbræ in corpora cadant.

Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis *sententia*; ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio, et e singulis non membris, sed frustis collata, structura caret; cum illa rotunda et undique circumcisa insistere invicem nequeant.

Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro, ut affert lumen clavus (2) et purpuræ,

(1) Αποκαρτέρησις est ex proposito mortis electio per inediam et famem. *Turn.* ἀποκαρτερεῖν. obdurescere. Item, consumi; laqueo, aut inedia, aut veneno sibi mortem consciscere.

(2) *Clavi*, dicebantur in tunicis Senatorum purpurei

loco

loco insertus, ita, certe neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licet hæc enitere, et aliquatenus exstare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris; quæ ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni; et quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantum, et velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, et planorum gratiam perdunt.

Hoc quoque accidit, quod solas captanti *sententias* multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et divisionem pro *sententia* poni, et argumentum, si tantum in clausulæ calce pronuncietur : *Occidisti uxorem ipse adulter; non ferrem te, etiamsi repudiasses*, divisio est : *Vis scire venenum esse amatorium? viveret homo nisi illud bibisset*, argumentum est. Nec multas plerique *sententias* dicunt, sed omnia tanquam *sententias*.

Hinc quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes, nisi planum, et humile, et sine conatu. Ita, dum timent, ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in *sententia* bona crimen est? non *causæ* pro-

quidam nodi, capitis clavorum instar, qui suo loco inserti, tunicam exornabant.

Digitized by Google

dest ? non judicem movet ? non dicentem commendat ? At est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem ? Nam si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum ? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit.

Ego vero hæc lumina orationis, velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra suum officium perdant; et, si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim, quam istam novam licentiam. Sed patet media quædam via, sicut incultu victuque accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem, sicut possumus, adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit, vitiis carere; ne, dum volumus meliores esse veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de *tropis*, quos *motus* clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta et grammatici solent. Sed a me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est; quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, et majori operi servandus. (1)

(1) Vide tome 1.

Digitized by Google

CAPUT VI.

De Tropis.

Tropi duplicis sunt generis. I. Alii significationis gratia assumuntur. Metaphora. Synecdoche. Metonymia. Antonomasia. Onomatopiia. Catachresis. II. Alii decoris gratia. Epithethon. Allegoria. Ænigma. Ironia. Periphrasis. Hyperbathon. Hyperbole.

Tropus est (1) verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis et grammaticis inter ipsos, et philosophis, pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subjiciatur. Nos, omissis, quæ nihil ad instituendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exsequemur: hoc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, et esse alios in verbis propriis, alios in translatis; vertique formas non verborum modo, sed et sensuum, et compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt *tropos*, quam in quibus verbum pro verbo poneretur.

Neque illud ignoro, in iisdem fere, qui significandi gratia adhibentur, esse et ornatum: sed non idem accidet contra, eruntque quidam tantum ad speciem accommodati.

(1) De Tropis, vide Ciceronem, lib. 3, de Oratore, n. 155. — 170.

I. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus : *translationem* dico, quæ Metaphora græce vocatur.

Quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur; tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione, quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, recte modo adscita sit, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando, quod non habet: quodque difficillimum est, præstat, ne ulli rei nomen deesse videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut quia necesse est, aut quia significantius, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt *gemmam* in vitibus, (quid enim dicerent aliud) ? et *sitire segetes*, et *fructus laborare*. Necessitate nos *durum hominem*, aut *asperum*. Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus, nomen. Jam, *incensum ira*; et, *inflammatum cupiditate*; et, *lapsum errore*, significandi gratia. Nihil enim horum suis verbis, quam his accersitis, magis proprium erat.

Illa ad ornatum, *lumen orationis*; et, *generis claritatem*; et, *concionum procel-*

Digitized by Google

las; et, *eloquentiæ flumina*; ut Cicero pro Milone, Clodium *fontem gloriæ* ejus vocat; et alio loco, *segetem ac materiam*...

In totum autem *metaphora* brevior est quam similitudo; eoque distat, quod illa comparatur rei, quam volumus exprimere; hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cum dico fecisse quid hominem, *ut leonem*: *translatio*, cum dico de homine, *leo est*.

Hujus vis omnis quadruplex maxime videtur. Cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur; ut de agitatore :

Gubernator magna contorsit equum vi;

et, ut Livius Scipionem a Catone *adlatrari* solitum refert. (1) Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur; ut :

Classique immittit habenas. 6. *Æneid. v.* 1.

Aut pro rebus animalibus inanima :

Ferro an fato virtus Argivûm occidit.

Aut contra :

(2) *Sedet inscius alto*
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor;

præcipueque ex his oritur mira sublimitas, quæ (3) audaciæ proxima, periculo

(1) Lib. 37. n. 54.

(2) Lib. 2. Æn. v. 307., legitur, *stupet*. Non video ubi hic res animata sumatur pro inanima : nisi forte, quia *vertex*, quæ pars est summa capitis, sumitur pro montis cacumine.

(3) Alii legunt : *quæ audaci, et proxime periculum translatione tolluntur*.

Digitized by Google

translationis attollitur, cum rebus sensu carentibus actum quemdam et animos damus; qualis est:

Pontem indignatus Araxes. 8. Æn. 728.

Et illa Ciceronis: (1) *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie pharsalica gladius agebat? Cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum?* Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium:

Ferrumque armare veneno. 9. Æn. 773.

Nam et *veneno armare*, et *ferrum armare*, *translatio* est...

Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem; ita frequens et obscurat, et tædio complet: continuus vero in *allegoriam* et *ænigmata* exit. Sunt quædam etiam humiles *translationes*; ut id, de quo modo dixi: *Saxea est verruca*. Et sordidæ. Non enim, si Cicero recte *sentinam reipublicæ* dixit, (2) fœditatem hominum significans, idcirco probem illud quoque veteris oratoris: *Persecuisti reipublicæ vomicas*. Optimeque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio; qualis est (nam ipsis ejus utar exemplis) *Castratam morte Africani rempublicam*; et, *Stercus curiæ Glauciam*. Ne nimio major; aut, quod sæpius accidit, minor. Ne dissimilis: quorum exempla

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, n. 9.
(2) Vide Ciceronem 3. de Orat. 163 et 164.

Digitized by Google

nimium frequenter deprehendet qui scierit hæc vitia esse.

Sed et copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipue in eadem specie. Sunt et duræ, id est, à longinqua similitudine ductæ; ut,

Capitis nives. Hor. l. 4. Od. 13.

Et,

Jupiter hybernas cana nive conspuit Alpes.
Hor. l. 2. Sat. 5. v. 41.

In illo vero plurimum erroris, quod ea, quæ poëtis (qui et omnia ad voluptatem referunt et plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur) permissa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *pastorem populi*, auctore Homero,(1) dixerim; nec *volucres pennis remigare*: licet(2) Virgilius in apibus, ac Dædalo speciosissime sit usus. *Metaphora* enim aut vacantem occupare locum debet; aut, si in alienum venit, plus valere eo, quod expellit.

Quod aliquanto pene jam magis de *synecdoche* dicam; nam *translatio* permovendis animis plerumque et signandis rebus ac sub oculos subjiciendis reperta est; hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, vel contra: omnia liberiora poëtis, quam ora-

(1) Vide Homerum, 2. Iliad. 85, etc.
(2) Dubito an Virgilius loquendo de apibus hac metaphora sit usus. De Dædalo, lib. 6. Æn. vers. 19.

Digitized by Google

toribus. Nam prosa, ut *mucronem* pro gladio, et *tectum* pro domo recipiet; ita non *puppim* pro navi, nec *abietem* pro tabellis. Et rursus ut pro gladio *ferrum*; ita non pro equo *quadrupedem*. Maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius sæpe sic dicit : *Romanus prælio victor* ; cum Romanos vicisse significat. Et contra, Cicero ad Brutum : *Populo*, inquit, *imposuimus*, *et oratores visi sumus*; cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit...

Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio : cujus vis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere. Hæc inventa ab inventore, et subjecta ab obtinentibus significat; ut,

Cererem corruptam undis. 1. Æn. 181.

Et,

. . . . *receptus*
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.
Hor. Art. Poet. 63.

Quod fit retro durius.

Refert autem, in quantum dictus *tropus* oratorem sequatur. Nam ut *Vulcanum* pro igne vulgo audivimus; et *vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo; et *Venerem*, quam coitum, dixisse magis decet; ita *Liberum* et *Cererem* pro vino et pane licentius, quam ut fori severitas ferat : sicut ex eo, quod continet, id quod continetur, usus recipit; ut, *bene moratas*

urbes, et *poculum epotum*, et *seculum felix*. At id, quod contra est, raro audeat quis, nisi poëta :

. . . . *jam proximus ardet*
Ucalegon. 2. Æn. 311.

Nisi forte hoc potius est, a possessore, quod possidetur; ut, *hominem devorari*, cujus patrimonium consumatur...

Illud quoque et poëtis et oratoribus frequens, quo eum, qui efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores :

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres. Hor. l. 1. Od. 4.

Et,

Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.
6. Æn. 275.

Et orator *præcipitem iram*, *hilarem adolescentiam*, *segne otium* dicet..

Ἀντονομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, poëtis utroque modo frequentissima; et per *epitheton*, quia detracto eo, cui apponitur, valet pro nomine, *Tydides*, *Pelides*; et ex his, quæ in quocunque sunt præcipua :

. . . . *Divûm pater, atque hominum rex ;*
1. Æn. 69, etc.

et ex factis, quibus persona signatur :

. . . . *Thalamo quæ fixa reliquit*
Impius. 1. Æn. 495.

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam, ut *Tydiden*

Digitized by Google

et Peliden non dixerint, ita dixerunt *impium* pro parricida : *eversorem* quoque *Carthaginis et Numantiæ* pro Scipione, et *romanæ eloquentiæ principem* pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero(1) ipse certe usus est hac libertate : *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister ; et, si peccas, te regere possum.* Neutrum enim nomen positum est, et utrumque intelligitur.

Ὀνοματοποιΐα quidem, id est, *fictio nominis*, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *mugitus*, et *sibilus*, et *murmur* inde venerunt. Deinde, tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa, quæ παραγόμενα vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus ; (2) qualia sunt *Syllaturit*, et *proscripturit* ; atque *laureati postes*, pro illo, *lauro coronati*, ex eadem fictione sunt...

Eo magis necessaria κατάχρησις quam recte dicimus *abusionem* (3) quæ non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est : sic,

. . . . . . *Equum Divina Palladis arte*
Ædificant : 2. Æn. 26.

(1) Vide Ciceronem pro Muræna, 60.
(2) Vide supra de Ornatu, tom. 2. lib. 8. cap. 3.
(3) Vide supra de perspicuitate, tom. 2. lib. 8. cap. 2.

et apud tragicos, *Et jam leo pariet:* at pater est. Mille sunt hæc; et *acetabula*, quicquid habet; et *pyxides*, cujuscunque materiæ sunt; et *parricida*, matris quoque aut fratris interfector.

Discernendumque est hoc totum a *translatione* genus; quod *abusio* est, ubi nomen defuit; *translatio*, ubi aliud fuit...

II. Cætera jam non significandi gratia, sed ad ornandam modo, non augendam orationem assumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod recte diximus *Appositum:* a nonnullis *sequens* dicitur. Eo poëtæ et frequentius, et liberius utuntur; namque illis satis est convenire verbo, cui apponitur; itaque et *dentes albi*, et *humida vina* (1) in his non reprehenduntur.

Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine illo, quod dicitur, minus est; qualia sunt, *O scelus abominandum, ô deformem libidinem.* Exornatur autem res tota maxime *translationibus*, *Cupiditas effrenata*, et, *Insanæ substructiones*. (2) Et solet fieri aliis adjunctis *Epitheton tropis*; ut apud Virgilium, *Turpis egestas*, et, *Tristis senectus*. (3) Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine *Appositis* nuda sit et velut incompta oratio. Ne oneretur tamen multis. Nam fit longa et impedita; ut in quæstionibus eam judices similem agmini to-

(1) Vide Æn. lib. 7. vers. 667. Georg. 3. vers. 364.
(2) 1. Cato, 25. Pro Milone, 85.
(3) 6. Æn. 276. 3. Georg. 67.

Digitized by Google

tidem lixas habenti, quot milites quoque, in quo et numerus est duplex, nec duplum virium : quanquam non singula modo, sed etiam plura verba apponi solent; ut :

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.
Cura Deûm, bis Pergameis erepte ruinis.

3. Æn. 475.

Sed hoc quoque modo duo verba, uni *Apposita*, ne versum quidem decuerint.

Sunt autem, quibus non videatur hic omnino *tropus*, quia nihil vertat. Necesse est enim semper, ut id, quod est *appositum*, si a proprio diviseris, per se significet, et faciat *Antonomasiam*. Nam si dicas : *Ille, qui Numantiam et Carthaginem evertit*, *Antonomasia* est : si adjeceris *Scipio*, *Appositum*. Non potest ergo non esse junctum.

Ἀλληγορία, quam *Inversionem* interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut:

O navis, referent in mare te novi
Fluctus : ô quid agis? fortiter occupa Portum.

Hor. l. 1. Od. 14.

totusque ille Horatii locus, quo navim pro republica, fluctuum tempestates pro bellis civilibus, portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius :

Avia Pieridum peragro loca. Lib. 4. v. 1.

Et Virgilius :

Sed nos immensum spatiis confecimus æquor :
Et jam tempus equûm spumantia solvere colla.

2. Georg. 541.

Sine *translatione* vero in Bucolicis :

Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam, et veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

9. Eclog. v. 7.

Hoc enim loco præter nomen cætera propriis decisa sunt verbis : verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus.

Habet usum talis *Allegoriæ* frequenter oratio, sed raro totius : plerumque apertis permista est. Tota apud Ciceronem talis est : *Hoc miror enim, querorque, quemquam hominem ita pessumdare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commistum frequentissimum : (1) *Equidem cæteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *duntaxat fluctibus concionum*, esset *Allegoria :* nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis verbis venit, et intellectus ex propriis.

Illud vero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permista est gratia, *similitudinis*, *allegoriæ*, et *translationis* (2), *Quod fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes,* (3) *fluctus, quan-*

(1) Vide Ciceronem pro Milone, num. 5.
(2) Vide Ciceronem pro Muræna, num. 35.
(3) Apud Tullium legitur, *agitationes fluctuum.*

Digitized by Google

tas perturbationes, et quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe (1) *et perturbat omnia, et totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.* Nam id quoque in primis est custodiendum, ut, quo ex genere cœperis *translationis*, hoc desinas. Multi enim, cum initium a tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt: quæ est inconsequentia rerum fœdissima.

Cæterum *Allegoria* parvis quoque ingeniis, et quotidiano sermoni frequentissime servit, nam illa in agendis *causis* jam detrita, *Pedem conferre*, et, *Jugulum petere*, et, *Sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas, et commutatio; et magis inopinata delectant. Ideoque jam in his amisimus modum, et gratiam rei nimia captatione consumpsimus.

Est in (1) exemplis *Allegoria*, si non ratione prædicta ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur, ita plurima similia dici possunt. Hæc *Allegoria*, quæ est obscurior, *Ænigma* dicitur: vitium meo quidem judicio (si quidem

(1) Vacat conjunctio et, nec legitur apud Tullium.

(2) Sensus est: Exempla plerumque in allegoriam incidere, si ita constricta ponantur, ut ratio historiæ non exprimatur. Ut Lacedæmonii Philippo responderunt bellum minitanti; *Dionysium esse Corinthi*: quo significabant fortunæ vicissitudinem et mutationem. Dionysius enim Siculorum tyrannus, regno expulsus, Corinthi musicam et litteras docuit. *Turn.*

Digitized by Google

dicere dilucide, virtus), quo tamen et poëtæ utuntur:

Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas?
3. Eclog. 104.

Et oratores nonnunquam; ut (1) Cœlius, *quadrantariam Clytæmnestram...*

In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, *ironia* est (*illusionem* vocant), quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura: nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem...

Pluribus autem verbis cum id, quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν vocant, *circuitum loquendi*, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit; ut Sallustius, *Ad requisita naturæ.* Interim ornatum petit solum, qui est apud poëtas frequentissimus; ut:

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono divûm gratissima serpit. 2. Æn. 268.

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari brevius potest, et cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est: cui nomen latine datum est, non sane orationis aptum vir-

(1) Alii legunt *Cæcilius.* Per *Clytemnestram quadrantariam* allegorice intelligitur mulier adultera; nam quadrans pretium olim erat libidinis, quod meretrici dabatur. Clytemnestram autem Agamemnonis uxorem ab adultero Ægystho vitiatam esse nemo nescit. *Turn.*

Digitized by Google

tuti, *circumlocutio*. Verum hæc ut, cum decorum habet, περίφρασις; ita, cum in vitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat.

Ὑπέρβατον quoque, id est, *verbi transgressionem*, quam frequenter ratio (1)comparationis et decor poscit, non immerito inter virtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera et dura, et dissoluta, et hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur, ita proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, et præsumenda, atque, ut in structuris lapidum impolitiorum, loco, quo convenit, quicque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis jungant; sed utendum his, qualia sunt, eligendæque sedes.

Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quam opportuna ordinis mutatio...

Verum id, cum duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, *reversio* quædam; qualia sunt vulgo, *Mecum*, *secum* : apud oratores et historicos, *Quibus de rebus*. At cum decoris gratia distrahitur longius verbum, proprie *hyperbati* tenet nomen; ut :(2)*Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *in duas partes divisam esse*, rectum

(1) Nonnulli legunt, *compositionis* : quod huic loco magis convenit.
(2) Vide Ciceronem pro Cluentio, num. 1.

Digitized by Google

erat, sed durum et incomptum. Poëtæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, et transgressionem :

> . . . . . . *Hyperboreo septem subjecta trioni :*
> Virg. Geor. l. 3, v. 381.

quod oratio nequaquam recipiet...

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus : *Vomens frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit.* (1)

> . . . . . . *Geminique minantur*
> *In cœlum scopuli.* Virg. Eneid. l. 1, v. 166.

Aut res per similitudinem attollimus :

> . . . . . . *Credas innare revulsas*
> *Cycladas.* Virg. Eneid. l. 8, v. 691.

Aut per comparationem, ut,

> . . . . *Fulminis ocior alis.*
> Virg. Eneid. l. 5, v. 319.

Aut signis quasi quibusdam :

> *Illa vel intactæ segetis per summa volaret*
> *Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.*
> Virg. Eneid. l. 7, v. 808.

Vel *translatione*, ut ipsum illud *volaret.*

Crescit interim *Hyperbole*, alia insuper addita; ut Cicero in Antonium dicit : (2) *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum : Oceanus*,

(1) 2. Philip. 63.
(2) 2. Philip. 67.

Digitized by Google

mediusfidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Exquisitam vero figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνος. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse: ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem: (1) *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos); sed novum quoddam monstrum ex vetere illa immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam, neque Scyllam, navibus, quam istum in eodem freto fuisse arbitror.*

Nec pauciora sunt genera minuendi:

. . . . *Vix ossibus hærent.*

Virg. Egl. 2, v. 161.

Et quod Cicero (2) in quodam joculari libello:

Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda:
Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

Sed hujus quoque rei servetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis *Hyper-*

(1) Vide Ciceronem 7. Verr. 144.

(2) Varro *fundum* appellatum esse censuit a *funda*. Itaque Cicero jocatur.

Digitized by Google

bole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum: nec alia magis via in κακοζηλίαν itur.

Piget referre plurima hinc orta vitia, cum præsertim minime sint ignota et obscura. Monere satis est, mentiri *Hyperbolen*, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentissime ad risum: qui si captatus est, urbanitatis; sin aliter, stultitiæ nomen assequitur.

Est autem in usu, vulgo quoque, et inter ineruditos, et apud rusticos; videlicet quod natura est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est *Hyperbole* virtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest: meliusque ultra, quam citra, stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus.

Digitized by Google

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA.
LIBER IX.

CAPUT I.

De Figuris.

I. Quo differant figuræ a tropis. II. Quid sit figura. Figuras esse vel sententiarum, vel verborum. III. Figuras sententiarum valere et ad probandum, et ad movendos affectus.

I. Cum sit proximo libro de *tropis* dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ *schemata* græce vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus superiori. Nam plerique has *tropos* esse existimaverunt; quia sive ex hoc duxerint nomen, quod sint formati quodam modo; sive ex eo, quod vertant orationem, unde et *motus* dicuntur; faten-

Digitized by Google

dum erit, esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem; nam et vim rebus adjiciunt, et gratiam præstant.

Nec desunt, qui *tropis* figuræ nomen imponant... Quo magis signanda est utriusque rei differentia.

Est igitur *tropus*, sermo a naturali et principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia; vel (ut plerique grammatici finiunt), dictio ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura (sicut nomine ipso patet) est conformatio quædam orationis, remota a communi et primum se offerente ratione. Quare in *tropis* ponuntur verba alia pro aliis...

Horum nihil in figuras cadit. Nam et propriis verbis, et ordine collocatis, figura fieri potest...

II. Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et quæ vis nominis ejus, et quot genera, et quam multæ sint species. Quare primum intuendum est, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: uno, qualiscunque forma sententiæ; sicut in corporibus, in quibus, quoquo modo sint composita, utique habitus est aliquis: altero, quod proprie *schema* dicitur, in sensu vel sermone aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio; sicut, *nos sedemus*, *incumbimus*, *respicimus*. Itaque cum in eosdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuo

Digitized by Google

quis, aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere solemus variandas figuras esse, vitandæ similitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram. Itemque eadem figura dicimus *cursitare*, qua *lectitare*, id est, eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore et communi nihil non figuratum est...

Sed si habitus quidam, et quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi *schema* oportebit, quod sit in simplici atque in promptu posito dicendi modo poëtice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit, aliam esse orationem ἀσχημάτιστον, id est, carentem figuris; quod vitium non inter minima est; aliam ἐσχηματισμένην, id est, figuratam. Ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi...

Duæ (1) sunt ejus partes; διανοίας, id est, sententiarum : et λέξεως, id est, verborum... Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, et in verbis.

III. Ut vero natura prius est, concipere animo res, quam enuntiare; ita de iis figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent : quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissime elucet. Nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua figura quidque dicatur, facit tamen

(1) De figuris sententiarum et verborum, vide Cicer. lib. 3. de Oratore, num. 201. — 208.

credibilia, quæ dicimus, et in animos judicum, qua non observatur, irrepit.

Namque, ut in armorum certamine et adversos ictus, et rectas ac simplices manus tum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est, aversæ tectæque minus sunt observabiles, et aliud ostendisse, quam petas, artis est; sic oratio, quæ astu caret, pondere, mole, et impulsu præliatur; simulanti, variantique conatus, in latera, atque in terga incurrere datur, et arma (1) advocare, et velut nutu fallere.

Jam vero affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus ad id, quod intendimus efficere, compositus? Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus, sive ad promerendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quædam vel decentius indicanda, vel tutius.*.

(1) Melius legitur *avocare*, id est, avertere arma adversarii in eam partem corporis, quam tu simulato ictu petis, ut aliam nudatam aggrediare,

CAPUT II.

De figuris Sententiarum.

I. Quæ figuræ valeant ad probandum. Interrogatio. Prolepsis. Dubitatio. Communicatio. Sustentatio. Permissio. II. Quæ figuræ augendis affectibus accommodatæ sint. Exclamatio παρρησια *Prosopopœia. Apostrophe. Hypotyposis. Ironia. Aposiopesis. Ethopoiia. Dissimulatio artificii. Emphasis. III. Explicat quid sit schema : (unde controversiæ figuratæ.) Quod adhibetur tribus de causis.* 1. *Si dicere palam parum tutum est.* 2. *Si non decet.* 3. *Venustatis gratiâ.*

I. Incipiamus abiis, quibus acrior et vehementior sit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est sic rogare :

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris ?
Virg. Eneid. l. 1, v. 373.

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi : (1)*Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie pharsalica gladius agebat* ? et : (2)*Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra* ? et : *Patêre tua consilia non sentis* ? et totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quam si diceretur ? *Diu abuteris patientia nostra* ; et : *Patent tua consilia.*

Interrogamus etiam... aut invidiæ gratia, ut Medea apud Senecam :

Quas peti terras jubes ? v. 453.

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 9.
(2) 1. Catilin. num. 1.

Aut

Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium :

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? 2. Æn. 69.

Totum hoc plenum est varietatis; nam et indignationi convenit :

. . . . . *Et quisquam numen Junonis adoret?*
1. Æn. 52.

Et admirationi :

. . . . . *Quid non mortalia pectora cogis*
Auri sacra fames! . . . . 3. Æn. 56.

Est interim acrius imperandi genus :

Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur?
4. Æn. 592.

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interroganti ad aliud, quia sit utilius, occurritur; tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset, *et innocens*, inquit; tum declinandi, quod est frequentissimum : *Quæro, an occideris hominem*; respondetur, *latronem : An fundum occupaveris*; respondetur, *meum*...

Cæterum etiam interrogandi seipsum, et respondendi sibi, solent esse non ingratæ vices; ut Cicero pro Ligario :(1) *Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit.* Aliter pro Cœlio ficta interrogatio est: (2) *dicet aliquis, Hæc*

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 7.
(2) Vide Ciceronem pro Cœlio, num. 39.

Digitized by Google

igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? et totus locus. Deinde: *Ego, si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit*, et cætera. Cui diversum est, cum alium rogaveris, non exspectare responsum, et statim subjicere: (1)*Domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas*. Quod *schema* quidam *per subjectionem* vocant...

Mire vero in *causis* valet (2)*præsumptio*, quæ πρόληψις dicitur, cum id, quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, et præcipue procemio convenit...

Affert aliquam fidem veritatis et *dubitatio*, cum simulamus quærere nos, unde incipiendum, ubi desinendum, quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit cujusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit: (3) *Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, etc.*

A quo *schemate* non procul abest illa, quæ dicitur *communicatio*, cum aut ipsos adversarios consulimus; ut Domitius Afer pro Cloantilla: *At illa nescit trepida, quid liceat feminæ, quid conjugem deceat: forte vos in illa sollicitudine obvios casus miseræ mulieri obtulit; tu frater, vos paterni ami-*

(1) Vide Ciceronem de Oratore, 223.
(2) Vide exempla hujus figuræ Verr. 7. n. 2. pro Arch. n. 15. In exordiis orat. pro Rosc. Amer. et Diviu. in Verr.
(3) Ciceronem, pro Cluentio. num. 4.

Digitized by Google

ci, quod consilium datis? aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: *Quid suadetis?* et: *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato: *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* et alibi: *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.*

Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subjungimus, quod et per se *schema* est; ut in Verrem Cicero: (1) *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse aut prædam aliquam?* Deinde, cum diu suspendisset judicum animos, subjecit, quod multo esset improbius.

Hoc Celsus *sustentationem* vocat. Est autem duplex; nam contra frequenter, cum (2) expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid, quod sit leve, aut nullo modo criminosum descendimus. Sed, quia non tantum per *communicationem* fieri solet, παράδοξον alii nominaverunt, id est, *inopinatum*...

Est pene idem fons illius (3) quam *permissionem* vocant, qui *communicationis*; cum aliqua ipsis judicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque...

II. Quæ vero sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maxime simulatione. Namque et irasci nos, et gau-

(1) Vide Ciceronem 7. Verr. 10.

(2) Vide exord. pro Cœlio.

(3) Vide lib. 4. Rhetor. num. 45. pro Flacco, n. 96.

Digitized by Google

dere, et timere, et admirari, et dolere, et indignari, et optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: (1) *Liberatus sum: Respiravi: et: Bene habet*, et: *Quæ amentia est hæc?* et, *O tempora! ô mores!* et, *miserum me?* consumptis enim lacrymis infixus tamen pectori hæret dolor. Quod *exclamationem* quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis.

Hæc quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur: assimulata, et arte composita, procul dubio *schemata* sunt existimanda. Quod idem dictum sit de *oratione libera*, quam Cornificius *licentiam* vocat, (2) Græci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quam vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario (3): *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta*; non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia: *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam *causam*: (4) sed hoc eum demeretur, cujus mala fuerat.

(1) Pro Milone, 47. Pro Muræna, 14. 1. Cat. 2. 2. Philip. 64.

(2) 4. Rhet. 48. — 51.

(3) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 7.

(4) Cæsarem.

Digitized by Google

Illa adhuc audaciora, et majorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quæ προσωποποιΐαι dicuntur. Mire namque tum variant orationem, tum excitant. His etiam adversariorum(1)cogitationes, velut secum loquentium, protrahimus: quæ tamen ita demum a fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros (2) cum aliis sermones, et aliorum inter se credibiliter inducimus ; et (3) suadendo, objurgando, quærendo, laudando, miserando, personas idoneas damus.

Quin deducere deos in hoc genere dicendi, et (4) inferos excitare, concessum est. (5) Urbes etiam populique vocem accipiunt...

Sed in his, quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura : (6) *Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est charior; si cuncta Italia, si omnis respublica sic loquatur, M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus : (7) *Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur; Nullum jam aliquot annis facinus extitit, nisi per te.*

(1) Vide Verrem 7. num. 103.
(2) Vide pro Milone n. 99 et 100. Verr. 7. num. 109. Pro Quint. num. 71. 72. et 77. 78.
(3) Vide pro Cœlio, num. 33 — 36. Verr. 7. n. 117.
(4) Id est, mortuos. Vide pro Cœlio, num. 33. lib. 4. Rhet. num. 67.
(5) Vide Catilin. 1. num. 18. et 27. lib. Rhet. n. 67.
(6) 1. Cat. 27.
(7) 1 Cat. 18.

Digitized by Google

Commode etiam aut (1) nobis aliquas ante oculos esse rerum personarumve imagines fingimus, aut eadem adversariis aut judicibus non accidere miramur; qualia sunt: *Videtur mihi*; et: *Nonne videtur tibi* ? Sed magna quædam vis eloquentiæ desideratur. Falsa enim et incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt..

Sed formas quoque fingimus sæpe; ut Famam, Virgilius (2): ut Voluptatem ac Virtutem (quemadmodum a (3) Xenophonte traditur) Prodicus; ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in satira tradit Ennius..

Aversus quoque a judice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mire movet; sive adversarios invadimus: (4) *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie pharsalica gladius agebat* ? sive ad invocationem aliquam convertimur: (5) *Vos enim jam ego, albani tumuli atque luci !* sive ad invidiosam implorationem: (6) *O leges Porciæ, legesque Semproniæ !*

Illa vero (ut ait Cicero) sub oculos subjectio tum fieri solet, cum res non

(1) Vide pro Milone, num. 93 et 94.
(2) Æneid. lib. 4. vers. 474.
(3) Xenophon ἀπομνημ. β. refert Prodicum finxisse Voluptatem et Virtutem cum Hercule collocutas in solitudine, quarum altera ad fortitudinem invitaret, altera ad inertiam. *Turn.*
(4) Vide pro Ligario, num. 9.
(5) Vide pro Milone, 85.
(6) Vide 7. Verr. 161.

Digitized by Google

gesta indicatur, sed, ut sit gesta, ostenditur; nec universa, sed per partes: (1) quem locum proximo libro subjecimus evidentiæ; et Celsus hoc nomen isti figuræ dedit: ab aliis ὑποτύπωσις dicitur proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur, quam audiri: *Ipse, inflammatus scelere ac furore, in forum venit*: (2) *ardebant oculi*; *toto ex ore crudelitas emicabat*. Nec solum, quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mire at tracta hæc Cicero pro Milone, (3) quæ facturus fuerit Clodius, si præturam invasisset.

Εἰρωνίαν inveni qui *dissimulationem* vocarent: quo nomine, quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνία, quæ est *schema*, ab illa, quæ est *tropus*, genere ipso nihil admodum distat; (in utroque enim contrarium ei, quod dicitur, intelligendum est) species vero prudentius intuenti diversas esse, facile est deprehendere. Primum, quod *tropus* apertior est; et quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam et omnia circa fere recta sunt; ut illud in Catilinam (4): *A quo repudiatus, ad sadalem tuum*

(1) Vide de Ornatu, lib. 8. cap. 3.

(2) Vide 7. Verr. 105. et 160.

(3) Vide pro Milone, num. 76 et 88.—90.

(4) Vide 1. Catilin. 19.

Digitized by Google

virum optimum, M. Marcellum demigrasti. In duobus demum verbis est *ironia*: ergo etiam brevior est *tropus*.

At in figura totius voluntatis fictio est, apparens magis, quam confessa: ut illic verba sint verbis diversa, hic sensus sermoni, ut(1) joci: et tota interim *causæ* confirmatio, tum etiam vita universa, *ironiam* habere videtur; qualis est vita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id est, agens imperitum, et admirator aliorum tanquam sapientium: ut, quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά, sic hoc *schema* faciat *troporum* ille contextus.

Εἰρωνία est et, cum similes imperantibus, vel permittentibus sumus:

I, sequere Italiam ventis. 4. Æn. 381.

Et cum ea, quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt, et in adversario non sunt:

. . . . . *Meque timoris*
Argue tu, Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit. 11. Æn. 383.

Quod idem contra valet, cum aut ea, quæ a nobis absunt, aut etiam, quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.
10. Æn. 92.

(1) Delendas puto has duas voces *ut joci*.

Digitized by Google

Nec in personis tantum, sed et in rebus versatur hæc contraria dicendi, quam quæ intelligi velis, ratio; ut totum pro Quincto Ligario *proœmium*, et illæ elevationes, *videlicet: O dii boni!*

> *Scilicet is superis labor est...*
>
> (Virg. Eneid. l. 4, v. 379.)

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero *reticentiam* appellat, et ipsa ostendit affectus: vel iræ, ut:

> *Quos ego.... sed motos præstat componere fluctus:*
>
> 1. Æn. 139.

Vel sollicitudinis, et quasi religionis: *An hujus ille legis quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, ne dicam consule? de nostrûm enim omnium: non audeo totum dicere:* cui simile est in *proœmio*, pro Ctesiphonte, Demosthenis...

Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leviores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo: sed versatur et in factis, et in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum. In dictis, quale est apud Terentium:

> *At ego nesciebam quorsum tu ires. Parvula*
> *Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,*
> *Soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis...*
>
> Eunuch. Act. 1. c. 2. v. 75.

Sunt et illa jucunda, et ad commendationem cum varietate, tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicem

Digitized by Google

quamdam, et non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti; ut pro Cœlio: (1) *Sed quid ego ita gravem personam induxi*? Et quibus utimur vulgo: *Imprudens incidi*. Vel cum quærere nos, quid dicamus, fingimus: *Quid reliquum est?* et: *Num quid omisi*? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero; *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est*; et: *Aliud ex alio succurrit mihi*.

Unde etiam venusti transitus fiunt: non quia transitus ipse sit *schema*; ut Cicero, narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in memoriam adductus, adjecit: (2) *Hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse*?

Et cum aliqua velut ignoramus: *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polycletum esse dicebant*. (3) Quod quidem non in hoc tantum valet. Quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus; sicut hic Cicero consequitur, ne, cum morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et (4) Demosthenes jurando per interfectos in

(1) Vide Ciceronem pro Cœlio, num. 35.
(2) Vide 6. Verr. 57.
(3) Vide 6. Verr. num. 5.
(4) Pro Ctesiphonte. Ad *Cheroneam* urbem Bœotiæ Philippus Macedonum Rex superavit Athenienses. Ex eo

Digitized by Google

Marathone et Salamine id agit, ut minore invidia cladis apud Chæroneam acceptæ laboret...

Est *emphasis* etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium :

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ? 4. Æn. 550.

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem et Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur :

. . . . . *O, dixit, felicem conjuge matrem!*
10. Metam. 422.

III. Huic (1) vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod et frequentissimum est, et expectari maxime credo, veniendum est : in quo per quamdam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus : non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ, sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum : quod, jam fere solum *schema* a nostris vocatur, et unde *controversiæ figuratæ* dicuntur. Ejus triplex usus

prælio Demosthenes abjecto clypeo profugit. Miltiades autem in *Marathone* campo Atticæ regionis superavit exercitum Darii Persarum Regis. Themistocles in *Salaminio* freto profligavit exercitum Xerxis. *Turn.*

(1) Totus hic locus translatus est ex tractatione Dionisii Halicarnassei, qua agit de schematismis, id est, de figuratis controversiis. *Turn.*

est; unus, si dicere palam parum tutum est; alter, si non decet; tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur, et ipsa novitate ac varietate magis, quam si relatio sit recta, delectat.

1. Ex his, quod est primum, frequens in scholis est...

Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem; verum multo ad agendum difficiliorem, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri *causa* non possit. Ideoque hoc parcius et cirscumspectius faciendum; quia nihil interest, quomodo offendas; et (1) aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere.

In primis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur; qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit*...

Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem, et amoliamur cætera, ut hoc solum supersit: in quo multum etiam affectus juvant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet, si audiret; et ei, quod a se inventum existimat, credat. Sed

(1) Sic ontinuando figura apertior fieret, figuræ nomen amitteret. Ars enim desinit esse ars, statimatque appareat.

ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur, quod non palam objicias, sed diffidentia. In summa, sic maxime judex credit figuris, si nos putat nolle dicere.

Equidem quandoque et in personas incidi tales, et in rem quoque (quod est magis rarum), quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, et dicebantur chirographum, marito exspirante, heredes dedisse; et verum erat. Nam, quia per leges institui uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem veri (1)facile erat, si hoc diceremus palam: sed peribat hereditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum; et contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum.

Quædam etiam, quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, et defenditur, et probandum est.

2. Cum autem obstat nobis personæ reve-

(1) Facile erat intellectu.

Digitized by Google

rentia (quod secundum posuimus genus), tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor, quam metus. Hìc vero tegere nos judex, quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coërcere. Nam quanto minus aut ipsi, in quos dicimus, aut judices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest, quomodo dicatur, cum et res et animus intelligitur?...

Confinia sunt his celebrata apud Græcos *schemata*, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut urbem apud deos deponerent; (1) quia durum erat dicere, ut relinquerent; et, qui victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse*. Totum autem *allegoriæ* simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle.

Quæsitum etiam est, quomodo contra figuras responderi oporteat. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sane frequentissime faciendum est; aliter enim dilui objecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum maledicta sunt tantum, non intelligere interim bonæ conscientiæ est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nes-

(1) Vide Herod. lib. 7.

Digitized by Google

cio quid, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam; aut certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id judices non modo intelligant, sed etiam credant...

3. Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur occasio; ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in (1) Clodium : *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile a se deos placari posse arbitrabatur*... Levissimum autem longe genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam : (2) *Præsertim quam omnes amicam omnium potius, quam cujusquam inimicam putaverunt*...

(1) Hæc ait propterea quod Clodius ingressus erat in opertum bonæ Deæ, quod non licebat viris. Unde facete Cicero fingit peritum esse sacrificiorum. *Turn.*

(2) Vide Ciceronem pro Cœlio, 32.

CAPUT III.

DE FIGURIS VERBORUM.

I. Duplex earum genus. Grammaticum unum. Laus ejusmodi figurarum. Aliquot exempla afferuntur. II. Rhetoricum alterum ; quod fit. 1. *Per adjectionem. Geminatio. Anaphora. Epistrophe. Symploce. Repetitio, quæ est multiplex. Epanalepsis. Epanodos, Polyptoton. Anadiplosis. Synonymia. Expolitio. Polysyndeton. Gradatio.* 2. *Per detractionem. Synecdoche, seu Elleipsis. Asyndeton.* Συνεζευγμένον, *seu Adjunctio.* 3. *Aut per similitudinem : Paranomasia. Antanaclasis. Aut per paria :* πάρισον. ὁμοιοτέλευτον. ὁμοιόπτωτον ἰσόκωλον. *Aut per contraria : Antitheton. III. Quo pacto figuris sit utendum.*

I. VERBORUM vero figuræ et mutatæ sunt semper, et, utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, pene jam, quicquid loquimur, figura est; ut, *huic rei invidere*, non, ut omnes veteres, et Cicero præcipue, *hanc rem*; et *incumbere illi*, non *in illum*; et *plenum vino*, non *vini*; et *huic*, non *hunc adulari*, jam dicitur, et mille alia : utinamque non pejora vincant. Verum *schemata* λέξεως duorum sunt generum ; alterum, loquendi rationem vocant; alterum, quod ad collocationem maxime exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen pos-

Digitized by Google

sis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Esset enim omne *schema* vitium, si non peteretur, sed accideret. Verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoque, cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. Una tamen in re maxime utilis, ut quotidiani et semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, et nos a vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parce, et, cum res poscet, utetur, velut asperso quodam condimento jucundior erit: at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet: quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pene jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiamsi fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam et secretæ, et extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia satiant; nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, et ex omnibus latebris extractas congestasque declarant.

Fiunt ergo et circa genus figuræ in nominibus. Nam et *oculis capti talpæ*, *et timidi damæ* dicuntur a Virgilio: (1) sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasque, quam feminas, certum est. Et

(1) 1. Georg. 183. 8. Ecl. 28.

in verbis; ut : *Fabricatus est gladium*: (1) et : *Inimicos punitus es.* Quod mirum minus est, quod in natura verborum est, et, quæ facimus, patiendi modo sæpe dicere, ut *arbitror*, *suspicor*; et contra faciendi, quæ patimur, ut *vapulo* : ideoque frequens permutatio est : et pleraque utroque modo efferuntur, *luxuriatur*, *luxuriat*; *fluctuatur*, *fluctuat*; *assentior*, *assentio*; *revertor*, *reverto*. Est figura et in numero; vel cum singulari pluralis subjungitur : *Gladio pugnacissima gens Romani*, gens enim ex multis; vel e diverso :

(1) *Qui non risere parentes*,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.
Virg. Eclog. 4, v. 62, 63.

Ex illis enim, *qui* non risere (1) *hunc* non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium; ut in satira :

. . . . *Et nostrum istud vivere triste*
Aspexi; Pers. Sat. 1, v. 10.

cum infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur et verbo pro participio; ut :

. . . . *Magnum dat ferre talentum*,
Virg. Eneid. l. 5, v. 248.

(1) Vide pro Milone, 33.

(2) Mire torquentur in his versibus Grammatici. Nam permulti putant *qui* legendum esse in dativo singulari : Fabius vero accipit in nominativo plurali; statim subjicit *hunc, pro hos Turn.* Vide Ruæum in hunc locum Virgilii, Eclog. 4. vers. 62.

(2) Legendum videtur, *hos*.

Digitized by Google

tanquam *ferendum*. Et participio pro verbo : *Volo datum*...

Hæc *schemata*, et his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis aut junctæ, aut frequentes ; quia satietatem, ut varietas earum, ita raritas effugit.

II. Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam vires accommodat.

1. E quibus primum sit, quod fit per adjectionem. Plura sunt genera. Nam et (1) verba geminantur; vel amplificandi gratia, ut : (2) *Occidi*, *occidi*, *non Sp. Melium* (alterum est enim quod indicat, alterum quod affirmat); vel miserandi, ut :

Ah Corydon, Corydon. . . . .

1. Eclog. 69.

Quæ eadem figura nonnunquam per *ironiam* ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam *interjectionem* repetitio est, sed paulo etiam vehemen-

(1) *Geminatio.*
(2) Vide pro Milone, num. 72.

Digitized by Google

tior : (1) *Bona, miserum me ! (consumptis enim lacrymis tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii acerbissimæ voci subjecta præconis.*(2)*Vivis, et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.*

Et (3) ab iisdem verbis plura acriter et instanter incipiunt : (4)*Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?* Et (5) in iisdem desinunt : (6)*Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.* Quanquam hoc exemplum ad aliud quoque (7) *schema* pertinet, cujus initia inter se et fines iidem sunt, *Quis* et *quis*, *Appius* et *Appius* ; quale est : (8)*Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui in Italia crudele bellum gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt ? Carthaginenses. Qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses.*

(9) Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio ;(10)*Vigilas tu de nocte, ut*

(1) 2. Philip. 64.
(2) Vide 1. Catilin. 4.
(3) *Anaphora.*
(4) Vide 1. Catilin. 1.
(5) *Epistrophe.*
(6) Vide pro Milone, 59.
(7) *Symploce.*
(8) Vide 4. Rhetor. 20.
(9) *Repetitio*, quæ est multiplex.
(10) Vide pro Muræna, 22.

Digitized by Google

tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves, ne consultores tui; ille, ne urbes, aut castra capiantur. Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet et scit, ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluviæ arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus; tu in regendis.*

Possunt media quoque respondere; vel primis, ut:

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda;
Virg. Eneid. l. 7, v. 759.

vel ultimis: (1) *Hæc navis onusta præda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex præda.* Nec quisquam dubitavit, idem posse fieri iteratis utrinque mediis. (2) Respondent primis et ultima: (3) *Multi et graves dolores inventi parentibus, et propinquis multi.* Est et illud repetendi genus, quod semel proposita iterat et dividit:

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssi.
Virg. Eneid. l. 2, v. 435.

(4) Ἐπάνοδος dicitur græce, nostri *regressio-*

(1) Vide 7. Verr. 43.
(2) *Epanalepsis* est repetitio quæ fit in initio præcedentis, et fine sequentis sententiæ, ut pro Marcello, n. 17. *Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus.*
(3) Vide 7. Verr. 118.
(4) *Epanodos* proprie est, cum per eadem recurrimus, verba ordine inverso relegentes. Cic. pro lege Man. n. 67.

Digitized by Google

nem vocant. Nec solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contra sumuntur : (1) *Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur.* Interim (2) variatur casibus hæc et generibus iteratio : *Magnus est labor dicendi, magna res est. Pater hic tuus ? patrem hunc appellas ? patris tu hujus filius es ?* Fit casibus modo hoc *schema*, quod πολύπτωτον vocant...

Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est (3) idem : quo quidem *schemate* utuntur poëtæ sæpius :

Pierides, vos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas.

10. Eclog. 72.

Sed ne oratores quidem raro : (4) *Hic tamen vivit : vivit ? imo etiam in senatum venit...*

Congregantur quoque (5) verba idem significantia : (6) *Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti : egredere aliquando ex urbe : patent portæ : proficiscere.* Et

Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit ? Ecquam locupletem, quæ illis pacata esse videatur ? Et Paterculus, lib. 2. cap. 117. de Varo Syriæ præfecto : *Quam* (provinciam) *pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.*

(1) Vide pro Ligario, 19.

(2) *Polyptoton.*

(3) *Anadiplosis*, seu reduplicatio.

(4) Vide Catilin. 21.

(5) *Synonymia*, cum plura junguntur, idem vel pene idem significantia.

(6) Vide 1. Catilin. 10.

in eudem alio libro : *Abiit*, *excessit*, *erupit*, *evasit...* (1).

Nec verba modo, sed sensus (2) quoque idem facientes, acervantur : *Perturbatio istum mentis, et quædam scelerum offusa caligo, et ardentes furiarum faces excitarunt.* Congeruntur et idem, et diversum significantia. *Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me...*

Hoc exemplum aliam quoque efficit, (3) figuram, quæ, quia conjunctionibus caret, *dissolutio* vocatur; apta cum quid instantius dicimus. Nam et singula inculcantur, et quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac figura non in singulis modo verbis, sed sententiis etiam; ut Cicero dicit contra concionem Metelli : *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci jussi, in senatu sunt positi* : et totus hic locus.

Contrarium est (4) *schema*, quod conjunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur.

> .... *Tectumque, laremque,*
> *Armaque, Amyclæumque canem, cressamque pharetram...* Georg. l. 3, v. 344.

Utrumque horum, *coacervatio*. Fons quidem unus, qui acriora facit et instan-

(1) Vide 2. Catilin. 11.

(2) *Expolitio*. Vide Ciceronem pro Ligario, num. 9. pro Milone, num. 10. Potest etiam annumerari inter figuras sententiarum.

(3) *Asyndeton*.

(4) *Polysyndeton*.

Digitized by Google

tiora, quæ dicimus, et vim quandam præse ferentia, velut sæpius erumpentis affectus.

Gradatio, quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, et magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adjectionis repetit enim, quæ dicta sunt; et, priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo transferatur: *Nec hæc dixi quidem, sed nec scripsi*: (1) *nec scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii quidem, sed nec persuasi Thebanis.* Sunt tamen erudita et latina :(2) *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparavit..*

2. At quæ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maxime gratia petuntur: quarum una est... (3) *synecdoche*, cum subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur; ut Cœlius in Antonium: *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur, *cœpit...*

(4) Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui conjunctiones eximuntur. Tertia, quæ dicitur (5) συνεζευγμένον. In qua unum ad verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id

(1) Vide Demosthenem pro Ctesiphonte.

(2) Vide 4. Rhetor. 34.

(3) *Synecdoche* idem videtur ac *Elleipsis*, cui opponitur pleonasmus. *Hunccine hominem? hanccine impudentiam? hanccine audaciam?* Subaudi: *ferimus.*

(4) *Asyndeton.*

(5) Id est, *Adjunctio.*

accidit

Digitized by Google

accidit aut præposito verbo, ad quod reliqua respiciant : *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia*. (1) Aut illato, quo plura cluduntur : (2) *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocaverit*. Medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat...

3. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures, et animos excitant. Huic nomen est (3) παρονομασία, quæ dicitur *agnominatio*...

Cui confinis est ἀντανάκλασις, ejusdem verbi contraria significatio. Cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam *expectaret*; et ille dixisset, *se vero non expectare : Imo*, inquit, *rogo expectes*. Non ex eodem, sed ex diverso, vicinum accipitur, cum *supplicio* afficiendum dicas, quem *supplicatione* dignum judicaris. Aliter quoque voces aut eædem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantum vel correptione

(1) Vide pro Cluentio, 15.

(2) Vide 1. Catilin. 22.

(3) παρονομασία, sive *Agnominatio* : quæ aliam efficit sententiam litteræ unius pluriumve adjectione, detractione, transpositione, immutatione. Adjectione : ut apud Terent. Heaut. act. 2. sc. 2. v. 115. *Tibi erunt parata verba, huic homini verbera*. Detractione : Cic. *Res mihi invisæ visæ sunt*. Et, *O fortunatam, natam me consule Romam!* Transpositione : Cic. l. 1. ad Att. 10. *Consul autem ipse parvo animo et pravo; facie magis quam facetiis ridiculus*. Immutatione : 3. Phil. 22. *Ex aratore orator factus*.

Digitized by Google

mutatæ: quod etiam in jocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror: eorumque exempla vitandi potius, quam imitandi gratia, pono: *Amari jucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit...*

Sed elegantius, quod est positum(1) in distinguendam rei proprietatem: (2) *Hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur: (3) *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.*

Melius atque acrius, quod cum figura jucundum est, tum etiam sensu valet: *Emit morte immortalitatem.* Illa levior est: *Non Pisonum, sed pistorum*; et, (4) *Ex aratore orator.* Pessimum vero: *Ne patres conscripti videantur circumscripti. Raro evenit, sed vehementer venit.* Sic contingit, ut aliquis sensus vehemens et acer venustatem aliquam, non eodem ex verbo, non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat: *Non exigo ut immoriaris legationi, immorare.* Nam et valet sensus ipse, et in verbis tantum distantibus jucunde consonat vox præsertim

(1) Id est, *ad.*
(2) Vide 1. Catilin. 30.
(3) Vide 1. Catilin. 27.
(4) Vide 3. Philip. 22.

Digitized by Google

non captata, sed velut oblata; cum altero suo sit usus alterum ab adversario acceperit.

Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi e *paribus*, (1) *contrariis* acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratæ (nisi copia redundet) voluptati, et rem alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio, cum in acres incidit sensus, innata videtur esse, non accersita.

Similium (2) fere quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde quæritur; ut:

. . . . *Puppesque tuæ, pubesque tuorum;*

1. Æn. 403.

Et, *si in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma*, Et, *Non enim tam spes laudanda, quam res est.* (3) Aut certe par est extremis syllabis consonans: *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque, quoties in sententias acres incidit,

(1) Fabius tertium genus figurarum distribuerat in tria membra. *Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures.* Hactenus primum membrum executus est: nunc transit ad secundum. Itaque videtur aut delendum esse *contrariis*, aut addendam conjunctionem *et: e paribus et contrariis.*

(2) Per *similia* intelligit hîc *paria.*

(3) Vide Ciceronem pro Cluentio, num. 4.

Digitized by Google

pulchrum est : *Quantum possis, in eo semper experire, ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit...

Secundum, ut clausula similiter cadat, (1) vel iisdem in ultimam partem collatis ὁμοιοτέλευτον, similem duarum sententiarum vel plurium finem : (2) *Non modo ad salutem ejus extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam...*

Tertium est, quod in (3) eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur... Ut est apud Afrum : *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea vero videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt : ut hîc ; *Præsidio, solatio..*

Etiam ut sint quod est quartum) membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur : (4) *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque judiciis impudentia valeret;* ἰσόκωλον est, et ὁμοιόπτωτον habet: *Non minus nunc in causa cederet Aulus Cæcina Sexti Æbutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit audaciæ ;* ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit et

(1) Procul dubio mendosus est hic locus. Hunc certe sensum habet : ὁμοιοτέλευτον, seu *similiter desinens*, in hoc positum est, ut clausula similiter cadens, verbis ejusdem soni in ultimam partem collatis, similem efficiat duarum sententiarum vel plurium finem.

(2) Vide Ciceronem pro Milone, n. 5.

(3) ὁμοιόπτωτον, neque semper finem habet similem : est enim tantum casus similis, etiamsi dissimilis sit sonus ; ut, *Pollet auctoritate, circumfluit opibus, abundat amicis ;* nec tantum in fine deprehenditur, sed vel initio, vel medio.

(4) Vide Ciceronem pro Cecina, initio.

Digitized by Google

ex illa figura gratia, qua nomina dixi mutatis casibus repeti: *Non minus cederet, quam cessit...*

Contrapositum autem (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam et fit, si singula singulis opponuntur; ut: (1) *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Et bina binis: *Non nostri ingenii, vestri auxilii est.* Et sententiæ sententiis: (2) *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis.. Odit populus romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit...*

Fit etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur: *Non ut edam vivo; sed ut vivam edo.* Et, quod apud Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat ut: (3) *et sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur.* Quod et eodem clauditur verbo; ut quod dicit de (4) Sexto Roscio: (5) *Etenim, cum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui scenam introëat; tum vir*

(1) Vide Ciceronem pro Cluentio, n. 15.

(2) Pro Cluentio, n. 5. Pro Murena, 76.

(3) Vide Ciceronem pro Cluentio, 5.

(4) Lege Q. de eodem sic Tullius pro Q. Roscio Com. n. 17. *Qui mediusfidius (audacter dico) plus fidei, quam artis; plus veritatis, quam disciplinæ possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum, quam histrionem esse arbitratur: qui ita dignissimus est scena propter artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam.*

(5) Vide Ciceronem pro Quintio, 78.

ejusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eò (1) *non accedat...*

III. Ego illud de figuris adjiciam breviter; sicut ornant orationem opportune positæ, ita ineptissimas esse, cum immodice petuntur. Sunt qui, neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarint, summos se judicent artifices; ideoque non desinunt eas nectere: quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quam quærere habitum gestumque sine corpore. Sed nehæ quidem, quæ rectæ fiunt, densandæ sunt nimis; nam et vultus mutatio, oculorumque conjectus, multum in actu valet: sed si quis ducere os exquisitis modis, et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem: quæ ut stupere immobili rigore non debebit, ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est.

Sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat *contrapositis*, et *pariter cadentibus*, et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem; et, ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

(1) Scenici artifices, ut Comœdi, infamia notabantur. *Turn.*

Digitized by Google

CAPUT IV.

De Compositione.

I. Cur post Tullium de compositione scribat. — Refellit eos qui orationem incompositam et magis naturalem, et magis virilem esse contendunt. — Valet compositio et ad delectationem, et ad affectus. — Etiam veteribus curæ fuit. II. Orátio alia vincta, soluta alia. — In compositione spectantur ordo, junctura, numerus. III. De ordine, in verbis singulis et contextis. IV. De junctura. Ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Primo de junctura in verbis: tum de incisis et membris pauca. V. De numeris. 1. Quod sit discrimen inter numerum et rhythmum. Divisio rhythmorum. 2. Verborum delectus fit ad compositionem. — Ratio pedum difficilior in oratione quam in versu. 3. Numerus dominatur in fine et initio; valet etiam in medio. 4. Versus absit ab oratione. 5. De pedibus, et eorum structura. 6. Quatenus compositioni numerosæ opera danda sit. 7. Quo compositionis genere, et ubi utendum sit. Et ibi agit de incisis, membris, periodis.

I. De (1) *compositione* non equidem post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio an illa pars operis hujus sit magis elaborata), nisi et ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam litteris, reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, et post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriæ tradidis-

(1) De compositione et numeris vide Ciceronem 3. de Oratore, 171. - 187. et præsertim in oratore, 140. - 236.

Digitized by Google

sent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quæ indubitata sunt, brevior: in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam etiam cum judicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem *compositionis* excludant, atque illum horridum sermonem, ut forte effluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod a natura primum ortum est, et quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines; nec *proœmiis* præparare, docere *expositione*, argumentis probare, affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus, non sola *compositione*, caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut vestibus pellium tegmina, aut urbibus montes ac sylvas mutari oportuit.

Quæ porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coërcemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra et hæc generat: mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum id est maxime naturale, quod fieri natura optime patitur.

Fortius vero qui incompositum potest esse, quam junctum, et bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant re-

Digitized by Google

bus, ut (1) *Sotadeorum*, et (2) *Galliamborum*, et quorundam in oratione simili pene licentia lascivientium, (3) *compositionis* est judicandum. Cæterum quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quam inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus; tanto, quæ connexa est, et totis viribus fluit, fragosa atque interrupta melior oratio.

Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, et comitetur semper artem decor? An non eam, quæ emissa optime est, hastam speciosissime contortam ferri videmus? et arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstra, quid satis recte cavetur ac petitur, cui non artifex motus, et certi quidam pedes adsint?

Quare mihi *compositione* velut (4) amentis quibusdam nervisve intendi et concitari sententiæ videntur. Ideo eruditissimo cui-

(1) *Sotadei* versus sunt nunc iambici, nunc trochaici, nunc dactylici, nunc anapæstici: qui retrorsum etiam leguntur, et efficiunt aliud quoddam genus carminis. *Turn.*

(2) In quibusdam *Callimachiorum* legitur, a Callimacho poeta, qui versus iambicos exiles composuit. Sunt tamen *Galliambi* versus quidam trochaici apud Terentium. Nonnulli legunt *Polyambos*, qui versus sunt iambici, qui retrorsus leguntur. *Turn.*

(3) Non est hoc vitium compositionis, sed ejusmodi versuum, qui constant parvis pedibus, et lascivi sunt.

(4) *Amentum*, vinculum quo hasta media ligatur et torquetur. *Amentaque torquent.* 9. Æneid. 665.

Digitized by Google

que persuasum est, valere eam quamplurimum, non ad delectationem modo, sed ad motum quoque animorum. Primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure, velut quodam vestibulo, statim offendit. Deinde quod natura ducimur ad *modos*. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem.

In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem *modos* adhibent, cum bellicum est canendum, et cum posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, et cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; et, cum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes; ut, si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. Quod si *numeris* et *modis* inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima; quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur; tantum verba eadem, qua *compositione* vel in (1) exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam et sententiis

(1) Per *exitum* videtur intelligere decursum periodi ab initio, unde quodammodo exit, ad finem ubi subsistit. In illo enim decursu secum invicem verba *junguntur*: at in fine *clauduntur*.

Digitized by Google

parva, et *elocutione* modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat et turbet; abierit omnis vis, jucunditas, decor.

Solvit quædam sua in *Oratore* Cicero: (1) *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalitii mercatoresque superarunt. Immuta paululum, ut sit, Multi superaverunt mercatores, venalitiique*, et sequentes deinceps *periodos:* quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit, quæ a Graccho composita durius putat. Illum decet: nos hac simus probatione contenti, quod in scribendo, quæ se nobis solutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora et sensu et *elocutione* dissolveris, hoc orationem magis deformem fore; quia negligentia collocationis ipsa verborum luce deprehenditur.

Itaque, ut confiteor pene ultimam oratoribus artem *compositionis*, quæ perfecta sit, contigisse; ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi, quamlibet magnus auctor, Cicero (2) persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucydidem, pa-

(1) Vide Ciceronem de Oratore, num. 232.
(2) Vide Ciceronem de Oratore, 186 et 219.

Digitized by Google

rum studiosos ejus fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem, quod Demosthenes, aut Plato : quanquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt.

Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rarum lætioribus *numeris* corrumpendum erat. Perdidisset enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris : perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat : ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis similia : quod ipsum *compositio* est.

At historiæ (quæ currere debet ac ferri) minus convenissent intersistentes clausulæ, et debita *actionibus* respiratio, et cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam *similiter cadentia* quædam, et *contraposita* deprehendas.

In Herodoto vero cum omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διάλεκτος habet eam jucunditatem, ut latentes etiam *numeros* complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc quæ prius iis, qui recte componere volent, discenda sint.

II. Est igitur ante omnia oratio alia vincta, atque contexta ; soluta alia, qualis in sermone et epistolis : nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de republica, similibusque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, et forsitan

difficiliores etiam pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo et epistola; sed non fluunt nec cohærent, nec verba de verbis trahunt: ut potius laxiora in his vincula, quam nulla sint.

Nonnunquam in *causis* quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur *numeris*, dissimulatque eos, et tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas; *Incisa*, quæ κόμματα dicuntur; *Membra*, quæ κῶλα; et περίοδον, quæ est vel *ambitus*, vel *circumductum*, vel *continuatio*, vel *conclusio*.

In omni porro *compositione* tria sunt necessaria, *ordo*, *junctura*, *numerus*.

III. Primum igitur de *ordine*. Ejus observatio in verbis est singulis, et contextis. Singula sunt, quæ diximus ἀσύνδετα. In his cavendum est, ne decrescat oratio, et fortiori subjungatur aliquid infirmius: ut *sacrilego fur*, aut *latroni petulans*. Augeri enim debent sententiæ, et insurgere; ut optime Cicero: (1) *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset a toto corpore non bene ad latera faucesque descenderet. Est et alius naturalis ordo, ut *viros ac feminas diem ac noctem*, *ortum et occasum* dicas potius, quam retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut *fratres ge-*

(1) Vide Ciceronem 2. Philipp. 63.

Digitized by Google

mini. Nam si præcesserint *gemini*, *fratres* addere non est necesse.

Illa nimia quorumdam fuit observatio, ut *vocabula verbis*, *verba* rursus *adverbiis*, *nomina appositis* et *pronominibus* rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecore. Necnon et illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea etiam facere ordine priora : non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent ante gesta, ideoque levioribus superponenda sunt.

Verbo sensum cludere, multo, si *compositio* patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio *numeris*; ut fit apud summos græcos latinosque oratores frequentissime. Sine dubio enim omne, quod non (1) cludet, *hyperbaton* est. Ipsum hoc inter *tropos* vel figuras, quæ sunt virtutis receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt; ideoque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur, quo congruunt maxime; sicut in structura saxorum rudium, etiam ipsa enormitas invenit, cui applicari, et in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus *ordo*, et apta *junctura*, et cum his *numerus* opportune cadens contingit.

Quædam vero *transgressiones* et longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus

(1) Omne verbum quod non recte cludet periodum, quod non erit numerosum et sonorum in fine periodi, alio transferetur, quod est hyperbaton. Alii legunt : *in hyperbato*.

Digitized by Google

libris, et interim etiam *compositione* vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exsultent atque lasciviant; quales illæ Mæcenatis : *Sole et aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exsequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit *compositio*.

Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo : quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione : et obscurari circumjacentibus solet : in clausula positum assignatur auditori, et infigitur quale est illud Ciceronis : (1) *Ut tibi necesse esset in conspectu populi romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra exspectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie*.

Hæc arbitror, ut in brevi, de *ordine* fuisse dicenda : qui si vitiosus est, licet et juncta sit, et apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur.

IV. *Junctura* sequitur. Ea est in *verbis*, *incisis*, *membris*, *periodis*. Omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar; (2) primum quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est, quæ,

(1) Vide 2. Philipp. 63.
(2) Suspensus est sensus. Videtur aliquid deesse, ut: *Primum ab oratione absint, etc.*

Digitized by Google

commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme (1)aliquod nomen efficiunt. Tum vocalium concursus : qui cum accidit, hiat, et intersistit, et quasi laborat oratio.

Pessime longæ, quæ easdem inter se litteras committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cavo aut patulo maxime ore efferuntur. *E*, (2) plenior littera est; *I*, angustior : ideoque obscurius in his vitium. Minus peccabit, qui longis breves subjiciet, et adhuc, qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cum aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut diverso pronuntiabuntur. Non tamen id, ut crimen ingens, expavescendum est; ac nescio negligentia in hoc, an sollicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, et a potioribus avertat. Quare, ut negligentiæ pars est hoc pati, ita humilitatis ubique perhorrescere; nimiosque non immerito in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipueque Theopompum. At Demosthenes et Cicero modice respexerunt ad hanc partem. Nam et coëuntes litteræ, quæ (3) συναλοιφὴ

(1) Ut apud Virgilium : *Dorica castra. Cæca caligine.*
(2) Alii legunt, *planior.* Forte legi possit, *lenior.*
(3) συναλοιφὴν Grammatici vocabant, cum duæ vocales in unam syllabam coalescebant. τὔνομα pro τὸ ὄνομα. Fabius ipse aliquanto post in hoc eodem capite affert hoc

dicitur, etiam leniorem faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine claudantur, et nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntque ampliora quædam; ut: *Pulchra oratione acta omnino jactare.* Tum longæ per se, et velut (1)optimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis: *Habet*, inquit, *ille tanquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis, quam de verbis, laborantis.*

Cæterum consonantes quoque, eæque præcipue, quæ sunt asperiores, in commissura verborum rixantur; (2)et *s* ultimæ cum *x* proxima, quarum tristior etiam, si (3) binæ collidantur, stridor est; ut: *Arx studiorum.* Quæ fuit causa et Servio subtrahendæ *s* litteræ, quoties ultima esset, aliaque consonante susciperetur: quod reprehendit (4) Lauranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima; cum dicit: *Serenu' fuit, et dignu' loco.* Quinetiam Cicero in *Oratore* plures antiquorum tradit sic locutos. (5) Inde *belligerare*, *po' meridiem*;

exemplum: *Ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Dixerat hanc periodum claudi duplici anapæsto. *Nam synalæphe facit ut ultimæ syllabæ pro una sonent.*

(1) Legere mallem *opima*; cui magis convenit particula *velut.*

(2) Forte pro, *ut virtus Xerxis.*

(3) Similes et ejusdem soni, ut *s* cum *s.*

(4) Argent. editio habet *L. Afranius.*

(5) Vide Ciceronem de Oratore, num. 61.

et illa Censorii Catonis : *Die' hanc*; æque *m* littera in *e* mollita : quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti solent; et, dum librariorum inscitiam insectari volunt, suam confitentur.

Atqui eadem illa littera, quoties ultima est, et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiam si scribitur, tamen parum exprimitur; ut: *Multum ille* ;... et : *Quantum erat :* adeo ut pene cujusdam novæ litteræ sonum reddat. Neque enim eximitur, sed obscuratur, et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsæ coëant.

Videndum etiam, ne syllabæ verbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit. *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute* Et in carmine:

O fortunatam natam me consule Romam !

Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur : quia necesse est, *compositio* multis clausulis concisā subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio, et ex diverso quoque longorum; afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt ejusdem loci; si *cadentia similiter* et *similiter desinentia*, et eodem modo declinata, multa jungantur. Nec verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiaque his continuari decet; cum vir-

Digitized by Google

tates etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia varietatis adjutæ.

Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum: quanquam et in his extrema et prima coëunt. Sed plurimum refert *compositionis*, quæ quibus anteponas. (1) Nam (2) et *vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit*; et contra (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria): *Saxa* atque *solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt.* (3) Magis id insurgebat, si verteretur (nam etsi plus est *saxa*, quam *bestias*, *commoveri*): inest tamen *compositioni* decor.

V. Sed transeamus ad *numeros*. Omnis structura ac dimensio et copulatio vocum constat aut *numeris* (*numeros* ῥυθμοὺς accipi volo); aut μέτρῳ, id est, dimensione quadam.

1. Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam *rhythmi*, id est, *numeri*, spatio temporum constant; *metra*

(1) Constructio verborum manca. Forte deest aliquid. Sensus minime obscurus. In primo exemplo vis ipsa rerum postulabat ut hunc sequeretur ordinem: *gremium suum et totum tribunal implevit.* Contra in secundo, si invertisset ordinem, oratio magis insurgebat: nam majus est *saxa voci respondere, quam bestias cantu flecti.* Sed ratio compositionis hunc ordinem postulabat, ut numerosius caderet oratio.

(2) Vide 2. Philipp. 63.

(3) Vide pro Archia, 19.

Digitized by Google

etiam ordine: ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. (1)

Ῥυθμὸς aut par est, ut *dactylus* (unam enim syllabam parem (2) brevibus habet): est quidem vis eadem et aliis pedibus, sed nomen illud tenet: longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt. Aut sescuplex, ut *pæon*, cujus vis est ex longa et tribus brevibus; quique ei contrarius, ex tribus brevibus et longa, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata sescuplum faciunt. Aut duplex, ut *iambus* (nam est ex brevi et longa); quique est ei contrarius.

Sunt hi, et *metrici* pedes: sed hoc interest, quod *rhythmo* indifferens est, *dactylus*ne ille priores habeat breves, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut a (3) *sublatione* ad *positionem* iisdem sit spatiis pedum.

In versu pro *dactylo* poni non poterit *anapæstus* aut *spondeus*: nec *pæon* eadem ratione a brevibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro alio pedem *metrorum* ratio non recipit, sed ne *dactylum* quidem, aut forte *spondeum* alterum pro

(1) Eandem rem sic paucis Tullius in Oratore, n. 188. *Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæon.*

(2) Vox *duabus* videtur hîc deesse.

(3) Hoc est ab initio ad finem: quia initio tollitur vox, deprimitur in fine. Vel potius alludit ad morem Musicorum, qui pedis vel manus sublatione et positione tempora metiuntur.

Digitized by Google

altero. Itaque si quinque continuos *dactylos*, ut sunt in illo,

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
(Virg. Eneid. l. 10, v. 1.)

confundas, solveris versum...

2. Collocatio autem verba jam probata, et electa, et velut assignata sibi debet connectere; nam vel dura inter se commissa potiora sunt (1) inutilibus. Tamen et eligere quædam, dum ex iis, quæ idem significent, atque idem valeant, permiserim; et adjicere, dum non otiosa; et detrahere, dum non necessaria; sed et figuris mutare et casus et numeros, quorum varietas frequenter gratia *compositionis* adscita, etiam sine *numero* solet esse jucunda.

Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet, sumat compositio, *Vitavisse* vel *vitasse*, *Deprendere* vel *deprehendere*. (2) Coïtus etiam syllabarum non negabo, et quicquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maxime quadret. Atque is optime componet, qui hoc solum (3) componendi gratia faciet. Ratio vero pedum in oratione est multo, quam in versu,

(1) Nihil significantibus: nihil ad rem pertinentibus, nullam vim habentibus.

(2) Συναλοιφὴν intelligit de qua dixit antea.

(3) Legendum putem: *qui non hoc solum, etc.* Fabius ipse sub finem hujus capitis: *sed neque longioribus quam oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur.*

Digitized by Google

difficilior; primum, quod versus paucis continetur, oratio longiores habet sæpe circuitus; deinde quod versus semper similis sibi est, et una ratione decurrit, orationis compositio nisi varia est, et offendit similitudine, et affectatione deprehenditur.

3. Et in omni quidem corpore totoque (ut ita dixerim) tractu *numeris* inserta est. Neque enim loqui possumus, nisi e syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt.

Magis tamen et desideratur in clausulis, et apparet; primum, quia sensus omnis habet suum finem possidetque naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur; deinde, quod aures, continuam vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cum ille impetus stetit, et intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hîc laus omnis (1) declamat.

Proximam clausulis diligentiam postulant initia; nam et ad hæc intentus auditor est.(2) Sed eorum facilior ratio est. Non enim cohærent aliis, nec præcedentibus

(1) Mallem *exclamat*: hîc laudator exclamat, hîc clamores excitantur.

(2) In iis quæ sequuntur, multum inest obscuritatis. Mutatio punctorum, et unius voculæ, nonnihil fortasse lucis afferet. Is autem videtur esse sensus. Facilius est observare numeros in periodorum initiis: non enim pendent

serviunt, sed novum exordium sumunt, cum illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta via veniamus. Namque cum sit, ut, videtur severa Demosthenis (1) *compositio*, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις: et illa, quæ ab uno (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, κἂν μήτε βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ: non desunt, qui Ciceronem carpant in his, (2) *Familiaris cœperat esse balneatori:* et, (3) non minus dura, *archipiratæ* ? nam *balneatori et archipiratæ* idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις, et qui μηδὲ τοξεύῃ.

Sed priora sunt, ideo severiora. Est in eo quoque nonnihil, quod hic singulis

a præcedentibus, nec eum iis cohærent. At clausula (sic enim explicari debet pronomen, *illa*) quamlibet sit composita et numerosa, ipsam illam gratiam perdet, si ad eam rupta via, id est, duro et abrupto initio ac decursu veniamus. Nam cum duæ phrases Demosthenis, quas citat, habeant *severam* compositionem, id est, gravem, numerosam, ac plenam dignitatis; non desunt qui carpant ac damnent Ciceronem in duabus phrasibus, quæ eundem finem habent, nempe Creticum cum Spondeo. Hujus autem tam diversæ in re pari sententiæ causas affert duas. 1. Priora sunt *in eo* severiora. (sic enim legendum conjicio, pro *ideo*) In periodis Demosthenis *priora*, id est, quæ præcedunt clausulam, sunt severiora, magis composita et sonora, quam in periodis Tullii. 2. Tullius concludit istas periodos dictionibus, quæ habent singulæ quinque syllabas, quod etiam in carminibus est *permolle* et languidum, ac minus numerosum et severum.

(1) Pro Ctesiphonte, initio.

(2) Apud Ciceronem, pro Cœlio, num. 62. legitur: *familiaris facta erat balneatori.*

(3) Hunc locum non comperi apud Ciceronem, Verr. 7. num. 63.–78. fit sæpe mentio archipiratæ, et sic periodus desinit, n. 69. *terrestrem archipiratam.* Forte hæ voces, *non minus dura*, sunt Fabii, non Ciceronis.

Digitized by Google

verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle; nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, (1) *Fortissima Tyndaridarum*: sed etiam ubi quaternæ, cum versus cluditur, *Apennino* et *armamentis*, et *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine. Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant; sed ne pigra, ne longa sint; ne, quod nunc maximum vitium (2) est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant pene puerilium crepitaculorum. Nam, ut initia clausulæque plurimum momenti habent, quoties incipit sensus, aut desinit; sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter insistunt; ut currentium pes, etiam si non moratur, tamen vestigium facit.

Itaque non modo *membra* atque *incisa* bene incipere atque cludi decet; sed etiam in iis, quæ non dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum et unius spiritus esse: (3) *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes?* Tamen et duo prima verba, et tria proxima, et deinceps duo rursus ac tria suos quasi *numeros* habent spiritum sustinentes. Sicut (4) apud *rhyth-*

(1) Horatii 1. Satyr. 1. vers. 100.
(2) Vide hujus vitii exemplum paragr. 3. hujus capitis.
(3) Vide Ciceronem pro Cluentio, initio.
(4) Mutanda hîc puncta censui, ut aliquis posset sensus erui, qui aliter esset intricatissimus. Ut in Musica, sic in

micos

micos æstimantur hæ particulæ, prout sunt graves, acres, lentæ, celeres, remissæ, exsultantes : proinde id, quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit.

Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur : sed sequentibus suscipi ac sustineri solent : eoque facto, vitium, quod erat in fine, continuatio emendat. (1) *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem :* durum, si desinas : sed, cum est continuatum iis, quæ sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint, *Nova postulat, inaudita desiderat :* (2)salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis*, male cluderet : nam et *trimetri* versus pars ultima est : excipit, *Ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum :* præceps adhuc firmatur ac sustinetur ultima, *Recusabat nemo.*

4. Versum in oratione fieri, multo fœdissimum est, totum ; sicut etiam in parte, deforme ; utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contra, sæpe etiam decet, quia et cludit interim optime prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipue senarii atque octonarii.

oratione, prout singulæ partes sunt magis aut minus numerosæ, ita etiam totum, quod ex illis conficitur, magis aut minus numerosum est. Animadverte *severum* hic quoque in bonam partem sumi ; ut paulo superius.

(1) Vide 7. Verr. 116.

(2) Vide 7. Verr. 117.

Digitized by Google

In (1) *Africa fuisse*, initium senarii est; primum pro Quinto Ligario caput cludit. *Esse videatur* (nam nimis frequens) octonarium inchoat... Et ultima versuum initio conveniunt orationis : (2) *Etsi vereor*, *judices*; et, *Animadverti*, *judices*. (3) Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius *hexametri* exordio cœpit : *Facturusne operæ pretium sim*. Nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emendatur.

Nec clausulæ clausulis; ut Cicero : *Quo me vertam nescio* (4). Qui *trimetri* finis est... Pejus claudit finis *hexametri*; ut Brutus in epistolis : *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni...*

5. Sed, quia orationem jam constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque : quorum nomina quoniam varia esse traduntur, constituendum est, quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar (nam is eminentissimos Græcorum est secutus), excepto quod pedes mihi trisyllabos non videtur excedere : quanquam ille *pæone dochmioque*, (5) quorum prior in

(1) *In Africa fuisse*, est initium versus Senarii; et cludit primum pro Q. Ligario caput, seu primam periodum, aut partem periodi. *Esse videatur*, est initium versus octonarii, et cludit plerasque Tullii periodos, sed frequentius adhibetur : nam hoc ei ab individis vitio datum est.

(2) Vide Ciceronem pro Milone, num. 1.

(3) Vide eundem pro Cluentio. num. 1.

(4) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 1.

(5) *Dochimus*, apud Ciceronem et Fabium primam habet brevem, deinde duas longas, quartam brevem, ulti-

Digitized by Google

quatuor, secundus in quinque incurrit, utatur. Nec tamen ipse dissimulat quibusdam *numeros* videri, non pedes : nec immerito. Quicquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus.

Ergo cum constent quatuor pedes(1) binis, octo ternis; *spondeum* longis duabus; *pyrrhichium*, quem alii *pariambum* vocant, (2) brevibus; *iambum* brevi longaque; huic contrarium e longa et brevi, hunc *choreum* nos, ut alii *trochæum*, nominemus. Ex iis vero, qui ternas syllabas habent, *dactylum* longa duabusque brevibus; huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat *anapæston*. Media inter longas brevis faciet *amphimacrum* : sed frequentius ejus nomen est *creticus*. Longa inter breves, *amphibrachys*; duabus longis brevem sequentibus, *bacchius*; totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius *palimbacchius* erit. Tres breves *trochæum*, quem *tribrachyn* dici volunt, qui *choreo trochæi* nomen imponunt : totidem longæ *molosson* efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit : sed quo quique sunt temporibus pleniores, longisque syllabis magis stabiles, hoc graviorem faciunt orationem; breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi opus

mam longam : ut, *amicos leves*. Grammatici nonnulli volunt duas primas esse breves, ut *hyacinthini*. Turn.

(1) Syllabis.

(2) Duabus.

Digitized by Google

est velocitate, tardum et segne; et hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac resultans, merito damnetur...

Nec vero in litteris syllabisque natura mutatur, sed refert quæ cum qua optime coëat.

Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et ponderis habent longæ; celeritatis, breves: quæ, si miscentur quibusdam longis, currunt: si continuantur, exultant...

Nec solum refert, quis cludat, sed quis antecedat. Retrorsum autem neque plus tribus, iique, si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt; (absit(1) tamen poëtica observatio) neque minus duobus: alioqui pes erit, non *numerus*. Potest tamen vel unus esse *dichoreus*, si unus est, qui constat ex duobus *choreis*. Itemque *pæon*, qui est ex *choreo* et *pyrrhichio*, quem aptum initiis putant; vel contra qui est ex tribus brevibus et longa, cui clausulam assignant: de quibus fere duobus scriptores hujus artis loquuntur: alios omnes, quotcunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, *pæonas* appellant. Est et *dochimus*, qui fit ex *bacchio* et *iambo*, vel *iambo* et *cretico*, stabilis in clausulis, et severus. *Spondeus* quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optime præcedet eum *creticus*; ut in hoc: *De quo* (2)

(1) Absit tamen religiosa poëtarum observatio; nam permutari pedes possunt.

(2) Apud Tullium, pro Cœlio, n. 31. legitur, *de qua*.

Digitized by Google

ego nihil dicam, nisi depellendi criminis causa.

Illud est quod supra dixi multum referre, unone verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte, *criminis causa* : molle, *Archipiratæ* : mollius, si *tribrachys* præcedat, *facilitates, temeritates*. Est enim quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, ut in (1) *pentametri* medio *spondeo*, qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit...

Cludet et *dichoreus*, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cujus exemplum Cicero ponit : (2) *Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit*. Accipiet ante se *choreus* et *pyrrhichium* : *Omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat*. Cludet et *dactylus*, nisi eum observatio ultimæ *creticum* facit; ut : (3) *Muliercula nixus in littore*. Habebit ante bene *creticum* et *iambum*, *spondeum male*, pejus *choreum*.

Cludit *amphibrachys* : (4) *Q. Ligarium in Africa fuisse* ; si non eum malumus esse *bacchium*...

Creticus est initiis optimus : (5) *Quod precatus a diis immortalibus sum* ; et clau-

(1) Pentametrum constat quinque pedibus :

Sī nōn ērrās sēt fē cĕrăt īl lă mīnūs.

(2) Vide Ciceronem de Oratore, 214.
(3) Vide 7. Verr. 85.
(4) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 1.
(5) Pro Muræna, num. 1.

Digitized by Google

sulis : (1) *In conspectu populi Romani vomere postridie*. Apparet vero quam bene eum præcedant, vel *anapæstus*, vel ille, qui videtur fini aptior, *pæon*. Sed et se ipse sequitur: (2) *Servare quam plurimos...*

Nec ego, cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent : sed quid fere accideret, quod in præsentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optime est sibi junctus *anapæstus*, ut qui sit *pentametri* finis vel (3) *rhythmus*, qui nomen ab eo traxit : *Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est*. Nam *synalæphe* facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonent. Melior fiet præcedente *spondeo* vel *bacchio* ; ut si mutes idem : *leve innocentiæ præsidium est...*

6. Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim, qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit : si quidem, relicto rerum pondere, ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait (4) Lucilius)

(1) 1. Philipp. 63.

(2) Fro Ligario, 38.

(3) Per *rhythmum anapæsticum* significare videtur carmen anapæsticum monometrum, quod constat duobus anapæstis. *Turn.*

(4) Alludit ad hos Lucilii versus : *Quam lepide lexeis compostœ, ut tesserulæ omnes Arte pavimento atque emblemate vermiculato*. Appellat autem *tesserulas*, lapillos quadratos, apte formatos, quibus struuntur pavimenta,

struet, et *vermiculate* inter se *lexeis* committet.

Nonne ergo refrigeretur sic calor, et impetus pereat, ut equorum cursum qui dirigit, minuit; et passus qui æquat, cursum frangit? quasi *numeri* non fuerint in *compositione* deprehensi; sicut poëma nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, et aurium mensura, et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum; mox in eo repertos pedes.

Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio; ut ex tempore etiam similia fundamus. Neque vero tam (1) sint intuendi pedes, quam universa comprehensio; ut versum facientes totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quam observatio carminis. Indeque (2) illud:

Versibu' quos olim Fauni vatesque canebant.

Orat. 171.

Ergo quem in poëmate locum habet (3)

quæ dicuntur esse tessellata. *Vermiculatum* autem appellamus opus, quod constat minutis quidem, sed variis formis, repræsentatque diversas species. *Turn.*

(1) Malim, *sunt.*

(2) Hoc versu Ennius significare volebat se primum apud Latinos apte carmen condidisse, quasi priores poëtæ uterentur versibus impolitis et incomptis, cujuscemodi olim citra observationem a Faunis reddebantur in oraculis. *Turn.*

(3) *Versificatio*, est observatio legis et pedum in carmine. Unde *versificatores* appellantur, qui carmina condunt ex lege, etsi tamen non tam apte *poëtæ* vocari debeant. Nam poeta nescio quid augustius habet. *Turn.*

Digitized by Google

versificatio, eum in oratione *compositio*. Optime autem de illa judicant aures, quæ et plena sentiunt, et parum expleta desiderant, et fragosis offenduntur, et lenibus mulcentur, et contortis excitantur, et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia et nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem.

Quædam vero arte tradi non possunt. Mutandus est (1) casus, si durius is, quo cœperamus, feratur. Num, in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam *compositioni* variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cum orationis, tum etiam sententiæ. Num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, et cum re præsenti deliberandum.

Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt, nisi aurium, habere judicium? Cum alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevia et abscissa sunt? Cur in circumductionibus, etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? (2) *Neminem vestrûm ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi romani fuisse.* Cur *hosce* potius, quàm *hos*? Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse me-

(1) *Casum* intellige vel nominum, vel potius periodorum.

(2) 3. Verr. num. 1.

Digitized by Google

lius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse*? *Compositio* enim patiebatur. Ignorabam; sed ita, ut audio, hoc animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis forte quid severum, quid jucundum sit, intelligere: facias quidem natura duce melius, quam arte: sed naturæ ipsi ars inerit.

7. Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere *compositionis* sit utendum. Ea duplex observatio; altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones, quæ efficiuntur ex pedibus.(1) Et de his (2) prius. Diximus igitur esse *incisa*, *membra*, *circuitus*.

(3) *Incisum* (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto *numero* conclusus: plerisque pars membri. Tale est enim, quo Cicero utitur: (4) *Domus tibi*

(1) Vide altius in isto capite.

(2) Prius dicet de comprehensionibus, quæ ex pedibus efficiuntur.

(3) Orat. 223.

(4) Quoniam quæ hîc a Fabio de periodis, membris, et incisis dicuntur, paulo sunt obscuriora; paucis contraham quæ de iisdem in schola tradi solent. *Periodus* est circuitus verborum et sententiarum, sensum perfectum efficiens. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret; non minus in causa cederet Aul. Cæcinna Sext. Æbutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit audaciæ* Pro Cæcin. 1. Vide et initium orat. de Provinc. Consul.

Periodus constat membris, seu colis, et commatibus, seu incisis, quæ et articuli nominantur.

Membrum est oratio perfecti sensus, at suspensi tamen, sic ut nondum tota sententia percipiatur. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest.*

Digitized by Google

deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. Fiunt autem etiam singulis verbis *incisa*; ut: *Diximus, testes dare volumus. Incisum* est, *diximus.*

Membrum autem est sensus *numeris* conclusus, sed a toto corpore abruptus, et per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines!* (1) perfectum est: at remotum a cæteris, vim non habet; ut per se manus, et pes, et caput. Et, *O rem excogitatam! ô ingenia metuenda!* Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio: *Quem, quæso, nostrûm fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam (2)

Comma dicitur, cum singula membra, aut singulæ phrases, vel etiam dictiones, interpunctionibus distinguuntur. *O scelus! ô pestis! ô labes!* In Pison. 56. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* 2. Catilin. 2.

Periodus vel est simplex, vel composita. *Simplex* est unius membri; verbi gratiâ: Alexander temperanter vivendo venerationem apud posteros habuisset. *Composita* est duorum, trium, aut quatuor membrorum: raro, aut potius nunquam ad quinque membra aut plura producitur. Tunc enim non tam periodus, quam periodica oratio dicitur. *Bimembris.* Si temperanter vixisset Alexander, apud posteros venerationem habuisset. *Trimembris.* Si quantum virtute bellica cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum et eosdem temperantiæ laude superavisset, summam venerationem apud posteros habuisset. *Quadrimembris.* Si quantum virtute bellica cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum et eosdem temperantiæ laude superavisset; non minus venerationis apud posteros habuisset, quam apud suos habuisse dicitur amoris, imperii, dignitatis.

(1) Vide Ciceronem de Oratore, 225.

(2) Sic de hoc eodem loco Tullius in Oratore 225: *Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse brevior.* Dissolvenda hæc periodus, ut duo membra reperiantur: *Id fecistis: et neminem nostrûm fefellit.*

Digitized by Google

Cicero brevissimam putat. Itaque fere *incisa* et *membra* mixta sunt, et conclusionem utique desiderant.

Periodo plurima nomina dat Cicero, *ambitum*, *circuitum*, *comprehensionem*, *continuationem*, *circumscriptionem*. Genera ejus duo sunt; alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat *membris* et *incisis* quæ plures sensus habent: *Aderat janitor carceris*, (1) *et carnifex prætoris*, et reliqua. Habet *periodus membra* minimum duo. Medius numerus videtur quatuor: sed recipit frequenter et plura. (2) Modus ei a Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat; sit aperta, ut intelligi possit; non immodica, ut memoria contineri. *Membrum* longius justo, tardum; brevius, instabile est.

Ubicunque acriter erit et instanter pugnaciterque dicendum, *membratim* (3) *cæsimque* dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda *compositio*, ut asperis asperos etiam *numeros* adhiberi oporteat, et cum dicente æque audientem inhorrescere.

Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas *periodos* majoribus intervallis, et velut laxioribus nodis resolvemus: ex-

(1) 7. Verr. 117.
(2) Vide Ciceronem de Oratore, 222.
(3) Vide exempla in oratione pro Milone, 37. Pro Ligario, 9.

Digitized by Google

ceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur; ut in Verrem Proserpinæ raptus. (1) Hæc enim lenis et fluens contextus decet.

Periodus apta *procemiis* majorum *causarum*, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item *communibus locis*, et in omni amplificatione : sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum et in *epilogis* pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius *compositionis* genus, cum judex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, et se credit actori, et voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos *numeros*, quam orbem quemdam contextumque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit; ut homines, qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent et continentur. *Demonstrativum* genus omne fusiores habet liberioresque *numeros*. *Judiciale* et *concionale*, ut materia varium est, sic etiam ipsa collocatione verborum.

Ubi jam nobis pars ex duabus, (quas modo fecimus) secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia gravius esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis longas magis syllabas convenire? Ita ut lenia (2) spatium, subli-

(1) 6. Verr. 106.
(2) Spatium longius in pronuntiando.

Digitized by Google

mia et ornata claritatem quoque (1) vocum poscant potius, quam his contraria. Magis (2) laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos, et quicquid est sermoni magis simile.

Itaque componemus *procemium* varie, atque ut sensus ejus postulabit...

Nam judicis animus varie præparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc, ut sunt diversa natura, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est *numeris* in *exordio* pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario?

Narratio fere tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, et nominibus maxime mixtos. Nam et verbis ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere et infigere animis res semper cupit: quod minime festinantium opus est. Ac mihi videtur tota *narratio* constare longioribus *membris*, brevioribus *periodis*.

Argumenta acria et citata pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut *trochæis*, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verum quamvis sint brevibus longisque

(1) Malim legere, *vocis*.

(2) Hic aliquid mendi subest. Pro *laudarem*, malim legere, *donarem*. Breviores pedes magis conveniunt argumentis, etc.

mista, non tamen plures longas, quam breves (1) habentia.

Illa sublimia spatiosas clarasque voces (2) habent, amant amplitudinem *dactyli* quoque, ac *pæonis*, etiamsi majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni.

Aspera contra *iambis* maxime concitantur; non solum quod sint e duabus modo syllabis, eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est; sed etiam quod omnibus partibus insurgunt, et a brevibus in longas nituntur et crescunt: ideoque meliores *choreis*, qui a longis in breves cadunt. Summissa, qualia in *epilogis*, lentas et ipsa et minus exclamantes exigunt... Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in *proœmiis* plerumque summissi (nisi cum in accusatione concitandus est judex, aut aliqua indignatione complendus), in *narratione* pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in *locis* ac descriptionibus fusi ac fluentes, in *epilogis* plerumque dejecti et infracti?

Atqui (3) corporis quoque motui sua

(1) Pro *habentia*, quod hùc forte ex inferiore versu irrepsit, legendum putem, *habeant*. Argumenta possunt misceri brevibus et longis syllabis; non tamen plures longas quam breves habeant.

(2) E superiore versu reponendum hîc censeo *habentia*.

(3) Motus corporis constat variis numeris: saltatio quoque. Parem igitur varietatem in oratione servare debemus.

Digitized by Google

quædam tempora, et ad signa pedum non minus saltationi, quam modulationibus adhibet, musica ratio *numeros*. Quid? non vox ad (1) actus accommodatur naturæ ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui *spondeis* atque *iambis* maxime continetur:

(2) *Hyperoargus sceptra mihi liquit Pelops.*

Asperum vero et maledicum, etiam in carmine, *iambis* grassatur:

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus, et vorax, et aleo?

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quam effeminatam et enervem, qualis apud multos: et quotidie magis lascivimus (3) *syntonorum modis* saltitantes.

Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, et in eosdem semper

Cum *signa pedum* dixit, aut intellexit pedum motum numerosum in saltatione, aut pedum percussiones, quibus metimur tempora. *Turn.*

(1) In actione. In pronuntiatione.

(2) Seneca aliter citat hunc versum epist. 80. *En impero Argis: regna mihi liquit Pelops.*

(3) *Syntoni*, symphoniaci sunt, qui, instrumentis pulsatis harmoniamque efficientibus convenientem, modos suggerunt saltantibus. Alii appellant *syntonos*, qui motu corporis convenienti respondent tonis et modulationi canentium. *Turn.*

Digitized by Google

pedes ire. Nam et versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: et id cum manifesta affectatione (cujus rei maxime cavenda suspicio est), tum etiam similitudine tædium ac satietatem creat: quoque est dulcius, magis (1) perit: amittitque et fidem, et affectus, motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere et irasci judex, cui putat hoc vacare. Ideoque (2) initia quædam quasi solvenda de industria sunt; illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur.

Sed neque longioribus, quam oportet, *hyperbatis compositioni* serviamus, ne, quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certe nullum aptum atque idoneum verbum prætermittemus gratia lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commode inseri possit, nisi quod in evitandis ejusmodi verbis non decorem *compositionis* quærimus, sed facilitatem.

Non tamen mirabor, Latinos magis indulsisse *compositioni*, quam Atticos, quamvis minus in verbis habeant varietatis et gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero a Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nos-

(1) Alii legunt *perdit*. Mendum hic aliquod suspicor.
(2) Sæpenumero in procemiis simplicitas esse debet: nam ea magis solet irrepere in animos auditorum. Illic igitur aut numeri sunt tollendi, aut certe obscurandi, ne eos intelligat judex. *Turn.* Pro *initia*, multi codices habent *vincta*.

Digitized by Google

tri græcique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, *ordo*, *conjunctio*, *numerus*. *Ratio*, in adjectione, detractione, mutatione. Usus pro natura rerum, quas dicimus. Cura (1) magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut *numeri* sponte fluxisse, non arcessiti et coacti esse videantur.

(1) *Cura magna* compositionis debet esse, ita *ut* tamen cura *sentiendi atque loquendi prior sit.*

Digitized by Google

MARCI FABII

QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE

ORATORIA.

LIBER X.

CAPUT I.

De copia Verborum.

I. Facilitas dicendi comparatur legendo, scribendo, dicendo. (Ad lectionem refertur auditio et imitatio : ad scriptionem emendatio et cogitatio.) Oratori autem parandæ sunt opes, quæ constant rerum et verborum copiâ. De rebus nunc non agitur. II. Verborum copia parari cum judicio debet. — Paratur autem auditione et lectione. — Quæ sint utriusque commoda. — Optimum quemque legendum, et quomodo. — Etiam in optimis non laudanda omnia. III. Quantum et quatenus oratori conferant Poetæ. — Historici. — Philosophi. IV. Pauca de lectione veterum, et novorum. — De varietate opinionum super his. V. Eminentissimos Græcorum scriptores suis quemque virtutibus desig-

Digitized by Google

nat. 1. Poetas : Heroicos. — Elegiacos. — Iambicos. — Lyricos. — Tragicos. — Comœdos. 2. Historicos. 3. Oratores. 4. Philosophos. VI. Eundem in Latinis persequitur ordinem.

I. Sed hæc eloquendi præcepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit : quam scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentius nobis examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse contenti. Verum ita sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam necque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit : et citra lectionis exemplum labor ille, carens rectore, fluit.

Qui autem scierit, quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.

Non autem, ut quicque præcipue necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certe cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est ; proximam deinde imitationem; novissimam scribendi quoque diligentiam.

Digitized by Google

Sed, ut perveniri ad summa, nisi ex principiis non potest ; ita procedente jam opere, minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non, quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus (nam idquidem aut satis, aut certe uti potuimus, à nobis dictum est) : (1) sed ut athletam, qui omnia jam perdidicerit a præceptore, (2) nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit; ita eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et collocandi rationem perceperit, instruamus, qua ratione, quæ didicerit, facere quam optime et quam facillime possit.

Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit? Eæ constant copia rerum ac verborum.

II. Sed res propriæ sunt cujusque *causæ*, aut paucis communes : verba in universas paranda : quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent ; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu; ut, cum se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio.

(1) Vide lib. 1. et 2.
(2) Unum hoc docere debeamus, nimirum, etc.

Digitized by Google

Equidem scio, quosdam collecta, quæ idem significarent, vocabula solitos ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus; et, cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile, et cujusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum; turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque. Nobis autem copia cum judicio paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum.

Omnibus enim fere verbis, præter pauca, quæ sunt parum verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidam iamborum, veterisque comœdiæ, etiam in (1) illis sæpe laudantur : sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima; nam et humilibus interim et vulgaribus est opus, et quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, proprie dicuntur.

Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modo, sed formas etiam (2) mensurasque norimus, ut, ubicunque

(1) Quæ parum verecunda sunt.
(2) Intelligit varias declinationum et conjugationum formas ac mensuras.

Digitized by Google

erunt posita, conveniant, nisi multa lectione atque auditione assequi non possumus; cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod (1) infantes a mutis nutricibus jussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt.

Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit; ut *ensis* et *gladius*. Alia, quæ etiam si propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur; ut *ferrum* et *mucro*. Nam per abusionem *sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque commiserint.

Alia circuitu verborum plurium ostendimus; quale est:

. . . . *Et pressi copia lactis.*
(1. Ecl. 82.)

Plurima vero mutatione figuramus: *Scio*, *Non ignoro*; et: *Non me fugit*; *Non me præterit*; et: *Quis nescit*? *Nemini dubium est*. Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam et *intelligo*, et *sentio*, et *video*, sæpe idem valent, quod *scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solum cum occurrerint, sed etiam cum

(1) Psammethicus Rex Ægyptiorum (ut tradit Herodotus initio lib. 2.) quibusdam infantulis, quos in solitudine educabat, nutrices præfecit mutas. Illi post bimatum, cum esurirent, fortè, *beccos* pronuntiaverunt, quod significat, linguâ Phrygiâ, panem et cibum. *Turn.*

Digitized by Google

oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt; nec, sicut de intellectu animi recte dixerim, *Video*, ita de visu oculorum, *intelligo*. Nec, ut *mucro* gladium, sic *mucronem* gladius ostendit.

Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium, quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quæ traduntur, artibus; cum eo, qui discit, perductus est, ut ea intelligere sine demonstrante, et sequi jam suis viribus possit; quia, quæ doctor præcipit, orator ostendit.

Alia vero legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat, qui dicit, spiritu ipso, nec imagine et ambitu rerum, sed rebus incendit. Vivunt enim omnia, et moventur, excipimusque nova illa, velut nascentia, cum favore ac sollicitudine. Nec fortuna modo judicii, sed etiam ipsorum, qui orant, periculo afficimur. Præter hæc, vox et actio decora, commoda, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, et, ut semel dicam, pariter omnia decent.

In lectione certius judicium, quod audienti frequenter, aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, et velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere; cum interim et vitiosa pluribus placeant; et a corrogatis laudentur etiam,

quæ non placent. Sed e contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prava judicia non referant.

Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit: sed repetere sæpius licet, sive dubites, sive memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, et tractemus; et, ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur, ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, et velut confecta, memoriæ imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, et qui credentem sibi minime fallat, legendus est, sed diligenter, ac pene ad scribendi sollicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præcipueque oratio, cujus virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Sæpe enim præparat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in prima parte *actionis* dicit, quæ sunt in summa profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis, quare dicta sint, ignorantibus: ideoque erunt cognitis omnibus repetenda.

Illud vero utilissimum, nosse eas *causas*, quarum orationes in manus sumpsimus; et quoties continget, utrinque habitas legere *actiones*; ut Demosthenis atque Æschinis inter se contrarias; ut Servii Sulpitii, et Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter; et Pollionis et Cassii reo Asprenate, aliasque plurimas. Quin-

etiam,

etiam, si minus pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem recte requirentur; ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium; et Hortensii pro Verre. Quinetiam, easdem *causas* ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius; et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falso existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem, et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii orationes ferebantur.

Neque id statim legenti persuasum sit, omnia, quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando, et oneri cedunt, et indulgent ingeniorum suorum voluptati; nec semper intendunt animum, et nonnunquam fatigantur; cum (1) Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio etiam Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen: acciditque iis, qui, quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.

Modeste tamen et circumspecto judicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent, quæ non intelligunt. Ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus

(1) Orat. 104. Arte Poëtica, 359.

Digitized by Google

placere, quam multa displicere maluerim.

III. Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poëtarum; multique ejus judicium sequuntur; neque immerito. Namque ab his et in rebus spiritus, et in verbis sublimitas, et in affectibus motus omnis, et in personis decor petitur, præcipueque velut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium blanditia reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat.

Meminerimus tamen, non per omnia poëtas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentia figurarum; totumque illud studiorum genus ostentationi comparatum, præter id, quod solam petit voluptatem, eamque, fingendo non falsa modo, sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juvari; quod alligati ad certam pedum necessitatem non semper propriis uti possint, sed depulsi a recta via, necessario ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modo verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogantur.

Nos vero armatos stare in acie, et summis de rebus decernere, et ad victoriam niti decet. Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat; qualis est ferri, quo mens simul visusque perstringatur; non

Digitized by Google

qualis auri argentique imbellis, et potius habenti periculosus.

Historia quoque alere orationem quodam molli jucundoque succo potest. Verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus, plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poëtis, et quodammodo carmen solutum: et scribitur ad narrandum, non ad probandum: totumque opus non ad actum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, et ingenii famam componitur: ideoque et verbis liberioribus, et remotioribus figuris narrandi tædium evitat.

Itaque, (1) ut dixi, neque illa sallustiana brevitas, qua nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, et sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem *expositionis*, sed fidem quærit. Adde quod M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum *bellicum canere*, hujus *ore Musas esse locutas* existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis, de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere.

(1) Vide tom. 1.

Est et alius ex historiis usus, et is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus imprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expetat a litigatore; sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat; hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii et gratiæ vacant.

A philosophorum vero lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam et de justis honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, et de rebus divinis maxime dicunt, et argumentantur acriter; et *altercationibus* atque interrogationibus oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile judicium, ut etiam cum in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, præceptorum et periculorum.

IV. Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in *Bruto* M. Tullius tot millibus versuum de romanis tantum oratoribus loquatur, et tamen de omnibus ætatis suæ, (1) quibuscum vivebat

1) Vide Ciceronem in Bruto, 248.

Digitized by Google

exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit; quis erit modus, si et illos, et qui postea fuerunt, et Græcos omnes et philosophos et poëtas, persequi velim? Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, *legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.*

Non est tamen dissimulanda nostri quoque judicii summa. Paucos enim, vel potius vix ullum ex iis, qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui judicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum.

Nec multo aliter de novis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui ne minima quidem alicujus certæ fiducia partis, memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur, et citius nos dimittet, quam ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν, de qua loquimur, accommodatum est.

Verum, antequam de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant, neque in ullis aliis

esse naturalem eloquentiam et robur viris dignum arbitrantur. Alios recens hæc lascivia, deliciæque et omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ composita delectant. Sunt etiam, qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum et tenuia, et quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana et vere Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, et magis concitata, et plena spiritus capit. Sunt et lenis, et nitidi, et compositi generis non pauci amatores. (1) De qua differentia disseram diligentius, cum de genere dicendi quærendum erit.

V. Interim summatim, quid a qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est: facile est autem studiosis qui sint his simillimi, judicare; ne quisquam queratur, omissos forte aliquos eorum, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quam qui a me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipue convenire intendentibus, ut oratores fiant, existimem, persequar.

1. Igitur, ut Aratus (2) ab Jove incipiendum putat, ita nos rite cœpturi ab Homero (3) videmur. Hic enim (quemadmodum ex

(1) Lib. 12. cap. 10.
(2) Aratus sic incipit Astrologica Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα. *Ab Jove principium.*
(3) Iliad. lib. 21. vers. 195.

Oceano dicit ipse amnium vim fontiumque cursus initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exemplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus et gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis: nec poëtica modo, sed oratoria virtute eminentissimus. Nam, ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam; nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur; vel in primo inter duces illa contentio; vel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes?

Affectus quidem, vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur. Age vero, nonne in utriusque sui operis ingressu paucissimis versibus legem *proœmiorum*, non dico servavit, sed constituit? Nam et benevolum auditorem invocatione dearum, quas præsidere vatibus creditum est; et intentum, proposita rerum magnitudine; et docilem, summa celeriter comprehensa, facit.

Narrare vero quis brevius, quam qui mortem nuntiat Patrocli? quis significantius potest, quam qui Curetum (1) Ætolorumque prælium exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argumenta, cætera-

(1) Iliad. lib. 16. vers 18. -21. Iliad. l. 9. v. 525. etc.

Digitized by Google

que probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam, qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poëta petant.

Nam *epilogus* quidem quis unquam poterit illis Priami (1) rogantis Achillem precibus æquari? Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nonne humani ingenii modum excedit? Ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest), sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, et in omni genere eloquentiæ procul a se reliquit; heroicos tamen præcipue, videlicet quia clarissima in materia simili comparatio est.

Raro assurgit Hesiodus, magnaque pars ejus in nominibus est occupata; tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitasque verborum, et compositionis probabilis; daturque ei palma in illo medio dicendi genere.

Contra in Antimacho vis et gravitas, et minime vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas fere grammaticorum consensus deferat, et affectibus, et jucunditate, et dispositione, et omnino arte deficitur, ut plane manifesto appareat, quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum.

Panyasin ex utroque mixtum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes;

(1) Iliad. lib. 24. vers. 486. etc.

Digitized by Google

alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi ratione superasi.

(1) Apollonius in ordinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes, poëtarum judices, neminem sui temporis in numerum redegerunt : non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio : sufficit tamen operi, cui se parem credidit.

Admirabilis in suo genere Theocritus; sed Musa illa rustica et pastoralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem reformidat.

Audire videor undique congerentes nomina plurimorum poëtarum. Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid? (2) Nicandrum frustra secuti Macer atque Virgilius? (3) Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certe conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in *Bucolicis* mentionem. Quid? Horatius (4) frustra Tyrtæum Homero subjungit? Nec sane quisquam est tam procul a cognitione eorum remo-

(1) Apollonius Rhodius scripsit *Argonautica*. Vixit autem tempore Aristarchi et Aristophanis Bysantii grammaticorum, qui severam in auctores criticen exercuerunt sub Ptolemæo Philometore.

(2) Nicander poëta Colophonius fuit. Scripsit *Theriaca* et *Alexipharmaca*; præterea *Georgica*, quæ imitatus est Virgilius. *Turn.*

(3) 10. Eclog. vers. 50.

(4) Art. Poetic. vers. 402.

Digitized by Google

tus, ut non indicem certe ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid : sed ad illos jam perfectis constitutisque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut, cum optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit.

Tunc et elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confessione plurimorum Philætas occupavit. Sed dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis assuescendum est : et multa magis, quam multorum lectione firmanda mens, et ducendus est color.

Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus iamborum, ad ἕξιν maxime (1) pertinebit unus Archilocus. Summa in hoc vis elocutionis, cum validæ, tum breves vibrantesque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum : adeo ut videatur quibusdam, quod quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii vitium.

Novem vero lyricorum longe Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia, et velut quodam eloquentiæ flumine ; propter quæ Horatius (2) eum merito credidit nemini imitabilem.

(1) Ad facilitatem comparandam.
(2) Lib. 4. Od. 2.

Digitized by Google

Stesichorum, quam sit ingenio validus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella et clarissimos canentem duces, et *epici* carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo, simul loquendoque debitam dignitatem : ac, si tenuisset modum, videtur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur: quod ut est reprehendendum, ita copiæ vitium est.

Alcæus (1) in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos insectatur: multum etiam moribus confert : in eloquendo quoque brevis et magnificus, et diligens, plurimumque Homero similis, sed in lusus et amores descendit, majoribus tamen aptior.

Simonides tenuis, alioqui sermone proprio et jucunditate quadam commendari potest: præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

Antiqua comœdia cum sinceram illam sermonis attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium in cæteris partibus habet. Nam et grandis, et elegans, et venusta, et nescio an ulla, post Homerum tamen, quem, ut Achillem, semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures

(1) Horatii lib. 2. Od. 13.

Digitized by Google

ejus auctores : Aristophanes tamen, et Eupolis Cratinusque præcipui.

Tragœdias primus in lucem Æschylus protulit, sublimis et gravis, et grandiloquus sæpe usque ad vitium, sed rudis in plerisque et incompositus : propter quod correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poëtis Athenienses permisere, suntque eo modo multi coronati.

Sed longe clarius illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides : quorum in dispari dicendi via uter sit poëta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sane, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad agendum comparant, utiliorem longe Euripidem fore. Namque is et in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas et cothurnus et sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi ; et sententiis densus ; et in iis, quæ a sapientibus tradita sunt, pene ipsis est par ; et in dicendo ac respondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus vero cum omnibus mirus, tum in iis, qui miseratione constant, facile præcipuus.

Hunc et admiratus maxime est (ut sæpe testatur) et secutus, quanquam in opere diverso, Menander : qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta, quæ præcipimus, effingenda suf-

Digitized by Google

ficiat: ita omnem vitæ imaginem expressit: tanta in eo inveniendi copia, et eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui orationes, quæ Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur; nisi forte aut illa mala judicia, quæ Epitrepontas, Epicleros, Lochos, habent; aut meditationes in Psophoda, et Nomothete, et Hypobolimæo, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.

Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est, secundum conditionem controversiarum, plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc poëta decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, et fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alii quoque comici, si cum venia legantur, quædam, quæ possis decerpere; et præcipue Philemon, qui, ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus.

2. Historiam multi scripsere præclare; sed nemo dubitat duos longe cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem

Digitized by Google

pene est parem consecuta. Densus, et brevis, et semper instans sibi Thucydides: dulcis et candidus, et fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille vi, hic voluptate.

Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis; ut qui, antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur, qui turbæ, (1)quamvis bonorum post hos auctorum, eximatur; imitator Thucydidis, et ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur.

Longo post intervallo temporis natus Timagenes, vel hoc est ipso probabilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit mihi; sed inter philosophos reddendus est.

3. Sequitur oratorum ingens manus, cum decem simul Athenis ætas una tulerit: quorum longe princeps Demosthenes, ac pene lex orandi fuit. Tanta vis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet, invenias. Plenior Æschines, et magis fusus et grandiori similis, quo minus strictus est: carnis tamen plus

(1) Dignus est qui post tres superiores cæteris præferatur. *Turn.*

Digitized by Google

habet, lacertorum minus. Dulcis inprimis et acutus Hyperides, sed minoribus *causis*, ut non dixerim utilior, magis par.

His ætate Lysias major, subtilis atque elegans, et quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius; nihil enim est inane, nihil accersitum; puro tamen fonti, quam magno flumini, propior.

Isocrates in diverso genere dicendi nitidus et comptus, et palæstræ, quam pugnæ, magis accommodatus, omnes dicendi veneres sectatus est: nec immerito; auditoriis enim se, non judiciis compararat; in inventione facilis, honesti studiosus; in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur.

Neque ego in his, de quibus sum locutus, has solas virtutes, sed has præcipuas puto; nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam Phalereum et illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse et facundiæ fateor, vel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est fere ex Atticis, qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. (1)

4. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ M. Tullius (2) confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, sive acumine disserendi, sive eloquendi facultate divina quadam et Ho-

(1) Orat. 92.
(2) Orat. 12.

Digitized by Google

merica? multum enim supra prosam orationem, et quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus.

Quid ego commemorem Xenophontis jucunditatem illam inaffectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ videantur; et, quod de Pericle veteris comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissime possit, in labris ejus sedisse quamdam persuadendi deam.

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur.

Minus indulsere eloquentiæ stoïci veteres: sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo, probandoque, quæ instituerant, plurimum valuerunt: rebus tamen acuti magis quam (id quod sane non affectarunt) oratione magnifici.

VI. Idem nobis per romanos quoque auctores ordo ducendus est.

1. Itaque, ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poëtarum, græcorum nostrorumque, illi haud dubie proximus. Utar enim ver-

Digitized by Google

his iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, *Secundus*, inquit, *est Virgilius*, *propior tamen primo*, *quam tertio*. Et hercle, ut illi naturæ cœlesti atque immortali cesserimus, ita curæ et diligentiæ vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum; et quantum eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus.

Cæteri omnes longe sequentur. Nam Macer et Lucretius legendi quidem, sed non ut *phrasin*, id est, corpus eloquentiæ faciant: elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus (1) Varro in iis, per quæ nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium, sicut sacros vetustate lucos, adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem.

Propiores alii, atque ad hanc *phrasin*, de qua loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in heroïcis quoque Ovidius, et nimium amator ingenii sui: laudandus tamen in partibus.

Cornelius autem Severus, etiamsi versificator, quam poëta, melior, si tamen,

(1) Attacinus Varro vixit tempore Ovidii. Scripsit autem *Argonautica*, ut interpres Apollonii Rhodii. Appellatus est Attacinus ab Attace vico Galliæ Narbonensis, ut vult Eusebius; ut alii, ab Attace fluvio. *Turn.*

ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera et maximam indolem ostendunt, et mirabilem, præcipue in ætate illa, recti generis voluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens et poëticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, et concitatus, et sententiis clarissimus, et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus, quam poëtis adnumerandus.

Hos nominavimus, quia (1) Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est, esse eum maximum poëtarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ (2) donatus imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem præsidentes studiis deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare

(1) Domitianum Imperatorem intelligit, qui *Germanicus* dici voluit, quasi Germaniam domuisset. Se quoque Palladis filium appellari jussit, ut testantur ejus numismata, unde paulo post: *Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ.* Turnebus (si tamen ille auctor est Notarum quæ ei attribuuntur) hunc locum de Germanico Cæsare Drusi filio intelligendum duxit. Miror hoc cuiquam venire in mentem potuisse.

(2) Quæ inchoarat, cum est imperio donatus.

Digitized by Google

numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista præstringitur. Nos tamen sacra litterarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, et Virgiliano certe versu testamur:

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Eclog. 8, v. 13.

Elegia Græcos quoque provocamus, cujus mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior: sicut durior Gallus.

Satira quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poëtis præferre non dubitent. Ego, quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui *Lucilium fluere lutulentum*, et *esse aliquid, quod tollere possis*, putat. (1) Nam et eruditio in eo mira, et libertas, atque inde acerbitas, et abunde salis.

Multo est tersior ac purus magis Horatius, et ad notandos hominum mores præcipuus. Multum et veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodieque, et qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, et prius satiræ genus, quod non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro, vir

(1) Lib. 1. Satyra 4. vers. 11.

Digitized by Google

Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros, et doctissimos, composuit, peritissimus linguæ latinæ, et omnis antiquitatis, et rerum græcarum, nostrarumque: plus tamen scientiæ collaturus, quam eloquentiæ.

Iambus non sane a Romanis celebratus est, ut proprium opus, a quibusdam interpositus: cujus acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi (1) *epodos* intervenire reperiatur.

At lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus. Nam et insurgit aliquando, et plenus est jucunditatis et gratiæ, et variis figuris et verbis felicissime audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus: sed eum longe præcedunt ingenia viventium.

Tragœdiæ scriptores, Accius atque Pacuvius, clarissimi gravitate sententiarum, verborumque pondere, et auctoritate personarum. Cæterum nitor, et summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quam ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii *Thyestes* cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii *Medea* videtur mihi ostendere, quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo

(1) *Epodus* vocatur versus minor, qui majori subjungitur, et quasi accinit; ἐπᾴδω *accino*. Horatius autem in libro, qui inde dicitur *Epodon*, versibus trimetris Iambicis præsertim sæpe subjungit dimetros.

Digitized by Google

temperare, quam indulgere, maluisset. Eorum, quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quèm senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In comœdia maxime claudicamus; licet Varro *Musas*, Ælii Stolonis sententia, *Plautino* dicat, *sermone locuturas fuisse, si latine loqui vellent*; licet Cæcilium veteres laudibus ferant; licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiæ, si intra (1) versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. (2) Togatis excellit Afranius, utinamque non inquinasset argumenta fœdis amoribus, mores suos fassus.

2. At non historia cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia,

(1) Terentius more Comicorum utitur versibus Iambicis cujuslibet mensuræ, verbi gratia, tetrametris, qui habent octo pedes. Optaret Fabius ut trimetros tantum adhibuisset, qui constant sex pedibus.

(2) *Togatæ comœdiæ* sunt totæ latinæ scilicet moribus et ritu romano compositæ; ut *palliatæ* vocantur, quæ ad imitationem Græcorum sunt compositæ. *Turn.*

Digitized by Google

cum rebus, tum personis, accommodata: sed affectus quidem, præcipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis, quam similes: qui et ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii, et sententiis creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat. Quam, paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius, egregie, utique in libris belli germanici, præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.

(1) Superest adhuc, et exornat ætatis nostræ gloriam, vir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores, ut libertas, quanquam circumcisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum, et audaces sententias deprehendas etiam in iis, quæ manent. Sunt et alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

3. Oratores vero vel præcipue latinam eloquentiam parem facere græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro, quantam mihi concitem pugnam, cum præsertim id non

(1) Nonnulli Plinium indicari putant; plerique Tacitum: et hoc verisimilius. Et fortasse multa tunc e scriptis suis metu temporum detraxerat; quæ postea restituta sunt.

Digitized by Google

sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore; neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem. Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique, quæ sunt *inventionis*.

In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit adstrictius, hic latius: pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, et commiseratione (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortasse (1) *epilogos* illi mos civitatis abstulerit: sed et nobis illa, quæ Attici mirantur, diversa latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est.

Cedendum vero in hoc quidem, quod et ille prior fuit, et ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum; sed plurimas, vel potius omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluvias

(1) Non licebat Athenis affectum movere, ac ne epilogo quidem uti. *Turn.*

(ut ait Pindarus) aquas colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur.

Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa, quæ extorquet, impetrare eum credas, et, cum transversum vi sua judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus, quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat; nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem. Cum interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata: et illa, qua nihil pulchrius auditu est, oratio præ se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus ætatis suæ regnare in judiciis dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut Cicero jam non hominis, sed eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit nobis exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeo ut quibusdam etiam nimia videatur; et consilii et animi satis: a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior. At Messala nitidus et candidus, et quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor. C. vero Cæsar si foro tantum vacasset, non alius

ex

Digitized by Google

ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.

Multum ingenii in Cœlio, et præcipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior contigisset.

Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse : sed est et sancta et gravis oratio, et castigata, et frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit.

Et Servius Sulpitius insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus : qui, si cæteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo, et acerbitas mira, et urbanitas, et vis summa : sed plus stomacho, quam consilio dedit : præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt et alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum, quos viderim, Domitius Afer, et Julius Africanus, longe præstantissimi. Verborum arte ille, et toto genere dicendi præferendus, et quem

Digitized by Google

in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius, et *compositione* nonnunquam longior, et *translationibus* parum modicus.

Erant clara et nuper ingenia. Nam et Trachalus plerumque sublimis, et satis apertus fuit, et quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam et vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas, et pronuntiatio vel scenis suffectura, et decor: omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, et jucundus, et delectationi natus: privatis tamen *causis*, quam publicis, melior. Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et sæpius ad curam rerum ab *elocutione* respiceret. Cæterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia: tanta in explicando, quod velit, gratia: tam candidum et lene et speciosum dicendi genus: tanta verborum, etiam quæ assumpta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc vigent materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et consummati jam patroni veteribus æmulantur, et eos juvenum

ad optima tendentium imitatur ac sequitur idustria.

4. Supersunt, qui de philosophia scripserunt : quo in genere paucissimos adhuc eloquentes litteræ romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui, ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius vero, multoque, quam in orationibus, præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum : scias eum sentire, quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in stoïcis rerum cognitione utilis. In epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius.

Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum, et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, (1) quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imita-

(1) Cellius, lib. 12., ait Senecam conatum esse vituperare Ciceronem atque Virgilium, ac multis in locis reprehendere. *Turn.*

Digitized by Google

bantur; tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos, illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat: deinde cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cujus et multæ alioqui et magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, et multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab iis, quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est.

Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poëmata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens: egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multæ in eo claræque sententiæ, multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum (1) concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset; consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque jam robustis, et severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quod exercere potest utrinque judicium. Multa enim (ut dixi)

(1) Si quædam orationis lenocinia minus studiose sectatus esset.

Digitized by Google

probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ, quod voluit, effecit.

CAPUT II.

De Imitatione.

I. Eam utilem esse et necessariam. — Ne sis tamen contentus iis quæ ab aliis inventa sunt: ipse aliquid invenias. — Contende etiam, quos imitaris, non consequi tantum, sed superare. II. Videndum quos, et quid in iis imitemur. — Quisque in imitando consulat vires suas. III. Decorum materiæ servandum. — Cavendum, ne cui nos uni generi dedamus: — aut uni auctori. IV. Imitatio non sit in verbis tantum, sed multo magis in rebus.

Ex his cæterisque lectione dignis auctoribus et verborum sumenda copia est, et varietas figurarum, et componendi ratio: tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam, ut invenire primum fuit, estque præcipuum; sic ea, quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut, quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic litterarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam

Digitized by Google

experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus.

Et hercle necesse est, aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem raro natura præstat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quam fuit iis, qui nihil, quod sequerentur, habuerunt, nisi caute et cum judicio apprehenditur, nocet.

Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis, quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent; nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus invenisse eos, qui quæsierunt? Et cum illi, qui nullum cujusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus, nisi beneficii alieni? quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant.

Digitized by Google

Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo, quem sequebatur? Nihil in poëtis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars, qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi forte nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione. Quod si prioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum? cùm in iis, quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur.

Sed etiam (1) qui summa non appetent, contendere potius, quam sequi debent. Nam qui agit, ut prior sit, forsitan etiam, si non transierit, æquabit. Eum vero nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim, semper sit posterior, qui sequitur. Adde quod plerumque facilius est plus facere, quam idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa qui-

(1) Sed etiam qui non tendent ad summam perfectionem: contendere potius debent ut superent alios quam eos tantum sequi.

Digitized by Google

dem natura in hoc ita evaluerit, ut non res, quæ simillimæ videantur, utique discrimine aliquo discernantur. Adde quod, quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod imitatur; ut umbra corpore, et imago facie, et actus histrionum veris affectibus.

Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis, quæ in exemplum assumimus, subest et natura, et vera vis: contra omnis imitatio ficta est, et ad alienum propositum accommodatur. Quo fit, ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant, quam orationes; quod in illis vera, in his assimulata materia est. Adde quod ea, quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas, et quicquid arte non traditur. Ideoque plerique, cum verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos *compositionis* certos pedes, mire a se, quæ elegerunt, effingi arbitrantur: cum et verba intercidant invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non sua natura sint bona aut mala (nam per se soni tantum sunt), sed prout opportune proprieque aut secus collata sunt; et *compositio* cum rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

II. Quapropter exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imitemur; nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi

Digitized by Google

cujusque et corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis, quos elegerimus, quid sit, ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, et a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa : atque utinam tam bona imitantes dicerent melius, quam mala pejus dicunt.

Nec vero saltem iis, quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, et solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius illas (1) Epicuri figuras, quas e summis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui, non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis aptarunt; et, cum iis felicissime cessit imitatio, qui verbis atque *numeris* sunt non multum differentes; vim dicendi atque *inventionis* non assequuntur, sed plerumque declinant in pejus, et proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiuntque pro grandibus tumidi ; pressis exiles ; fortibus temerarii ; lætis corrupti ; compositis exultantes ; simplicibus negligentes. Ideoque qui horride atque incomposite quidlibet frigidum illud et inane extulerunt, antiquis se pares credunt ; qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet ; qui præcisis conclusionibus obscuri, Sal-

(1) Epicurus dicebat assidue e corporibus simulacra et idola, velut exuvias quasdam, effluere, quæ oculos pellerent, atque ita visionem efficerent. Hoc autem duntaxat ex opinione Democriti. *Turn.*

lustium atque Thucydidem superant; tristes ac jejuni Pollionem æmulantur; otiosi et supini, si quid modo longius circumduxerunt, jurant Ciceronem ita loquuturum fuisse. Noveram quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *Esse videatur*.

Ergo primum est, ut, quod imitaturus est quisque, intelligat, et, quare bonum sit, sciat. Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec, cui tenue ingenium erit, sola velit fortia et abrupta; cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis et vim suam perdat, et elegantiam, quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quam cum mollia dure fiunt.

Atque ego illi præceptori, quem instituteram in libro secundo, (1) tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum natura compositum videret. Nam is et adjuvare debet, quæ in quoque eorum invenerit bona, et, quantum fieri potest, adjicere, quæ desunt, et emendare quædam et mutare. Rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia, quæ recta sunt, velit esse in suis audito-

(1) Vide supra, cap. 9.

Digitized by Google

ribus quam plenissima, in eo tamen, cui naturam obstare viderit, laborabit.

III. Id quoque vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poëtas nobis et historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est. Nec comœdia in cothurnos assurgit, nec contra tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est.

Etiam hoc solet incommodi accidere iis, qui se uni alicui generi dediderunt, ut, si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso *causarum* genere non exuant; si tenuitas, aut nuditas, in asperis gravibusque *causis* ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non *causarum* modo inter ipsas conditio, sed in singulis etiam *causis*, partium: sintque alia leniter, alia aspere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia movendi gratia dicenda: quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.

Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur, addicere. Longe omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes: aliquid tamen aliquo in loco melius alii. Plurima ille: sed non qui maxime imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo Marcus Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia con-

Digitized by Google

sequi possem. Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Nam præter id, quod prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere; tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque, cum totum exprimere, quem elegeris, pene sit homini inconcessum; plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, et quo quicque conveniat, aptemus.

IV. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis veris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quam omnia etiam, quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent; quid agatur *proœmio*, quæ ratio et quam varia narrandi; quæ vis probandi ac refellendi; quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, (1) quantaque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta: quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum accersitur. Hæc si prævideriraus, tum vere imitabimur.

Qui verò etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat, quæ deerant, circumcidat, si quid redundabit, is erit (quem

(1) Malim legere, *quamque.* Quàm laus ipsa popularis ad utilitatem causæ dirigatur. Ut paulo superius: *quàm omnia etiam, quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent.*

Digitized by Google

quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cum tanto plura bene dicendi exempla supersint, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

CAPUT III.

De Scribendo.

I. Quanta sit utilitas scribendi. II. Scribendum est quam diligentissime: hæc sollicitudo initiis necessaria. III. Carpit quorumdam in scribendo odiosam morositatem. — Exemplum affert. — Ad celeritatem scribendi proderit, si rem attente perspexerimus. — Carpit inertem negligentiam aliorum. IV. Damnat dictandi consuetudinem. — Locum secretum, scribendo aptum esse; non tamen nemora et sylvas. V. Nocturna lucubratio quatenus sit utilis. VI. Utrum in ceratis tabellis, an in membranis scribi oporteat; et quomodo.

Et hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stylus. (1)Nec immerito M. Tullius hunc *optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat.* Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus, quæ sunt de *Oratore*, assignando, judicium suum cum illius auctoritate conjunxit.

(1) 1: de Oratore, 150.

Digitized by Google

Scribendum ergo quam diligentissime, et quam plurimum. Nam, ut terra altius effossa generandis alendisque seminibus fecundior est; sic profectus non a summo petitus, studiorum fructus effundit uberius, et fidelius continet. Nam, sine hac(1) quidem conscientia, ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem dabit, et verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, proferantur.

Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, et usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici cito, præposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem; quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutius visceribus parentum continerentur.

II. Sed cum sit duplex quæstio, *quomodo*, *et quæ* maxime scribi oporteat, jam hinc (2) ordinem sequar.

Sit primo vel tardus, dum diligens, stylus: quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus: adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque habendus est, et pondera singulorum exami-

(1) Nisi quis sibi conscius sit se multum in scribendo laborem insumpsisse.

(2) Primam quæstionem, nempe quis sit modus et ordo scribendi, tractat hoc capite: quinto alteram, nempe quæ maxime scribi oporteat.

Digitized by Google

nanda. Postea subeat ratio collocandi, versenturque omni modo *numeri* : non, ut quodque se proferet verbum, occupet locum.

Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id, quod sic melius junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, et velut repetito spatio sumit impetum : quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longius petant, et ad illud, quo contenditur, spatium cursu ferantur : utque in jaculando brachia reducimus, et, expulsuri tela, nervos retro tendimus.

Interim tamen, si fuerit flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent : alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, et retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus : et sane manifestus est etiam ex opere ipso labor (1). Virgilium quoque paucissimos die composuisse versus, auctor est Varus. Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram et sollicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam optime scribamus : celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur : cuncta deni-

(1) Vide Gell. lib. 17. cap. 10.

Digitized by Google

que, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei: *Cito scribendo non fit, ut bene scribatur: bene scribendo fit, ut cito.*

Sed tum maxime, cum facultas illa contigerit, resistamus, ac provideamus, et ferocientes equos frenis quibusdam coërceamus: quod non tam moram faciet, quam novos impetus dabit.

III. Nec enim rursus eos, qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis *actionum* partibus insenescat?

Sunt autem, quibus nihil sit satis; omnia mutare, omnia aliter dicere, quam occurrit, velint; increduli quidam, et de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, et in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. Qua de re memini narrasse mihi Julium Secundum illum, æqualem meum, atque a me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi a patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps,

alioqui inter paucos disertus, et dignus illa propinquitate. Is cum Secundum, scholæ adhuc (1) operatum, tristem forte vidisset, interrogavit, quæ causa frontis tam adductæ? nec dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: *Numquid tu*, inquit, *melius dicere vis, quam potes*? Ita se res habet: curandum est, ut quam optime dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione.

Ut possimus autem scribere etiam plura, et celerius, non exercitatio modo præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio; si non resupini, spectantesque tectum, et cogitationem murmure agitantes, expectaverimus, quid obveniat; sed, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui judicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis et initia, et quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraque, et, nisi conniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quærunt, unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus, semper optimum esse,

(1) Quidam legunt: *Adhuc operam dantem.*

Digitized by Google

quod latet : immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

Diversum est huic eorum vitium, qui primo decurrere per materiam stylo quam velocissimo volunt, et sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt (hanc *sylvam* vocant) : repetunt deinde, et componunt, quæ effuderant : sed verba emendantur et numeri, manet in rebus temere congestis, quæ fuit, levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut (1) cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus fere plus calor, quam diligentia, valet.

IV. Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus : ille, cui dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, et fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant : quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur.

(1) Metaphora est ducta a cælatoribus, aut vasculariis; nam vascularii conflare solent optime opus, deinde illud exsculpere et expolire. *Turn.*

Digitized by Google

At idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo, velut offensator fuerit, inhibetur cursus, atque omnis, quæ erat, conceptæ mentis intentio mora et interdum iracundia excutitur. Tum illa, quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, et interim objurgare, quæque Persius notat, cum leviter dicendi genus significat:

Nec pluteum, inquit, *cædit*, *nec demorsos sapit ungues*; Sat. I. v. 116.

etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique, ut semel, quod est potentissimum, dicam, secretum (quod dictando perit) atque liberum arbitris locum, et quam altissimum silentium scribentibus maxime convenire nemo dubitaverit.

Non tamen protinus audiendi, qui credunt, aptissima in hoc nemora sylvasque; quod illa cœli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum et beatiorem spiritum parent. Mihi certe jucundus hic magis, quam studiorum hortator, videtur esse secessus. Namque illa ipsa, quæ delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest: et, quocumque respexerit, desinit intueri quod propositum fuerat. Quare sylvarum amœnitas, et præterlabentia flu-

Digitized by Google

mina, et inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, et ipsa late circumspiciendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potius voluptas ista videatur cogitationem, quam intendere. Demosthenès melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri vox, nihilque prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi.

V. Ideoque lucubrantes, silentium noctis, et clausum cubiculum, et lumen unum velut tectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona valetudo, quæque eam maxime præstat, frugalitas, necessaria est: cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio: et abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium et secessus, et undique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non possunt semper contingere: ideoque non statim, si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, et deplorandus dies: verum incommodis repugnandum, et hic faciendus usus, ut omnia, quæ impediunt, vincat intentio: quam si tota mente

in opus ipsum direxeris, nihil eorum, quæ vel oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An vero si frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, et itinere deerremus; non consequemur idem, si et voluerimus?

Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit, propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, conviviis vel concione etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continua oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionum fremitus non expavescere.

VI. Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi forte visus infirmior membranarum potius usum exiget: quæ ut juvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, et cogitationis impetum frangunt.

Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera adjiciendi sit excursio. Nam interim pigri-

Digitized by Google

tiam emendandi angustiæ faciunt, aut certe novorum interpositione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim, expertus juvenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur; idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum.

Debet vacare etiam locus, in quo notentur, quæ scribentibus solent extra ordinem, id est, ex aliis, quam qui sunt in manibus locis, occurrere. Irrumpunt enim optimi non nunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est; quia interim elabuntur, interim memoriæ suæ intentos, ab alia inventione (1) declinant: ideoque optime sunt in deposito.

CAPUT IV.

De Emendatione.

Sequitur emendatio, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causa creditum est, (2) stylum non minus agere, cum delet. Hujus autem operis est, adjicere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciusque judicium, quæ replen-

(1) Avertunt.

(2) Styli pars altera est acuminata, quâ scribimus; altera obtusa et latior, quâ delemus. Hinc illud Horatianum: *sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi sint scripturus.* Turn.

Digitized by Google

da vel dejicienda sunt : premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata dirigere, soluta componere, exsultantia coërcere, duplicis operæ. Nam et damnanda sunt, quæ placuerant; et invenienda, quæ fugerant.

Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum, velut nova atque aliena, redeamus, ne nobis scripta nostra, tanquam recentes fetus, blandiantur. Sed neque hoc contigere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est : et ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta, tanquam vitiosa, redeant; et, quasi nihil fas sit rectum esse, quod primum est, melius existiment, quicquid est aliud; idque faciunt, quoties librum in manus resumpserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque, ut cicatricosa sint, et exsanguia, et cura pejora. Sit igitur aliquando, quod placeat, aut certe quod sufficiat : ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam novem annis accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet : cujus nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Digitized by Google

CAPUT V.

QUÆ PRÆCIPUE SCRIBENDA SINT.

I. Principio vertere Græca in Latinum sermonem proderit. — Vertere etiam ex Latinis. Cicero refutatur. — Nostra etiam pluribus modis tractare. II. Simplicissima quæque materia ad parandam facultatem optima. — Theses. Confirmatio et confutatio sententiarum. Loci communes. — Declamationes. — Historiæ. Dialogi. Carmina. — Ne diutius adolescentes in declamationibus immorentur. Causas, quas agi audierint, vel alias, in utramque partem tractent. — Rursum de declamationibus.

I. PROXIMUM est (1)ut dicamus, quæ præcipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus, quæ sint materiæ; quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum; et secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus. Sed de quo nunc agitur; unde copia ac facilitas maxime veniat. Vertere græca in latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis *de Oratore* (2) libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit: quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalæ placuit: mul-

(1) Initio tertii capitis duo proposuerat: quomodo, et quæ scribi oporteret. Secundam partem nunc aggreditur.
(2) I. de Oratore, 155.

tæque

Digitized by Google

tæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes : adeo ut (1) etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet.

Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam et rerum copia græci auctores abundant, et plurimum artis in eloquentiam intulerunt : et hos transferentibus, verbis uti optimis licet; omnibus enim utimur nostris. Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est; quia plerumque a græcis romana dissentiunt.

Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest; et (2) verba, poëtica libertate audaciora, præsumunt eandem proprie dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, et omissa supplere, et effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem.

Ideoque ab illis dissentio, (3) qui vertere

(1) Adeo ut subtilitate, quam Atticæ linguæ propriam difficile est Romanis assequi, contenderet etiam cum illa celebri oratione Hyperidis pro Phryne.

(2) Libertas qua utuntur poetæ in quibusdam verbis audacioribus, indicat easdem res posse ab oratoribus verbis propriis exprimi. Itaque malim legere : *eadem*.

(3) 1 de Oratore, 154.

Digitized by Google

orationes latinas vetant, quia, optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis, quæ dicta sunt, melius posse reperiri : neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici, nisi semel, non possit. Nisi forte histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest; orandi minor vis, ut dicatur aliquid, præter quod in eadem materia nihil dicendum sit.

Sed esto, neque melius, quod invenimus, sit, nec par : est certe proximis locus. An non ipsi nos bis ac sæpius de eadem re dicimus, et quidem continuas nonnunquam sententias ? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantum genere bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis a prioribus viam. Nunc vero innumerabiles sunt modi, plurimæque eadem re dicimus, et quidem continuas nonnunquam sententias ? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantum genere bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus viam. Nunc vero innumerabijes sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiæ, alia *translatis* virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid ?

quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta lectione secura transcurrimus; sed tractamus singula, et necessario introspicimus; et, quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus. Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quam numerosissime, velut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent.

II. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum diversitate facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere, quæ natura contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, et bene dicere multa de paucis. In hoc optime facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus, (1) quibus Cicero jam princeps in republica exerceri solebat.

Tum *loci communes*, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantum, et in nullos flexus recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus recipientibus magis abun-

(1) Vide tom. 1. pag. 148.

Digitized by Google

dabit, eritque in omnes *causas* (1) gratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest... Milo Clodium rectene occiderit, veniat in judicium; an, oporteatne insidiatorem interfici; vel perniciosum reipublicæ civem, etiam si non insidietur? Cato Marciam honestene tradiderit Hortensio; an, conveniatne res talis bono viro? De personis judicatur, sed de rebus contenditur.

Declamationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad veritatem accommodatæ, et orationibus similes, non tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem et dispositionem pariter exercent; sed etiam cum est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit, velut pabulo lætiore, facundia, et assidua contentionum asperitate fatigata renovatur.

Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda, et dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit: sicut athletæ, remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio et jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quod in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est, deteratur fulgor, et durescat articulus, et

(1) Forte legi debet, *paratus*.

Digitized by Google

ipse ille mucro ingenii quotidiana pugna retundatur.

Sed, quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, et quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi; sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, et inanibus simulacris: usque adeo, ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illa, in qua prope consenuerint, umbra, vera discrimina, velut quemdam solem reformident: quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut cum ei, summam in scholis opinionem obtinenti, *causa* in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cœlum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis, qui rationem inveniendi eloquendique a præceptoribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si docere sciant) et exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur: judiciis intersit quam plurimis, et sit certaminis, cui destinatur, frequens spectator: tum *causas* vel easdem, quas agi audierit, stylo et ipse componat, vel etiam alias, veras modo, et utrinque tractet: et, quod in gladiatoribus fieri videmus, in rebus actis exerceatur; ut fecisse Brutum diximus pro Milo-

Digitized by Google

ne. Melius hoc, quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis *actionem* habitam pro eodem, cum alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citius autem sic idoneus erit juvenis, quem præceptor coëgerit in declamando quam simillimum esse veritati, et per totas ire materias: quarum nunc facillima et maxime favorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, et consuetudo classium certis diebus audiendarum: nonnihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamationes, quam æstimantium.

Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quam sustinere possit, onerabit: et nimiam loquacitatem recidet, ut omnia, quæ sunt in controversia, non (ut quidam volunt) quæ in rerum natura, dicantur: et(1) vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatæ et quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur; nec illa, quæ prima sunt, servent suam legem; juvenibus flosculos omnium partium in ea, quæ sunt dicturi, congerentibus: quo fit, ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

(1) Debet vel longius spatium dare ad meditandam scribendamque totam materiam; vel permittere ut materiæ ad scribendum destinatæ partem modo aliquam intra certum quoddam tempus afferant.

Digitized by Google

CAPUT VI.

De Cogitatione.

Proxima stylo cogitatio est, quæ et ipsa vires ab hoc accipit, et est inter scribendi laborem, extemporalemque fortunam media quædam, et nescio an usus frequentissimi. Nam scribere nec ubique nec semper possumus: cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam *causas* complectitur. Hæc, quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque vero rerum ordinem modo (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest, aut subito, aut cito. Nam primum facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur: tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter possint: mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda usu, et exercitatione

multa continenda est, quæ quidem maxima ex parte memoria constat.

(1) Ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eo tamen pervenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam, quæ cogitarit, quæque (2) scripserit, atque edidicerit, in dicendo fidem servent. (3) Cicero certe Græcorum Metrodorum Scepsium, et Eriphylum Rhodium, nostrorumque Hortensium tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhærendum. Neque enim tantum (4) habent curæ, ut non sit dandus et fortunæ locus, cum sæpe etiam scriptis ea, quæ subito nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ista instituendum est, ut et digredi ex eo, et redire in id facile possimus. Nam, ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam, et certam; ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit.

Id autem fiet memoriæ viribus, ut ea, quæ complexi animo sumus, fluant secu-

(1) Lib. 11. vers. 2.

(2) Sensus postulare videtur, *æque ac quæ scripserit. Fidem servent :* ut fideliter se exhibeant.

(3) 2. de Oratore, 360.

(4) Neque enim accurate elaborata oratio tantum habet pretii, ut etc.

Digitized by Google

ra; ne sollicitos et respicientes, et una spe suspensos recordationis, non sinant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quam male cohærentem cogitationem. Pejus enim quæritur retrorsus, quia, cum illa desideramus, ab aliis avertimur; et ex memoria potius res petimus, quam ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, quæ inveniri possunt, quam quæ inventa sunt.

CAPUT VII.

DE FACULTATE DICENDI EX TEMPORE.

I. Quam sit utilis et necessaria. II. Quomodo comparetur. III. Quomodo conservetur.

I. MAXIMUS vero studiorum fructus est, et velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia civilibus officiis renuntiabit, et solam scribendi facultatem potius ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit; ut indicare portum ad quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit.

Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus, vel (1) repræsentatis judiciis continuo agen-

(1) Ante diem acceleratis.

Digitized by Google

di. Quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus, et salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras et secessum et silentium quæret, dum illa verba fabricentur, et memoriæ insidant, et vox ac latus præparetur? Quæ vero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus? Quid, cum adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea, quæ opinati sumus, et contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subito *causa* mutatur. Atque, ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem *causarum* ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, et assidua lectio, et longa studiorum ætas facit, si manet eadem, quæ fuit incipientibus, difficultas? Periisse profecto confitendum præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

II. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi via. Neque enim prius contingere cursus potest, quam scierimus, quo sit et qua perveniendum. Nec satis est, non ignorare, quæ sunt *causarum judicialium* partes, aut quæstionum ordinem recte disponere, quanquam ista sunt præcipua; sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt natura copulata, ut mutari aut intervelli

sine confusione non possint. Quisquis autem viam, qua sit ingrediendum, discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie, velut duce: propter quod homines etiam modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quærant, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur: nec confundent ex diversis orationem velut salientes huc, illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt modum et finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus, quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem ex arte, illa vero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subito effusa sint, reddant, ut cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo et exercitatio facilitatem maxime parit, quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modo tardatur, sed et (1) νάρκημα ipsum coit atque concurrit.

Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut, dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperque nostram vocem provisa et formata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut *inventioni*, *dispo-*

(1) Torpor. Stupor.

sitioni, *elocutioni*, ordini verborum rerumque, tum iis, quæ dicit, quæ subjuncturus est, quæ ultra spectanda sunt, adhibita vocis, pronuntiationis, gestus observatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat; quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut, donec perveniamus ad finem, non minus prospectu procedamus, quam gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo ejecturi simus.

Est igitur quidam usus irrationabilis, quem Græci ἄλογον τριβὴν vocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione versus, flexusque eorum et transitus intuentur, et ante sequentia vident, quam priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum (1) ac ventilatorum, ut ea, quæ emiserint, ultro venire in manus credas, et qua jubentur, decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea, de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui disposite, ornate, copioseque dicit.

Sed nec tumultuarii nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem

(1) *Pilarii*: sunt præstigiatores, qui adhibitis pilulis et sphærulis miracula efficiunt. At *ventilatores* sunt qui tanta arte præstigiis utuntur, ut ea quæ in manibus habent, dispareant, et in ventum abire videantur. *Turn.*

Digitized by Google

jurgantibus etiam mulierculis superfluere video: quem si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit), Deum tunc affuisse, cum id evenisset, veteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant. Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus et recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, et dilatæ non revertuntur.

Utique vero cum infelix illa verborum cavillatio accessit, et cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis, sed, ut optime vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerum imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus; (1) omniaque, de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus, habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim, quod disertos facit, et vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt.

Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas; ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia, quæ sunt in ea circaque, intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad ultimum.

Addit ad dicendum etiam pudor sti-

(1) Vide tom. 1, pag. 345.

Digitized by Google

mulos, addit et dicendorum expectata laus: mirumque videri potest, quod, cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis *actio* auditorum frequentia, ut miles (1) congestu signorum, excitatur. Namque et difficiliorem cogitationem exprimit et expollit dicendi necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis opinionisque ducatur.

Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere: sed, sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus ad summam: quæ nec perfici nec contineri, nisi usu, potest. Cæterum pervenire eo debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior; cum hanc felicitatem, non in prosa modo multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, et (2) Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non et fecerint quidam hoc, et faciant, quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem)

(1) Congerebantur signa militaria ante primam aciem ubi præliandum erat.

(2) 3. de Oratore, 194. Pro Archia, 18.

quam exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

Neque vero tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam fere deerit, ad ea, quæ dicturi sumus, dispicienda sumamus: quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui *causam*, quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint; quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant, quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: et qui stultis eruditi videri volunt, stulti eruditis videntur.

Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis omnis intendenda rebus, et in præsentia remittendum aliquid ex cura verborum, si utrumque non dabitur. Tum et tardior pronuntiatio moras habet, et suspensa ac velut dubitans oratio: ut tamen deliberare, non hæsitare, videamur. (1) Hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget ventus: deinde paulatim simul euntes aptabimus vela, et disponemus rudentes, et impleri sinus optabimus. Id potius, quam se inani verborum torrenti dare, quasi tempestatibus, quo volent, auferendum.

(1) Hoc, quod dixi, agimus.

III. Sed non minore studio continetur hæc facultas, quam paratur. Ars enim semel percepta non labitur : stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate deperdit : promptum hoc, et in expedito positum, exercitatione sola continetur.

Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus judicio ac opinione solliciti; rarum est enim, ut satis se quisquam vereatur. Vel soli tamen dicamus potius, quam non omnino dicamus. Est alia exercitatio cogitandi, totasque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non et tempore et loco, quando non aliud agimus, explicari potest : et est in parte utilior, quam hæc proxima. Diligentius enim componitur, quam illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur.

Rursus illa prior plus confert, vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat oratorem, et jactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur.

Studendum vero semper, et ubique. Neque enim fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, (1) vel ut Cicero Brutum facere tradit operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis possit.

(1) Vide Ciceronem de Oratore, 34.

Digitized by Google

Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem : quicquid loquemur, ubicunque sit pro sua scilicet portione perfectum.

Scribendum certe nunquam est magis, quam cum multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, et(1)innatans illa verborum facilitas in altum reducetur, sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ (2) illam in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur.

Ac nescio an utrumque, cum cura et studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo, quoties licebit : si id non dabitur, cogitandum : ab utroque exclusi, debent tamen adniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, et utique initia scribant, cætera, quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium (3) commentariis ipsius apparet.

(1) Levior quasi in superficie natans, gravior et profundior fiet.

(2) Quæ illam in superficiem terræ adducerent.

(3) *Commentarii*, libri sunt, qui summas rerum complectuntur. Illi conficiebantur ab oratoribus ad causæ dispositionem et memoriam. *Turn.*

Digitized by Google

Sed feruntur aliorum quoque, et inventi forte, ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros digesti; ut *causarum*, quæ sunt actæ a Servio Sulpitio, cujus tres orationes exstant. Sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam Ciceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tyro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles.

In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem,* libellosque, qui vel manu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit. Illud, quod Lænas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas, sive commentarios et capita, conferre; facit enim et discendi negligentiam hæc ipsa fiducia, et lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoria prosecuturi. Nam hic quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cum et scripta perdidit, et non quærit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

Digitized by Google

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE
ORATORIA.
LIBER XI.

CAPUT I.

De apte dicendo.

I. Quam sit necessarium apte dicere. II. Considerandum diligenter quid nobis in dicendo proponamus. — Imprimis quid deceat. — Et ibi de Socrate agit. — Decorum pendet ex circumstantiis. III. Vitanda omnis sui jactatio, praesertim eloquentiae. — Cicero contra obtrectatores defenditur. — Concedi potest eloquentiae fiducia. —Vitanda arrogantia qua orator se de causa judicasse affirmat. — Item impudens, tumultuosa, iracunda actio. — Multo magis adulatio, scurrilitas, obscaenitas. IV. Considerandum. 1. Quis dicat. Nam eloquentiae genus aliud alios decet. 2. Pro quo. 3. Apud quem. 4. Quo tempore ac loco. 5. Qua in causa. Plus ornamenti admittunt demonstrativae materiae. — Cul-

Digitized by Google

tus ac nitor in quibusdam causis minime tolerandus. 6. *Maxime, contra quos. — Quo pacto adversus parentes, propinquos, aut alios ejusmodi dicere liceat. — Quomodo tractandi, quos offendere veremur.* V. *Quomodo persona inimici, aut parum honesti, vel aliquod ejus factum laudandum. — Quomodo tractanda judicis persona. — Qua ratione in aliis reprehendi possint, quæ ipsi fecerimus. — Quomodo totos ordines insectari liceat. — Indecorum est omne, quod est nimium.*

I. Parata, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandique, et ex tempore etiam, cum res poscet, orandi, proxima est cura, ut *dicamus apte*: quam virtutem *elocutionis* quartam (1)Cicero demonstrat, quæque est meo quidem judicio maxime necessaria. Nam, cum sit ornatus orationis varius et multiplex, conveniatque alius alii; nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam destruet, et vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest, esse verba et Latina, et significantia, et nitida, *figuris* etiam *numerisque* elaborata, nisi cum iis, in quæ judicem duci formarique volumus, consentiant? Si genus sublime dicendi parvis in *causis*, parvum limatumque grandibus; lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum jucundis adhibeamus? Ut monilibus, et margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta feminarum, deformentur viri;

(1) Vide Ciceronem 3. de Oratore, 37.

nec habitus triumphalis, quo nihil cogitari potest augustius, feminas deceat.

Hunc locum Cicero breviter in tertio *de Oratore* libro perstringit : (1)neque tamen quicquam videri potest omisisse, dicendo, *Non omni* causæ, *nec auditori*, *nec personæ*, *nec tempori congruere orationis unum genus*. (2)Nec fere pluribus in *Oratore* eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet, partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hîc Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota, ideoque brevius a se dici, quanquam sit fusus locus, tracteturque a philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus : ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

II. Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, movendo judici conveniat; quid quaque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba incipiendo, narrando, argumentando (3) tractabimus; neque (4) decurrentis contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit *causa*, et in partes suas digerenda, neque humile atque quotidianum sermonis genus, et compositione ipsa dissolutum, *epilogis* dabimus;

(1) Vide Ciceronem de Oratore, num. 210.
(2) Num. 70. et 74. et 223. etc.
(3) Usurpabimus. Nisi forte legendum sit, *aptabimus*.
(4) Legendum : *decurrentes*. Periodos contexto nitore decurrentes.

nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua, quam re, cui adhibetur, conditione constat : nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. Sed totum hoc, *apte dicere*, non *elocutionis* tantum genere constat, sed est cum *inventione* commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus ? Quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui, non solum quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit, plerumque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, fere prodest : neque alio magis animi judicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen et hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet.

Nam quis nescit, nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo *judiciali* genere defensionis, et oratione summissa conciliasset judicum animos sibi, crimenque ipsum sollicite redarguisset ? Verum id eum minime decebat : ideoque sic egit, ut(1) qui

(1) Athenis mos erat, si fraus capitalis non esset, ut damnati rei interrogarentur quam pœnam, et quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiterentur. Respondit autem Socrates se meruisse ut publice aleretur in Prytaneo, qui honos apud Græcos maximus habebatur. I. de Oratore, 231.

Digitized by Google

pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod præterisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea noluit; cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem judicasset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum; cum interim persuadere deforme sit.

Non fuit hoc utile absolutioni; sed (quod est majus) homini fuit. Et nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut ab eo, quod deceat, utilitatem separemus. Nisi forte prior ille Africanus, (1) qui patria cedere, quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse; aut P. Rutilius, vel quum illo pene socratico genere defensionis est usus, vel quum, revocante eum P. Sylla, manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat.

Hi vero parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum vir-

(1) Vide Livium, lib. 38. num. 50.-60.

tute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut, quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admodum evenit. Cæterum idem fere (ut dixi) in omni genere *causarum* et proderit, et decebit.

Est autem quod omnes et semper et ubique suadere ac dicere honeste, facereque deceat; contraque neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora vero, quæque sunt ex mediis, plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint, aut pro persona, tempore, loco, causa magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda est ratio eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire.

III. In primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: affertque audientibus non fastidium modo, sed plerumque etiam odium. Habet enim mens nostra natura sublime quiddam et erectum, et impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut summittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur; et, quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se majorem, quam minores cæteros facere.

Inde

Digitized by Google

Inde (1) invident humiliores (nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere), rident superiores, improbant boni. Plerumque vero deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: (2) sed in his veri quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquam is quidem rerum a se gestarum major, quam eloquentiæ, fuit in orationibus utique jactator. Ac plerumque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione; aut respondebat invidiæ: cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium: ut illorum, quæ egerat in consulatu, frequens commemoratio possit videri non gloriæ magis, quam defensioni, data.

Eloquentiam quidem cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim: *Si quid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exi-*

(1) Locus hic obscurus, et forte corruptus. Humiliores, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere, invident ei qui se supra cæteros extollit. Superiores rident ejus arrogantiam: *boni* improbant. Sic enim malui legere, ut habent quidam codices manuscripti, quam *bonus*, ut habent omnes, ni fallor, editi codices.

(2) Ex arrogantibus alii falsa sibi attribuunt, et est hæc ridicula vanitas; alii vera, nec minus ideo sunt arrogantes; quià vere quidem, sed præclare nimis de se ipsi sentiunt. Ad arrogantiam quippe sufficit ut sibi quis ipsi nimium sit conscius suæ in dicendo solertiæ.

Digitized by Google

guum; et: (1) *Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi; *seque non consecutum, sed omnia fecisse, ut posset eam consequi*, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quam illa (2) jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, et potens infirmum, et disertus imperitum plane et infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam (3) deridere.

Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam cum ab aliis laudamur, decet.* Neque hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod ta-

(1) Pro Archia num. 1. — Pro Quint. num. 4.

(2) Quam occulte et simulate gloriari illa jactatione perversa, si etc. legi forte possit, *jactatio perversa.* Sequentia sic quoque leguntur: *si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum et potens infirmum, quam si se disertus, etc.* Sed tunc delendæ videntur hæ voces, *quam illa jactatione perversa.*

(3) Deridere alios quasi inferiores, eosque subsannando in contemptum adducere.

Digitized by Google

men ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regeret, qui hoc se coëgisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ : sed modo id virtuti Senatus, modo providentiæ deorum immortalium assignat. Plèrumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda, cum objicerentur. In carminibus utinam (1) pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni :

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Et :

O fortunatam natam, me consule, Romam;

et : *Jovem illum, a quo in concilium deorum advocatur*; et : *Minervam, quæ omnes eum artes edocuit* : quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat.

Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc? (2) *Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo post apertius : *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, et contra Antonium dicere?*

(1) Cicero carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit ad Lentulum, epist. 9. l. 1. sub finem. In his autem non parcebat suis ipse laudibus. *Turn.*

(2) 2. Philipp. num. 2.

L 2

Arrogantes et illi, qui se judicasse de *causa*, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam et inviti judices audiunt præsumentem partes suas; nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest: *Ipse dixit.*

Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, equitis romani esse filium se defendente: ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum judicibus dignitatem suam: (1) *Equitis autem romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.*

Impudens, tumultuosa, iracunda *actio*, omnibus indecora: sed, ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit; magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque judicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri, quos ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiendis, quam in agendis *causis* nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, et animi secreta detegit. Nec sine causa Græci

(1) Pro Cœlio, num. 4.

Digitized by Google

prodiderunt, *Ut vivat, quemque etiam dicere.*

Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ fere accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

IV. Ipsum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet.

1. Nam neque tam plenum, et erectum, et audax, et præcultum senibus convenerit, quam pressum, et mite, et limatum, et quale intelligi vult Cicero, (1) cum dicit, orationem suam cœpisse *canescere*; sicut vestibus quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit.

In juvenibus etiam uberiora paulo, et pene periclitantia feruntur. At in iisdem siccum, et sollicitum et contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur.

Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, et compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia a Cicerone dicun-

(1) In Bruto, num. 8.

Digitized by Google

tur, (1)*Saxa atque solitudines voci respondent*; sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, (2)*Vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos inquam, imploro atque testor; vosque, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi romani sociæ et æquales*; non conveniant barbæ illi atque tristitiæ.

At vir civilis, vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ dediderit (a qua longissime isti, qui philosophi vocantur, recesserunt), omnia, quæ ad efficiendum oratione, quod proposuerit, valent, libenter adhibebit; cum prius, quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit.

Est quod principes deceat, aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ; sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator; et hic, qui bello civili se interfecit, Cato eloquens senator fuit.

Idem dictum sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. (3) Verba adversus Agamemnonem a Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. (4)*Ego te consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo, *cum tu me non putes senatorem*? Vox honestissimæ liber-

(1) Pro Archia, 19.
(2) Pro Milone 85.
(3) Iliad. lib. 8. vers. 225. etc.
(4) Vid. Ciceronem 3. de Oratore, 4.

tatis, non tamen ferres quemcunque dicentem. Negat se magni facere aliquis (1) poëtarum, *utrum Cæsar ater, an albus homo sit*; insania: verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est.

Major in personis observatio est apud comicos tragicosque. Multis enim utuntur, et variis. Eadem et eorum, qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, et declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerumque ut litigatores dicimus.

Verum etiam in iis *causis*, quibus (2) advocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, et velut ore alieno loquimur: dandique sunt iis, quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, (3) aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris: (4) *Ut adeas, tantum dabis*. Quid fortius illo, cujus inter ipsa verberum supplicia una vox audiebatur: *Civis romanus sum*? (5) Quam dignæ Milonis (6) in *peroratione* ipsa voces eo viro, qui pro republica seditio-

(1) Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit:
Nil nimium, Cæsar, studeo tibi velle placere;
Nec scire utrum sis albus an ater homo.
Quo proverbialiter significavit se non magni facere probus esset Cæsar, an improbus. *Turn.*
(2) Quas ut advocati agimus.
(3) Vide Ciceronem pro Cœlio, num. 33. – 38.
(4) Vide 7. Verr. 147.
(5) Vide 7. Verr. 161.
(6) Pro Milone, 93.

Digitized by Google

sum civem toties compescuisset, quique insidias virtute superasset? Denique non modo quot in *causa*, totidem in *prosopopœia* sunt varietates: sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum, populorum, mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor.

2. Eadem in iis, pro quibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quoque et anteactæ vitæ differentia.

Jucundissima vero in oratore humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera et injurias; et omnia, ut initio dixi, honesta.

3. Nec tantum, quis et pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim et fortuna discrimen et potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, privatum, (1) tantum liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, et arbitrorum disceptationes aguntur. Nam, ut orantem pro capite sollicitudo deceat et cura, et omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ; ita in parvis rebus judiciisque vana sint eadem, rideaturque merito, qui apud disceptatorem de re levissima sedens dicturus, utatur illa Cice-

(1) Pro *tantum*; quidam legunt, *tamen liberum*.

Digitized by Google

ronis confessione : (1) *Non modo se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere.*

Quis vero nesciat, quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores; non idem apud eruditum, quod militarem, ac rusticum deceat, sitque nonnunquam summittenda et contrahenda oratio, ne judex eam vel intelligere vel capere non possit.

4. Tempus quoque ac locus egent observatione propria. Nam et tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. Atqui ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico, privatone; celebri, an secreto; aliena civitate, an tua; in castris denique, an foro dicas, interest plurimum: ac suam quidque formam, et proprium quemdam modum eloquentiæ poscit; cum etiam in cæteris actibus vitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat; et pleraque, quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur.

5. Illud jam diximus, quanto plus nitoris et cultus *demonstrativæ* materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quam quæ sunt in actu et contentione, *suasoriæ judicialesque* permittant. Hoc

(1) Vide 1. Verr. 41.

Digitized by Google

adhuc adjiciendum, aliquas etiam, quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione *causarum*. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud victorem et principem pro se ipse dicat, frequenti *translatione*, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, *compositione*, quæ sit maxime a vulgari usu remota, decurrentibus *periodis*; quam lætissimis locis sententiisque dicentem?

Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, quem tumidum, ac sui jactantem, et ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti sorte videat? Non: immo oderit reum verba aucupantem, et anxium de fama ingenii, et cui esse diserto vacet. Quod mire M. Cœlius in defensione *causæ*, qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur: *Ne cui vestrûm, atque etiam omnium, qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique, quod* (1) *nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.*

Atqui sunt quædam *actiones* in satisfactione, deprecatione, confessione positæ sententiolisne flendum erit? *Epiphonemata* aut *enthymemata* exorabunt? Non quidquid meris adjicietur affectibus, omnes

(1) Malim legere, *minimum*.

Digitized by Google

eorum diluet vires, et miserationem securitate laxabit ?

Age, si de morte filii sui, vel injuria, quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret breviter ac significanter, ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, et propositionum ac partitionum captabit leporem, et, ut plerumque in hoc genere moris est, (1) intentione omni remissa loquetur ? Quo fugerit interim dolor ille ? ubi lacrymæ substiterint ? unde se in medium tam secura observatio (2) artium miserit ? Non ab *exordio* usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, et idem tristitiæ vultus servabitur, siquidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere ? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet.

Quod præcipue declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, et curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos, non ut advocati, sed ut passi, subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cum jus mortis a senatu quidam vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam petunt, in

(1) Vi, impetu, affectu.
(2) Præceptorem artis.

quibus non solum non cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, et quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

6. Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos, contra quos dicimus examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet: *Dii boni, vivo; et, quo me vivere juvet, Asprenatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate.

Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam *causæ* desiderant. Quapropter et qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine; et quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat es e hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore *actionis*, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere appareat. Nec (1) causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, et sacra quædam patris ejus memoria.

Unum huic loco quod est sane summæ

(1) Accusanti. in causam vocanti.

difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea, quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiive, advocatis in matrem perorandum? aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Aviti: sed non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re et quomodo lædat. Itaque illa, cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda.

Duo tamen, quæ sola supererant, divine Cicero servavit. (1) Primum, ne oblivisceretur reverentiæ, quæ parentibus, debetur; deinde ut, repetitis altius causis, diligentissime ostenderet, quam id, quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primaque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat: adeo in *causa* difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi, in quam dicebatur.

Potest tamen aliquando mater et in re leviore aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam et satisfaciendo, aut

(1) Pro Cluentio, 11, — 18.

nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus : et, si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur; et omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum : ut, etiam si non possimus non conviciari, nolle videamur.

Etiamsi quid objiciendum erit, officium, est patroni, ut id, filio invito, sed fide cogente, facere credatur. Ita poterit uterque laudari.

Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosque, cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, et necessario, et parce judicemur dixisse : magis autem aut minus, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et, ut semel plura complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus.

Præstatur hoc aliquando etiam (1) dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, quanquam erat in Cottam

(1) Iis qui sunt in dignitate constituti.

Digitized by Google

gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii *causa* poterat, longa tamen præfatione excusavit, officii sui necessitatem.

Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Cœlio(1) contra Atracinum, (2) ut eum non inimice corripere, sed pene patrie monere videatur. Nam et juvenis, et nobilis; et non injusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique sulpitii: (3) quam decenter tamen Sulpitio, cùm omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis et juris antistes magis ferret? (4) Ut vero rationem defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murænæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? (5)

Quam molli autem articulo tractavit Catonem? cujus naturam summe admira-

(1) Num. 7. et 8.
(2) Apud Ciceronem legitur *Atratinus*.
(3) Pro Muræna, num. 23. et 43.
(4) Num. 7.
(5) Pro Muræna, 60. — 66.

Digitized by Google

tus, non ipsius vitio, sed stoïcæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat: ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse.

Hæc est profecto ratio, et certissimum præceptorum genus, illius viri observatio, ut, cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum, quam in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa, cur ita sit, vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis.

Hoc illis commune remedium est, si in tota *actione* æqualiter appareat non honor modo, sed etiam charitas: præterea causa sit nobis justa sic dicendi: neque id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario.

V. Diversum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabibinio et P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus, et in quos orationes etiam scripserat: verum causa justa fit fatendo, non se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. Difficilior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat *causam*. Verum illud(1) elegantissime,

(1) Num. 49. — 51.

(1) cum eorum, a quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat : detracturus alioqui plus auctoritatis, si, in *causa* præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur.

Apud judicem vero, quod(2) aut propter alienum commodum in *causa*, quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiæ ejus, non *causæ*, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus vel offensæ vel utilitati suæ indulserit. Hoc modo et apud eos, a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id *causæ* cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, et satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem.

Accidit etiam nonnunquam, ut eandem *causam*, de qua pronuntiavit, cognoscat iterum : tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse ; neque enim emendari ab alio, quam ab ipso, fas esse:

(1) Supple, *facit*. Codex manuscriptus, quem citat *Gibson*, habet, *precibus*, *tum etiam adolescentia sua excusat*.

(2) Deesse hîc aliquid videtur. Loquitur de Judice, cujus vel proprium commodum agitur, vel alienum, id est, amicorum aut propinquorum.

Digitized by Google

cæterum ex *causa*, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, et si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non satisfecisse.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus; ut objicit Tubero Ligario, *quod in Africa fuerit...* Id quam decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur, quod intersit, persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum a senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum ait; ut primum licuerit, a partibus recessisse; Ligarium et perseverasse, et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo romano stetisse.

Cæterum vel facillimum est, ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam judicis est, non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus erraverat, ipse conversus est...

Illud etiam in jocis monui, quam turpis esset fortunæ insectatio; (1)et ne in totos ordines, aut gentes, aut populos, petulantia incurreret. Sed interim fides patro-

(1) Vide tom. 1. pag. 353. et 354.

Digitized by Google

einii cogit quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum : in quibus omnibus commune remedium est, ut ea, quæ lædunt, non libenter tractare videaris; nec in omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est : et(1)reprehendens, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent; eosdem petulantes, et hoc fieri, quod bellis magis, quam paci, assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas; licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute.

Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero (2)varie. Detracturus(3)Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac litteras, seque ejus gentis amatorem esse profitetur : (4) Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes insectatur : quorum nihil tunc, cum diceretur, parum aptum, aut remotum a cura decoris fuit.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia : si asperum, (5) dicas nimium severum, injustum persuasione labi, pertinacem ultra modum te-

(1) Subaudi, *quædam*, et forte sic legi debet.
(2) Pro Flacco, num. 9.
(3) Cicero varie hanc rem tractavit pro variis causis. Sic interpungendum hunc locum censui, cum sic legeretur, *Cicero variè detracturus*, *etc.*
(4) Pro Fonteio, 16. — 23.
(5) Malim legere, *nimis*.

Digitized by Google

nacem esse propositi : (1)plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

Indecorum est super hæc omnia nimium : ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi potest. Quantum satis sit, et quantum recipiant aures, non habet hæc res mensuram et quasi pondus; quia, ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimæ non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero (2) quodam loco scribit, *id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi imitatione, non possis*. Alio vero, *non se id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo*. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac merito, laudatur. *Causa* enim modoque distat ; quia simplicitas illa, et velut securitas inaffectatæ orationis, mire tenues *causas* decet; majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent ; neutrum, qui intelligunt.

(1) Suspectus mihi hic locus. Si *ipsos*, nempe contra quos dicis, non infenso et hostili animo urgeas, sed velut coneris ratione vincere moderate loquendo, et eorum vitia molliendo.

(2) Vide Ciceronem de Oratore, 76.

Digitized by Google

CAPUT II.

DE MEMORIA.

I. Natura et arte constat. Quanta sit ejus utilitas, quanta vis. II. Artificiosæ memoriæ primus inventor Simonides. III. Quæ sit ejus ratio ac methodus. — Parum hanc probat Fabius. IV. Simpliciora præcepta adjicit. Per partes ediscere, appositis quibusdam signis. — Iisdem ceris, quibus scripseris, ediscere. — Sive tacite, sive alium legentem audiendo ediscas, memoriam subinde experiri. V. Divisio, et compositio memoriam præcipue adjuvant. — Maxima ars memoriæ, exercitatio. — In pluribus minime fidelis recens memoria. — An ad verbum ediscere oporteat. — Quantum valeat memoria.

I. MEMORIAM (1) quidam naturæ modo esse munus existimaverunt; estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur; et totus, de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoria constat, frustraque docemur, si, quicquid audimus, præterfluat; et exemplorum, legum, responsorum, dictorum, beneque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immerito *thesaurus* hic *eloquentiæ* dicitur.

(1) De memoria vide S. Augustinum, lib. 10. Confessionum, à capite 12. ad 20.

Digitized by Google

Sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa acturos oportet; nec quæ scripseris modo, iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi; et, quæ sint ab adversa parte dicta, meminisse; nec utique eo, quo dicta sunt, ordine refutare, sed opportunis locis ponere.

Quid? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam, dum alia dicimus, quæ dicturi sumus, intuenda sunt. Ita cum semper cogitatio ultra id, quod est, longius quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit: quod illa, quasi media quædam manus acceptum ab *inventione*, tradit *elocutioni*.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit, quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quædam vestigia nostro animo, quæ, velut in ceris annulorum signa serventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quasi (1) habitu tardiorem firmioremque memoriam fieri putem.

Ejus autem, quod ad animum pertinet, magis admirere naturam, subito res vetustas, tanto ex intervallo repetitas, reddere se et offerre; nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim; nec vigilantibus,

(1) Philosophi quidam pro corporis constitutione, quam Fabius *habitum* forte vocat, nunc meliorem, nunc deteriorem esse memoriam aiunt. *Turn.*

sed etiam quiete (1) compositis magis : eoque (2) illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, et agnoscunt, et, quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur.

Quid ? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere ? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari ? Quid ? quod quædam requisita se occultant, et eadem forte succurrunt ? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit ?

Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modo, sed etiam verborum ordinem præstat; nec ea pauca contexit, sed durat prope in infinitum, et in longissimis *actionibus* prius audiendi patientia, quam memoriæ fides deficit. Quod et ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam; cum iidem docti facere illud, indocti et inexercitati non possimus : quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriæ usum litterarum; videlicet quod illa, quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, et ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, et velut acies lu-

(1) Dormientibus.

(2) Id quidem merito : quia memoria est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Jun.*

minum a prospectu rerum, quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut, quæ per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat.

II. Artem (1) autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides, cujus vulgata fabula est : Cum pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quod more poëtis frequentissimo digressus, in laudes Castoris et Pollucis exierat : quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur; et persolverunt, ut traditum est. Nam, cum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo juvenes, equis advecti, desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis, quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.

Est autem magna inter auctores dissentio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an

(1) De hac fabula, et de memoria artificiali, vide Ciceronem, lib. 3. Rhetor. 28. – 40. et lib. 2. de Oratore, 251. — 360.

Agatharcho,

Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen; et Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, et Eratosthenes, et Euphorion, et Larisseus Eurypylus tradiderunt; an(1) Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat: adjicitur sororis filius: putant et ortos plerosque ab illo Scopa, qui major ætate fuerit: quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam poëta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria.

III. Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, juvari memoriam signatis animo sedibus, idque (2) credere suo quisque experimento. Nam, cum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam, quæ in his fecerimus, reminiscimur, personæque subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento.

Loca (3) discunt quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte magnam, et in multos diductam recessus.

(1) *Cum cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam.* 2. de Oratore 352.

(2) Videtur adjiciendum, *potest.*

(3) Eligunt loca ad exercendam memoriam eaque discunt.

Digitized by Google

In ea, quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora partes ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quam firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet. Tum quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur, (1) et alio signo, quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia: vel (2) ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut *anchora*; militiæ, ut *aliquid ex armis*.

Hæc itaque digerunt: primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum (3) impluvia circumeunt, nec cubiculis modo aut (4) exhedris, sed stratis etiam similibusque per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, et, quod cuique crediderunt, reposcunt, et eorum imagine admonentur: ut, quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes

(1) *Et*, id est, *etiam*.

(2) Signum illud vel ex re tota assumitur, ut anchora, si de navigatione agatur; vel ex verbo aliquo, ut si periodus incipit à verbo *solet*, poterit *sol* esse signum.

(3) *Impluvium*, pars est in ædibus sub dio ad lumen admittendum, quo pluvia ex tectis decidit. *Turn.*

(4) *Exedra*, aula est magna, à frequentia sedium appellata. *Turn.*

prioribus sequentia solo (1) ediscendi labore. Quod de domo dixi, et in operibus publicis, et in itinere longo, ut urbium ambitu, et picturis, fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea, quæ ediscenda sunt, notamus: ut, quomodo Cicero dicit, (2) *locis pro cera, simulacris pro litteris utamur.* Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit: (3) *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: Imaginibus* (4) *aliquid agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint.* Quo magis miror, quomodo Metrodorus in XII signis, per quæ Sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa memoriam suam potius arte, quam natura gloriantis.

Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim; ut si rerum nomina multa, per ordinem audita, reddenda sint. Namque in iis, quæ didicerunt, locis reponunt res illas, *mensam*, ut hoc utar, *in vestibulo, in atrio pulvinum*, et sic cætera; deinde relegentes inveniunt, ubi posuerint. Et

(1) Conjungentes ea solo ediscendi labore, non ordine quo inter se connexa sunt et cohærent.

(2) Vide Ciceronem 2. de Oratore, 354.

(3) Vide Ciceronem 2. de Oratore, 358.

(4) Apud Ciceronem pro *aliquid*, est *autem*. Intelligit imaginem rerum animantium, agentium.

(1) forsitan in hoc sunt adjuti, qui, auctione dimissa, quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt: quod præstitisse Hortensium dicunt. (2) Minus idem proderit in ediscendis, quæ orationis perpetuæ erunt. (3) Nam et sensus non eandem imaginem, quam res, habent, cum alterum fingendum sit, et horum tamen utrumque commonet. Sed cum sermonis alicujus habitu verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto, quod quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ *conjunctiones*. Habeamus enim sane, ut qui (4) notis scribunt, certas imagines om-

(1) Hortensius à Sisenna provocatus, totum diem in auctione sedit: ac dimissa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum pretia eodem ordine reddidit. Quod autem de *argentariis* addit, ita intelligendum est, eos interfuisse emptionibus, tabulas confecisse, pecunias quibusdam mutuasse. *Turn.*

(2) Seneca in proœmio Controv.

(3) Locus hic mihi videtur perobscurus. Ad ediscendum ea quæ sunt orationis perpetuæ, duo sunt necessaria, ut et sensum orationis, et contextum verborum quibusdam signis notemus. Utrumque autem perdifficile. Nam 1.° res quidem ipsæ, de quibus agitur, interdum imaginem habent quasi propriam et naturalem, quà exprimantur, ut navigatio anchoram, militia gladium: at sensus sermonis, seu periodi alicujus, non item habet imaginem qua repræsentetur, sed ea est fingenda ad arbitrium. Porro, utrumque signum, et quod ex ipsa rerum natura assumitur, et quod ad arbitrium fingitur, nos admonet sive rerum ipsarum, sive sensus orationis. 2.° Esto ut sermonis sensus quem videtur hic Fabius appellare *habitum sermonis*, possit quibusdam simulacris notari: quomodo verborum contextus et series poterit eadem arte comprehendi? Alii legunt: *sed sermonis alicujus habiti verborum contextus, etc.* Unde conjici potest hunc locum esse corruptum.

(4) Exceptores ad compendia scripturæ infinitas prope

nium, et loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ *actionis* libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum; nonne impediri quidem eorum, (1) quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare et Carneades et Scepsius (de quo modo dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, (2) sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus.

IV. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maxime onere), et hæ partes non sint perexiguæ: alioqui nimis multæ erunt, et eam distinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque finietur locus: nisi forte tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat.

Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat et quasi excitet memoriam. Nemo enim fere tam infelix, ut, quod cui-

notas habebant, quibus significabantur vocabula: et hac de causa dicebantur *notarii*. Turn.

(1) Refertur, ni fallor, ad ea quæ Cicero dicit in Verrinis.
(2) 2. de Orat. 360.

Digitized by Google

que loco signum destinaverit, nesciat: ut, (1) si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illa arte non inutile, (2) attendere signa ad eos, qui exciderunt, sensus; anchoram (ut supra posui), si de nave dicendum esset; spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt et ex alia memoria venit alia, ut, cum translatus annulus vel alligatus commoneat nos, cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est; ut in nominibus, si *Fabius* forte sit tenendus, referamus ad illum *cunctatorem*, qui excidere non potest; aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur: quod est facilius in *Apris*, et *Ursis*, et *Nasone*, aut *Crispo*, ut id memoriæ affigatur; unde sunt nomina! (3) Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est; ut in *Cicerone*, *Verrio*, *Aurelio*, (4) si debet inseri.

Illud neminem non juvabit, iisdem, quibus scripserit, ceris ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur non paginas modo,

(1) Ut, si erit tardus ad edisçendum aliquem locum, signum seu nota quam apposuerit ei loco, ipsius memoriam excitet.

(2) Apponere.

(3) Derivatio quoque et origo firmant memoriam. Itaque *cicer*, *ver*, *aur*, revocabunt in memoriam *Ciceronem*, *Verrem*, *Aurelium*. Turn.

(4) Alii legunt, *si debent inseri*. Mendum hic suspicor.

Digitized by Google

sed versus prope ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam vero si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam, quæ intuentes errare non possumus.

Est ratio, (1) ut illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita (si quid me experimenta docuerunt,) et expeditior et potentior, ediscere tacite. (2) Nam id quoque est, quod tum erat optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria dicendi, et audiendi. Sed hæc vox sit modica, et magis murmur.

Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est in parte juvari potest, oculorum, quam aurium sensus: quod cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, et cum legente contendere. Nam et alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus; quia continua lectio, et quæ magis, et quæ minus hærent, æqualiter transit. In experiendo teneasne et major intentio est, et nihil supervacui temporis perit, quo etiam, quæ tenemus, repeti solent: ita sola, quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione fir-

(1) Qui memoriâ artificiali utitur, tacitè ediscit, cum ea quæ audit, in imaginibus et locis collocat. Ideo dixit hanc rationem illi similem esse. *Turn.*

(2) Hæc ratio est optima, sed magnum habet adjunctum incommodum. Habet hic locus obscuritatis aliquid.

Digitized by Google

mentur: quanquam solent hoc ipso maxime hærere, quod exciderunt. Illud ediscendo scribendoque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum.

V. Verum et in his, quæ scripsimus, complectendis multum valent; et in iis, quæ cogitamus, continendis prope solæ (excepta, quæ potissima est, exercitatione), divisio et compositio. Nam qui recte diviserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, et deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri possit. An vero Scævola in lusu duodecim *scruporum*, cum prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus, rediit ad eum, quicum luserat, isque ita factum esse confessus est: minus idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam, sicut facilius versus ediscimus, quam prosam orationem; ita prosam vinctam, quam dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum

Digitized by Google

repetita reddantur : quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgisset : nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriæ quærat, exercitatio est, et labor; multa ediscere, multa cogitare, et (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æque vel augetur cura, vel negligentia intercidit. Quare et pueri statim, ut præcepi, quam plurima ediscant, et, quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud et scripta et lecta sæpius revolvendi, et quasi eumdem cibum remandendi.

Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primum, et quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere; tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat; et poëtica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora *numeris*, et magis ab usu dicendi remota, qualia sunt jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse, quæ exercent, quo sit levius ipsum illud, in quod exercent; ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine utendum est.

Non omittam etiam, quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fi-

Digitized by Google

delem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive quiescit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur, atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die: confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet oblivionis.

Etiam illa prævelox fere cito effluit, et, velut, præsenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest in universum pronuntiari. Nam, si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipue a pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere.

Ideoque et (1) admoneri, et ad libellum respicere vitiosum, quod libertatem negligentiæ facit; (2) nec quisquam se parum

(1) Notat Asconius oratores malos olim habuisse monitores, id est, posticos subjectores. *Turn.*

(2) Qui non timet ne, quod dicturus est, sibi excidat,

tenere judicat, quod, ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus *actionis* impetus, et resistens ac salebrosa oratio, et qui dicit ediscenti similis, etiam omnem benè scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur.

Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa, quæ dicimus, non modò attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur : quod et oratori et ipsi *causæ* plurimum confert. Nam et magis miratur, et minus timet judex, quæ non putat adversus se præparata. Idque in *actionibus* inter præcipua servandum est, ut quædam etiam, quæ optime vinximus velut soluta enuntiemus; et cogitantibus nonnunquam et dubitantibus similes quærere videamur, quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit.

Si vero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare; cum oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam et invitus perdit quisque id, quod elegerat, verbum : nec facile reponit aliud, dum id, quod scripserat quærit. Sed ne hocquidem infirmæ memo-

is judicat se id satis accuratè memoriâ tenere. Inde oritur negligentia et securitas eorum, qui vel adhibent admonitorem, vel ad libellum respicere sibi permittunt : nihil enim timendum habent.

riæ remedium est, nisi in iis, qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quod si cui utrumque defuerit, huic omittere totum omnino *actionum* laborem, ac, si quid in litteris valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterum quantum natura studioque valeat memoria, vel Themistocles testis, quem unum intrà annum optime locutum esse persice constat; vel Mithridates, cui duas et viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse; vel Crassus ille dives, qui, cum Asiæ præesset, quinque græci sermonis differentias sic tenuit, ut, qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret; vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse, qui facerent, sed mihi nunquam, ut ipse interessem, contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

Digitized by Google

CAPUT III.

De Pronuntiatione.

I. Quantam vim habeat Pronuntiatio. — Naturæ et curæ præsidio indiget. — Dividitur in vocem et gestum. — II. In voce spectatur natura, et usus. — Quæ cura vocis oratori conveniat. — Exercendæ vocis quæ sit optima ratio. III. Vox, ut oratio, debet esse. 1. Emendata. 2. Dilucida. 3. Ornata. — Et hîc agit de pluribus vitiis pronuntiationis, inter quæ monotonia, et cantatio. 4. Apta: hoc est, iis rebus de quibus dicitur, accommodata. IV. De gestu. — Quantam vim habeat. — De singulis corporis partibus quæ ad gestum pertinent. — De cultu et vestitu oratoris. V. Pronuntiatio tam gestu, quam voce, debet rebus et personis accommodari. — Quatuor itaque consideranda. — 1. Causæ genus. 2. Partes orationis. — Et hîc docet quid orator observare debeat assurgendo, antequam dicat. — Quid in exordio. — Quid in Narratione. — Quid in Confirmatione. — Quid in Epilogo. 3. Sententiæ. 4. Verba ipsa. VI. In agendo aliud alios decet. — Modus in omnibus adhibendus.

I. Pronuntiatio (1) a plerisque *actio* dicitur, sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque *actionem* Cicero alias quasi sermonem, alias eloquentiam quandam corporis dicit. (2) Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis, vocem atque mo-

(1) De pronuntiatione vide Ciceronem 3. de Oratore. 213. — 228.

(2) 3. de Oratore, 222. — Orat. 55.

Digitized by Google

tum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet.

Habet autem res ipsa miram quamdam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert, qualia sint, quæ intra nosmetipsos composuimus, quam quo modo efferantur; nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius prope habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit: nedum eum supini securique moveamus, ac non et ipse nostra oscitatione solvatur.

Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poëtarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita, quam lecta, delectent, et vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quod si in rebus, quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi et credimus?

Equidem vel mediocrem orationem, commendatam viribus *actionis*, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam optimam eadem illa destitutam. Siquidem

Digitized by Google

et Demosthenes, (1) quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret : ut eam videri possit non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum (2) hypocriten studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis non immerito Æschines dixisse videatur : (3) *Quid si ipsum audissetis* ?

Et M. Cicero *unam in dicendo actionem dominari* putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam eloquentia, tradit; eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi romani lacrymas concitasse; Antonium et Crassum multum valuisse, (4) plurimum vero Q. Hortensium : cujus rei fides est, quod ejus scripta tantum (5) intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, novissime, quoad vixit, secundus : ut appareat, placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle cum valeant multum verba per se, et vox propriam vim adjiciat rebus, et gestus motusque significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, et qualem

(1) 3. de Orat. 213.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem, Brut. 234. — 3. de Oratore, 214.
(4) Brut. 141. — Ibidem, 303.
(5) Minora fama.

Digitized by Google

impetus cujusque animi tulit, *actionem* judicent fortiorem, et solam viris dignam; sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam, et artem, et nitorem, et quicquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia solent improbare; vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, (1) imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura juvetur.

In hoc igitur non contumaciter consentio; primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis, quæ subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem, nisi liberalis, *actionem* habere optimam potest. Bona enim firmaque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere, exclamare: et aliqua cogit, ut summittere, deflectere, et raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

Cum sit autem omnis *actio*, ut dixi, in

(1) 3, de Oratore, 42. et 46. — Brut. 252.

Digitized by Google

duas divisa partes, vocem, gestumque, quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur.

II. In ea prima observatio est, qualem habeas; secunda, quomodo utaris. Natura vocis spectatur quantitate et qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis aut exigua est : sed inter has extremitates mediæ sunt species, et ab ima ad summam, ac retro, multi sunt gradus. Qualitas magis varia est; nam est et candida et fusca, et plena et exilis, et lenis et aspera, et contracta et fusa, et dura et flexibilis, et clara et obtusa : spiritus etiam longior breviorque.

Nec causas, cur quicque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est; eorumne sit differentia, in quibus aura illa concipitur, an eorum, per quæ velut organa meat; an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est (1) omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed narium quoque, per quas, quod superest vocis, egreditur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus.

Utendi voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, gravis, flexæ; tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus

(1) Opus est his partibus universis, non singulis tantum.

Digitized by Google

modis est opus, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus. Sed iis ipsis media interjacent multa; et, ut facies, quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam; ita vox, etsi paucas, quæ nominari possint, continet species, propria cuique est; et non hæc minus auribus, quam oculis illa, dignoscitur.

Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona, cura; et negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ (1) *phonascis*, convenit: tamen multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum, et mulierum, et ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est, frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est, molles ac leves, quarum vitio et frangitur, et obscuratur, et exasperatur, et scinditur vox. Nam, ut tibiæ, eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt; ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes.

Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiam si ultra paulum coït, aliquid tamen cavi relinquit post idipsum, quod offenderat.

Humor quoque vocem ut nimius im-

(1) *Phonasci* dicuntur præceptores exercendæ vocis.

Digitized by Google

perdit, ita consumptos destituit. Nam et fatigatio corpora non ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit.

Sed, ut communiter et *phonascis* et oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt; ita curæ non idem genus. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato, nec præparare ab imis sonis vocem ad summos, nec semper a contentione (1) concedere licet, cum pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque voce, quam forti ac durabili opus est; cum illi omnes, etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, et vigilandæ noctes, et fuligo lucubrationum bibenda, et in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit; sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur.

Ediscere autem, quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicenti, avocatur cura vocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus), et ediscere quam maxime varia, quæ et clamorem, et disputationem, et sermonem, et flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est; alioqui nitida illa et curata vox

(1) Alii legur.: : *conquiescere.*

Digitized by Google

insolitum laborem recusabit; ut assueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascesque, et vigilias imperes, deficiant, et quærant unctores suos, nudumque sudorem.

Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, et nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in (1) sole, aut ventoso, humido, calidove die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu, quæ cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.

Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime voci in illo a pueritia in adolescentiam transitu; quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt (nam est major in aliis), sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera et injuriæ obnoxia.

Sed, ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie, sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam cor-

(1) Forum, ubi causæ agebantur, erat sub dio, soli ventisque expositum.

Digitized by Google

poris decens et accommodatus orationi motus componitur.

III. Non alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. Nam, ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet; ita hæc (1) quoque.

1. Emendata erit, id est, vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum, id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur (2) *barbarum, Græcumve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore Cethegum fuisse*: (3) non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait *latrare, non agere*. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus, in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt.

Itaque sit ipsa vox primum (ut sic dicam) sana, id est, nullum eorum, de quibus nunc dixi, patiatur incommodum; deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata; spiritus, nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

(1) Sic interpungi debet hic locus.

(2) Facile esse barbarum à Græco distinguere sono ipso pronuntiationis.

(3) Brut. 58.

2. Dilucida vero erit pronuntiatio, primum, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare et velut annumerare litteras, molestum, et odiosum. Nam et vocales frequentissime coëunt, et consonantium quædam insequente vocali dissimulantur: utriusque exemplum posuimus:

. . . . *Multum ille et terris.* . . . .

Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit*, *et collegit*, quæ alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis appellatio litterarum. (1)

Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut, qui dicit, et incipiat, ubi oportet, et desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus, et quasi suspendendus sermo sit (quam Græci (2) ὑποδιαστολὴν, vel ὑποσυστολὴν, vel ὑποστιγμὴν vocant), quo deponendus. Suspenditur, *Arma*, *virumque cano*, quia illud *virum*, ad sequentia pertinet: ut sit, *virum*, *Trojæ qui primus ab oris*: et hic (3) iterum; nam, etiam si aliud est, unde venit, quam, quo venit, non (4) distinguendum tamen, quia utrum-

(1) Brut. 259. Lib. 3. de Oratore, 42.

(2) Utraque vox à Grammaticis sumitur pro *interpunctione*.

(3) Supple *Suspenditur*.

(4) Differentiam facit Fabius inter *distinguere* et *suspendere*. Nam *suspenditur*, quod leve habet discrimen,

que eodem verbo continetur, *venit*. Tertio *Italiam*, quia interjectio est *fato profugus*, et continuum sermonem, qui faciebat, *Italiam*, *Lavinaque*, dividit. Ob eandemque causam, quarto (1) *profugus*; deinde, *Lavinaque venit littora*: ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus alias brevius, alias longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem, *littora*, protinus altero spiritus initio insequar: cum illuc venero, *atque altæ mœnia Romæ*, deponam, et morabor, et novum rursus exordium faciam.

Sunt (2) aliquando et sine respiratione quædam moræ etiam in periodis; ut in illa: *In cœtu vero populi romani*, *negotium publicum gerens*, *magister equitum*, *etc.* Multa(3)habent membra, sensus enim sunt alii atque alii; et sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus; et e contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est; quo loco quasi surripiendus est: alioqui, si inscite recipiatur, non minus afferat

distinguitur, quod majus, ut quadamtenus sermo videatur perfectus esse. *Turn.*

(1) Adjiciendum videtur, *fato*: ut sit quarta suspensio, *fato profugus*.

(2) Finita periodo spiritus est recipiendus. Aliis in locis, ut in membris et incisis, debet esse mora sine respiratione; aut si sit respiratio, non percipiatur. *Turn.*

(3) Hæc periodus multa habet membra.

obscuritatis, quam vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

3. Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se, qui desiderantur, sonos, intentionesque, et toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facile cessurus.

Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam et hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest; et ille prætenuis, et immodicæ claritatis, cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius intentionem ferre potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc et gravior et plenior: quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis; hique, cum augenda intentio est, excitandi; cum summittenda, sunt temperandi.

Nam prima est observatio recte pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus,

brevibus, gravia acutis, elata summissis; et inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet sermo.

Secunda, varietas est, quod solum est pronunciatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem et varietatem; cum illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas; huic, qui dicitur μονοειδὴς, quasi quidam *unus aspectus*.

Ars porro variandi cum gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit; ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque horum pati unum diu possumus. Illud vero maximum (sed id paulo post tractabimus), quod secundum rationem rerum, de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet.

Vitemus igitur illam, quæ græce μονοτονία vocatur, una quædam spiritus ac soni intentio; non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio; sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit; ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt,

Digitized by Google

sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.

Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium; nonne ad singulas pene distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere.*

Etiamsi est toto proposito contractum atque summissum, quia et exordium, et solliciti exordium; tamen fuerit, necesse est, aliquid plenius et erectius, dum dicit, *Pro fortissimo viro*, quam cum, *Etsi vereor*, et, *Turpe sit*; et, *Timere*. Jam secunda respiratio increscat oportet, et (1) naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus, quæ sequuntur, et quo magnitudo animi Milonis ostenditur: *Minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de reipublicæ salute, quam de sua perturbetur.*

Deinde, quasi objurgatio suî est: *Me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora: *Tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa vero jam pene apertis (ut aiunt) tibiis: *Qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum* (2) *requirunt.* Nam se-

(1) *Et*, videtur supervacuum, nisi forte significet, *etiam*.

(2) Apud Tullium in plerisque codicibus legitur: *minime vident.*

quens latum etiam atque fusum est : *Non enim corona consessus vester cinctus est ; ut solebat.*

Quod notavi, ut appareret, non solum in membris *causæ*, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem ; sine qua nihil nec minus nec majus est.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et suffocata sæpe, et majore nisu minus clara est, et interim elisa in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda, quæ dicimus : qua et distinctio perit, et affectus ; et nonnunquam etiam verba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiæ tarditatis. Nam et difficultatem inveniendi fatetur, et segnitia solvit animos, et, in quo est aliquid, temporibus præfinitis (1) aquam perdit. Promptum sit os, non præceps ; moderatum, non lentum.

Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sententiam ; nec eo usque trahatur, donec deficiat. Nam et deformis est consumpti illius sonus, et respiratio sub aqua diu pressi similis, et receptus longior, et non opportunus ; ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus : ita tamen, ut id

(1) Alludit ad clepsidras, quæ dabantur oratoribus. Nam aquæ effusione intervalla temporis notabantur. Hinc illud est : *Dicere ad clepsidram.* Turn.

Digitized by Google

neque diu, neque cum sono faciamus; neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus optime inter juncturas sermonis revocabitur.

Exercendus autem est, ut sit quam longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset plurimos versus. Idem, quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat.

Est interim et longus, et plenus, et clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoque tremulus; ut corpora, quæ aspectu integra, nervis parum sustinentur. Id (1) βράγχον Græci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, et introrsum etiam clare sonante, imitentur jumenta onere et jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quam quæ emitti faucibus possit. Est et aliis concursus oris, et cum verbis suis colluctatio. Jam tussire, et exspuere crebro, et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, et oris humore proximos spargere, et majorem partem spiritus in eloquendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco subjiciantur.

Sed quodcunque ex his vitium magis

(1) Raucedinem quandam.

Digitized by Google

tulerim, quam, quo nunc maxime laboratur in *causis* omnibus scholisque, cantandi: quod inutilius sit, an fœdius, nescio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio scenica, et nonnunquam ebriorum aut comessantium licentiæ similis? Quid vero movendis affectibus contrarium magis, quam, cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab iis affectibus, in quos inducendus est judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem(1)ludorum talarium licentia solvere? Nam (2) Cicero illos ex Lycia et Caria rhetores pene cantare in *epilogis* dixit (3).

Nos etiam cantandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus; quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imo mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter; nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ cantat ipse; et laboris in hoc, quam in agendo, minus est.

Et sunt quidam, qui secundum alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi, quod

(1) Idcirco id ait, quia post epulas frequenter lusitatur astragalis, quo in lusu cantillatur. *Turn.* Daniel legit: *Lyciorum et Carum.* Pith.

(2) Apud Ciceronem legitur: *è Phrygia et Caria.*

(3) Orat. 58.

Digitized by Google

aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non et Cicero dicit esse *aliquem in oratione cantum obscuriorem*? (1) Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non multo post, ubi et quatenus recipiendus sit hic flexus, et cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior.

4. Jam enim tempus est dicendi, quæ sit apta pronuntiatio: quæ certe ea est, quæ iis, de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonatque vox, ut feritur. Sed, cum sint alii veri affectus, alii ficti et imitati, veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent arte: ideoque non sunt disciplinæ traditione formandi. Contra qui effinguntur imitatione, artem habent, sed hi carent natura: ideoque in his primum est bene affici, et concipere imagines rerum, et tanquam veris moveri: sic velut media vox, quem habitum a nobis acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index, et velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet.

Itaque lætis in rebus plena, simplex, et ipsa quodam modo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, et aspera ac densa, et respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spi-

(1) Orat. 58.

Digitized by Google

ritus, cum immoderate effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis et summissa. Suadentium, et monentium, et pollicentium, et consolantium gravis. In metu et verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa et flebilis, et consulto quasi obscurior: at in egressionibus fusa, et securæ claritatis, in *expositione* ac sermonibus recta, et inter acutum sonum et gravem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius vel inferius.

IV. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam: qui et ipse voci consentit, et animo cum ea simul paret.

Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque, etiam citra verba, significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem, et in mutis pro sermone sunt: et salutatio frequenter sine voce intelligitur, atque afficit, et ex ingressu vultuque perspicitur habitus animorum: et animalium quoque, sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, et oculis, et quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum, si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent; quum pictura, ta-

Digitized by Google

cens opus, et habitus semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur.

Contra si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes; non auctoritas modo verbis, sed etiam fides desit. Decor quoque a gestu atque a motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam speculum intuens, componere *actionem* solebat. Adeo, quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit, quod efficeret.

Præcipuum vero in *actione*, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad significationem decoris. Illa sunt, ut sit primo rectum, et secundum naturam. Nam et dejecto humilitas, et supino arrogantia, et in latus inclinato languor, et præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur.

Tum accipiat aptos ex ipsa *actione* motus, ut cum gestu concordet, et manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur, quo gestus, exceptis quæ aut damnare, aut non concedere, aut a nobis removere oportebit: ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

. . . . . *Dii talem terris avertite pestem.*

Virg. Æneid. l. 3, v. 620.

Digitized by Google

et,

. . . . . *Haud equidem tali me dignor honóre.*
Æneid. l. 1, v. 339.

Significat vero plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandique motus, sunt et verecundiæ, et dubitationis, et admirationis, et indignationis, noti et communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio : adeo jactare id, et comas excutientem rotare, fanaticum est.

Dominatur autem maximè vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus : hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant, etiam antequam dicamus : hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus : hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis, quæ ad scenam componuntur, fabulis, artifices pronuntiandi a (1) personis quoque affectus mutuantur : ut sit Niobe in tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules.

In comœdiis vero, præter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur; (2) pater ille, cujus

(1) Per *personam* hìc intelligit larvam, seu confictam faciem, quâ in theatris actores utebantur.

(2) Designat patrem aliquem tunc procul dubio maxime notum in aliqua comœdia.

Digitized by Google

præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio: atque (1) id ostendere maxime latinis actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt, partibus congruat.

Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque et hilaritate enitescant, et tristitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lacrymas his natura mentis indices dedit: quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quæ, ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi vero et extenti, aut languidi et torpentes, aut stupentes, aut lascivi et mobiles, aut natantes, et quadam voluptate suffusi, aut limi, et (ut sic dicam) venerei, aut poscentes aliquid, pollicentesve nonnunquam esse debebunt. Nam opertos compressosve eos in dicendo quis, nisi plane rudis et stultus, habeat?

Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam et in genis est quoddam deserviens his ministerium. Multum et superciliis agitur. Nam et oculos formant aliquatenus, et fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut (2) una res in ea plus valeat, sanguis ille, qui

(1) Varios illos motus vultu ostendere, et larva exprimere.

(2) Alii legunt: *ut nulla res in ea plus valeat Sanguis ille, etc.*

Digitized by Google

mentis habitu movetur, et, cum infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem; cum metu refugit, abit omnis, et pallore frigescit; temperatus, medium quoddam serenum efficit.

Vitium in superciliis, si aut immota omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modo de persona comica dixeram) dissident, aut contra id, quod dicimus, finguntur. Ira enim contractis tristitia, diductis hilaritas, remissis pudor ostenditur. Annuendi quoque renuendive ratione demittuntur, aut allevantur.

Naribus labrisque non fere quicquam decenter ostendimus; tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam et *corrugare nares* (ut Horatius ait) et inflare, et movere, (1) et digito inquietare, et impulsu subito spiritum excutere, et diducere sæpius, et plana manu resupinare, indecorum est: cum emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur.

Labra et porriguntur male, et scinduntur, et adstringuntur, et diducuntur, et dentes nudant, et in latus ac pene ad aurem trahuntur, et velut quodam fastidio replicantur, et pendent, et vocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea et mordere, deforme est: cum etiam in efferendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis, quam labris, loquendum est.

(1) Lib. 1. Epist. 5. vers. 23.

Digitized by Google

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversa quidem, sed pari deformitate et contrahitur, et tenditur: sed tenso subest et labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minus claram, et quasi latiorem presso gutture facit.

Humerorum raro decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, et gestum quemdam humilem atque servilem, et quasi fraudulentum facit; cum se in habitum adulationis, admirationis, metus fingunt.

Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos et decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*, expatiatur in latus, et ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus vero, sine quibus trunca esset *actio* ac debilis, vix dici potest, quot motus habeant; cum pene ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (prope est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus, ostendimus? Non eædem concitant? suppli-

Digitized by Google

cant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut, in tanta per omnes gentes nationesques linguæ diversitate, hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

Et ii quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui res imitatione significant; ut si ægrum, tentantis venas medici similitudine, aut citharœdum, formatis ad modum percutientis nervos manibus, ostendas: quod genus quam longissime in *actione* est fugiendum. Abesse enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis, quam ad verba, accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, et in eum, quem demonstret, intendere, et aliqua his similia permiserim; ita non effingere status quosdam, et, quicquid dicet, ostendere.

Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, (1) *Stetit soleatus prætor populi romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est; aut in illa, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, (2) motus laterum, qualis esse

(1) 7. Verr. 85.
(2) 7. Verr. 161.

ad verbera solet, torquendus; aut vox, qualis dolore exprimitur, eruenda: cum mihi comœdi quoque pessime facere videantur, qui, etiamsi juvenem agant, cum tamen in *expositione* aut senis sermo, ut in (1) *Hydriæ prologo*, aut mulieris, ut in *Georgo*, incidit, tremula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione...

Optime autem manus a sinistra parte incipit, in dextra deponitur; sed ut deponi, non ut ferire videatur: quanquam et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: et nonnunquam resilit vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hîc veteres artifices illud recte adjecerunt, *ut manus cum sensu et inciperet, et deponeretur*. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod intervallum motus tria verba esse voluerunt: quod nec observatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) *actionem* continuo motu conciderent..

Tolli manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo a capite eam petere, aut ad imum ventrem deducere, vitiosum habetur...

(1) *Hydria* et *Georgus* tituli sunt comœdiæ.

Digitized by Google

Manus sinistra nunquam sola recte gestum facit : dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utramque distendimus, sive satisfacientes, aut (1) supplicantes...

Pectus ac venter ne projiciantur, observandum. (2) Pandant enim posteriora, et est odiosa omnis supinitas.

Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid et totius corporis motus : adeo ut Cicero plus illo agi, quam manibus ipsis putet. (3) Ita enim dicit in *Oratore : Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, et virili laterum flexione.*

Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, et usitatum est, et indignantes decet, et excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat : (4) *Non frons* inquit, *percussa, non femur : pedum (quod minimum est) nulla supplosio.* Quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam et complodere manus scenicum est, et pectus cædere...

Pedis supplosio, ut loco (4) est opportuna, ut ait Cicero, *in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis* ; ita crebra

(1) Dan legit, *aut supplicantes jungimus.*
(2) Pectus ac venter sic projecta, *pandant*, id est incurvant posteriora.
(3) Vide Ciceronem in Oratore, num. 59.
(4) Brut. 278.
(5) 3. de Oratore 220.

et inepti est hominis, et desinit judicem in se convertere.

Est et illa indecora in dextrum ac lævum latus vacillatio alternis pedibus insistentium...

Jactantur et humeri : quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut, cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret, ut, si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur...

Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus et virilis. Nam et toga, et calceus, et capillus, tam nimia cura, quam negligentia, sunt reprehendenda...

V. Hæc sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia : quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primum, quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. Nam, ut dicere alia aliis, et apud alios magis convenit; sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratum, privato, publico judicio, (1) postulatione, *actione* similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest, tum qua de re dicat, et efficere quid velit.

(1) *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cum apud eum qui jurisdictioni præest, vel nostrum, vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refragamur. *Turn.*

Digitized by Google

Rei quadruplex observatio est. Una in tota *causa*. Sunt enim tristes, hilares, sollicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus.

Altera, quæ est in differentia partium, ut in *proœmio*, *narratione*, *argumentatione*, *epilogo*. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res et affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

1. Igitur in laudationibus (nisi si funebres erunt), gratiarum actione, exhortatione, similibusque, læta, et magnifica, et sublimis est *actio*. Funebres conciones, consolationes, plerumque *causæ* reorum, tristes atque summissæ. In senatu conservanda auctoritas; apud populum dignitas; in privatis modus.

2. De partibus *causæ*, et sententiis et verbis, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum.

Tria autem præstare debet *pronuntiatio*: conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio fere aut commendatione morum (qui nescio quo modo ex voce etiam atque *actione* pellucent), aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet: *An ista* (inquit Callidio (1) Cicero) *si vera es-*

(1) Apud Tullium legimus: *Tu isthuc; M. Callidi, nisi fingeres sic ageres?* Brut. 278.

Digitized by Google

sent, sic a te dicerentur? et: *Tantum abest ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, et constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus.

Ergo cum judex in privatis, aut præco in publicis dicere *causam* jusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim et magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut et amictus sit decentior, et protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad judicem nos converterimus, et consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, et judex se ipse componit. Hoc præcipit (1) Homerus Ulyssis exemplo, quem *stetisse oculis in terram defixis, immotoque sceptro, priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet*, dicit.

In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet: eaque diutius, si judex nondum intendit animum.

Status sit rectus: æqui et diducti pau-

(1) Iliad. 7. sive lib. 3, vers. 216. etc.

Digitized by Google

tulum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non extendantur: humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus: brachia a latere modice remota: manus sinistra, qualem supra demonstravi: dextra, cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quam modestissimo, velut expectans quando incipiendum sit.

Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, et quasi improbam facere: tendere confidentia vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere: capillos a fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis: tum, id quod Græci frequentissime faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari: clare excreare, pedem alterum longe proferre; partem togæ sinistra tenere; stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

Proœmio frequentissime lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundia: non tamen semper. Nec enim uno modo dicuntur *exordia*, ut docui. Plerumque tamen et vox temperata, ac gestus modestus; et sedens humero toga, et laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit.

Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vo-

cem sermoni proximam, ac tantum apertiorem, sonum simplicem frequentissime postulabit in his duntaxat: *Quintus igitur Ligarius*,(1)*cum esset adhuc nulla belli suspicio*; et: *A. Cluentius Habitus* (2)*pater hujusce*. Aliud in eadem poscunt affectus, vel concitati: (3) *Nubit genero socrus*; vel flebiles: *Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum et miserum toti Asiæ provinciæ*.

Maxime varia et multiplex *actio* est probationum. Nam et proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, et (4) *contradictionem* sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerumque agilior, et acrior, et instantior; consentientem orationi postulat etiam gestum, id est, fortem celeritatem. (5) Instandum quibusdam in partibus et densanda oratio. (6) *Egressiones* fere lenes, et dulces, et remissæ, ut (7) raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum, minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem.

Mollior nonnunquam cum reprehen-

(1) Vide Ciceronem pro Ligario, num. 2.
(2) Vide eundem pro Cluentio. 11. num. 14.
(3) Vide 3. Verr. 76.
(4) *Contradictiones*, sunt propositiones quibus adversarius suam causam fulcit, et nostram subvertit. Itaque, quia nobsis obsunt, sumendæ sunt ut refellantur. *Turn.*
(5) Vide 6. Verr. 105.
(6) 4. Verr. num. 2.
(7) Vide pro Cornelio Balbo, num. 8.

Digitized by Google

sione diversæ partis imitatio : *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens a voce permittitur gestus : quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra manus tamen, et sine motu laterum translatio. (1)

Accendendi judicis plures sunt gradus. Summus ille, et quo nullus est in oratore acutior : *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna.* Prædixit enim : *Quantum potero, voce contendam, ut populus hæc romanus exaudiat.* (2) Paulum inferior, et habens aliquid etiam jucunditatis : *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie pharsalica gladius agebat?* Plenius adhuc et lentius, ideoque dulcius : (3) *In cœtu vero populi romani negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt : (4) *Vos, Albani tumuli atque luci.* Nam cantici quiddam habent sensimque resupina sunt : *Saxa atque solitudines voci respondent.* (5)

Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ; cum enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per

(1) Vide pro Ligario, num. 7.
(2) Vide pro Ligario, n. 9.
(3) 1. Philipp. 63.
(4) Vide pro Milone, 85.
(5) Pro Archia 19.

Marathonis, et Platæarum, et Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas (1) sermone deflevit.

Est (2) his diversa vox, et pene extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac pene naturam vocis humanæ acerba : (3) *Quin compescitis vocem istam, indicem stultitiæ, testem paucitatis* ? Sed id, quod excedere modum dixi, in illa parte prima est : *Quin compescitis* ?

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quamdam concisorum continuationem ; si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis, quæ supra dixi ; si placandos, inclinatam quamdam lenitatem ; si misericordia commovendos, flexum vocis, et flebilem suavitatem, quâ præcipue franguntur animi, quæque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. (4) Hîc etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit ; habet enim in se, quod imitemur.

Duplex est tamen miseratio ; altera cum

(1) Leni et simplici vocis sono, quali in sermone quotidiano utimur.

(2) Significat eam vocem, quam appellant πικροφωνίαν Græci, id est, acerbam vocem. Eam dixit esse *extra organum* Fabius, qui est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. *Turn.*

(3) Pro Rabirio 18.

(4) Brut. 141.

invidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami; altera cum deprecatione demissior. Quare, etiamsi est in illis quoque cantus obscurior: *In cœtu vero populi romani*; non enim hæc rixantis modo dixit, et, *Vos, albani tumuli*; neque enim quasi inclamaret, aut testaretur, locutus est; tamen infinito magis illa flexa et circumducta sunt: *Me miserum, me infelicem!* et: *Quid respondebo liberis meis?* et: *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos; ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cum bona C. Rabirii uno sestertio addicit: *O* (1)*meum miserum acerbumque præconium!*

Illa quoque mire facit in peroratione velut deficientis dolore et fatigatione confessio; ut pro eodem Milone: (2) *Sed finis sit; neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem. Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: (3) sed suo loco dicta sunt.

3. Et quia in partibus *causæ* etiam aliis est varietas, satis apparet, accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus.

4. Sed verbis quoque quod novissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non

(1) Pro Rabirio Postumo, 46.
(2) Vide Ciceronem pro Milone, num. 105.
(3) Vide tom. 1. pag. 332.

hæc, *Misellus et pauperculus*, summissa atque contracta? *Fortis, et vehemens, et latro*, erecta et concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis et proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat.

Quid? quod eadem verba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur;

Tu mihi quodcunque hoc regni.

Æneid. l. 1, v. 82.

et:

Cantando tu illum? . . . . . .

Eclog. 3, v. 25.

et:

Tune ille Æneas? Æneid. l. 1, v. 621.

et:

. . . . . . *Meque timoris*
Argue tu, Drance. Æneid. l. 11, v. 383.

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset: verum esse, quod dicimus, sciet.

VI. Unum jam his adjiciendum est, cum præcipue in *actione* spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, et inenarrabilis; et, ut vere hoc dictum est, caput esse artis, decere quod facias: ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.

Maximos actores comœdiarum, Demetrium

Digitized by Google

trium et Stratoclem, placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, et juvenes, et bonos patres, servosque, et matronas, et graves anus optime; alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, et omnia agitatiora melius; fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat.

Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, et dulces exclamationes theatri causa producere, et ingrediendo ventum concipere veste, et nonnunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium præter Demetrium decuit; namque in hæc omnia statura et mira specie adjuvabatur.

Illum cursus, et agilitas, et vel parum conveniens personæ risus (quem non ignarus rationis populo dabat), et contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, fœdissimum videretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ *actionis*. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant.

Hujus quoque loci clausula sit eadem, necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, af-

Digitized by Google

fectionibus moleste utemur; ut si sit in scena dicendum:

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Terent. Eunuch. 1. Act. 1. Sc. 1.

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit.

Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. *Actione* enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio vultuosa, et gesticulationibus molesta, et vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc (1) *inotiosam actionem*.

Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex *Oratore* posui: quibus similia in *Bruto* de Marco Antonio dicit. (2) Sed jam recepta est *actio* paulo agitatior, etiam et exigitur, et quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne, dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni et gravis auctoritatem.

(1) Orat. 59. Brut. 141.

(2) Videtur Popilius vertisse *ἄσχολον ὑπόκρισιν*, id est, *inotiosam actionem*, quæ multis negotiis gesticulandi vultumque fingendi occupatur. *Turn.*

MARCI FABII

QUINTILIANI

DE

INSTITUTIONE

ORATORIA.

LIBER XII.

PROŒMIUM.

Longe omnium difficillimam esse hanc extremam partem operis, in qua non solum de genere dicendi, sed etiam de moribus oratoris aggreditur dicere.

VENTUM est ad partem operis destinati longe gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi, quæ promiseram, tenuit: mox, quanquam per singulas quoque partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc

Digitized by Google

quoque, licet majori quam unquam mole premar; tamèn prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potius, quam desperare.

Fefellit autem, quod initium a parvis cœperamus: mox velut aura sollicitante provecti longius, dum tantum nota illa, et plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc a littore procul videbámur, et multos circa velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cum eloquendi rationem novissime repertam, paucissimisque tentatam ingressi sumus, rarus, qui jam procul a portu recessisset, reperiebatur.

Postquam vero nobis ille, quem instituebamus, orator, a dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quam in altum simus ablati, sentire cœpimus. Nunc *cælum undique et undique pontus*.

Unum modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, (1) qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibetque remos, et de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, et assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longius eundum est,

(1) In Orat.

Digitized by Google

(1) ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum, et vel tutioris audaciæ est tentare quibus paratior venia est.

CAPUT I.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI BONUM VIRUM.

I. Pluribus Argumentis probat oratorem nisi virum bonum esse non posse. II. Solvit contraria exempla in Demosthene et Cicerone. III. Pergit probare, summe disertum sine virtute, non esse oratorem. — Hortatur juvenes ad eloquentiam. IV. Respondet iis qui objiciunt tradi ab ipso præcepta dicendi contra veritatem. 1. Docet cur hæc præcepta dederit. 2. Probat interdum posse falsitatem et malam causam a viro bono defendi.

I. SIT ergo nobis orator, quem instituimus, is, qui a M. Catone finitur, *vir bonus, dicendi peritus*. Verum id, quod ille posuit prius, etiam ipsa natura potius ac majus est, utique *vir bonus*, non eo tantum, quod, si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia; sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum

(1) Hæc verba videntur pertinere potius ad sequentem periodum. Utcunque res feret, quemcunque exitum habitura sit, probabilis tamen, etc.

Digitized by Google

ipsa natura in eo, quod præcipue indulsisse homini videtur, quoque nos a cæteris animalibus separasse, non parens, sed noverca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, adversam innocentiæ, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, et egere omni ratione satius fuisset, quam providentiæ munera in mutuam perniciem convertere.

Longius tendit hoc judicium meum. Neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator, virum bonum esse oportere; sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis, qui, proposita honestorum ac turpium via, pejorem sequi malint; neque prudentiam, qui in gravissimas frequenter legum, semper vero malæ conscientiæ, pœnas a semetipsis improviso rerum exitu induantur. Quod si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modo a sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum; certe non fiet unquam stultus, orator.

Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest: primum, quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium: et cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quam ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quod mentem tantæ rei intentam, vacare omnibus aliis, etiam culpa carentibus,

Digitized by Google

curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque alio ducente (1) causa, spectabit id solum, ad quod accingitur.

Quod si corporum nimia cura, et sollicitior rei familiaris diligentia, et venandi voluptas, et dati spectaculis dies, multum studiis auferunt (huic enim rei perit tempus, quodcunque alteri datur); quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, et (2) illa per quietem visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affectibus concisum atque laceratum, quam mala mens. Nam et cum (3) insidiatur, spe, curis, labore distringitur; et jam, cum sceleris compos fuerit, sollicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc litteris, aut ulli bonæ arti locus? Non hercle magis, quam frugibus in terra sentibus ac rubis occupata.

Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei? Non præcipue acuit ad cupiditatem litterarum amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui

(1) Legendum forte : *cura*.

(2) Somnia, quæ talia sunt, quales fuerunt diurnæ cogitationes. *Turn.*

(3) Cum se ad maleficium accingit ac componit.

Digitized by Google

bonique consistere? Dicetne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus? Denique, ut maximam partem quæstionis eximam, demus id, quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ, pessimo atque optimo viro; uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, et perfectus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud.

Sed, ne more socraticorum nobismetipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum, quam bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici, quæ proposita fuerint, vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem et dicet sæpius vera atque honesta.

Sed etiamsi quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis et ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponunt sine pudore affirmant. Sequitur in iis, quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, et irritus labor. Nam sicut in vi-

Digitized by Google

ta, ita in *causis* quoque, spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus, malæ *causæ* argumentum.

II. Nunc de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. *Orator ergo Demosthenes non fuit*? atqui malum virum accepimus. *Non Cicero*? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi invidia subeunda, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia, quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam; cum et pulcherrima ejus in republica consilia, et finem vitæ clarum legam.

Nec Marco Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissimè consulatus; integerrimè provincia administrata; et repudiatus (1) vingintiviratus; et civilibus bellis quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus id est, reipublicæ, jungeret. Parum fortis videtur quibusdam, quibus optime respondit ipse, *Non se timidum in suscipiendis, sed in pro-*

(1) Mortuo Cæsare quidam dicebant immutandum Reipublicæ statum: faciendamque Aristocratiam, ac eligendos *Vigintiviros*, qui Rempublicam gubernarent. Quod Cicero dissuasit, cum alioqui in viginti numeraretur *Turn.* Oblatum quoque a Cæsare vigintiviratum repudiasse videtur Tullius. Ad Atticum, lib. 9. epist. 2.

videndis periculis : quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quod si defuit his viris summa virtus, sic quærentibus, an oratores fuerint, respondebo, quomodo stoïci, si interrogantur, an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles; non tamen id, quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam et Pythagoras, non *sapientem* se, ut qui ante eum fuerunt, sed *studiosum sapientiæ* vocari voluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos et bonos viros, et prudentissimos dicimus vulgo, quorum nihil nisi perfecte sapienti datur.

Sed cum proprie, et ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem et ille quærebat. Quanquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix, quid adjici potuerit, invenio fortasse inventurus, quod adhuc abscissurum putem fuisse (nam fere sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitiorum; et se ipse multa ex illa juvenili abundantia coërcuisse testatur); tamen quando nec sapientis sibi nomen, minime suì contemptor, asseruit, et melius dicere, certe data longiore vita et ætate ad componendum securiore, potuisset; non maligne crediderim, defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit.

Digitized by Google

Et licebat, si aliter sentirem, fortius id et liberius defendere. An vero M. Antonius neminem a se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est; ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, et tantum imaginatur ac fingit; ego non audeam dicere, aliquid in hac, quæ superest, æternitate inveniri posse, eo quod fuerit, perfectius? Transeo illos, qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem *dormitare* interim dicit; nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimice pluribus in locis insequuntur.

III. Concedamus sane (quod minime natura patiatur) repertum esse aliquem malum virum, summe disertum: nihilo tamen minus oratorem eum negabo. Nam nec omnibus, qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo. An ei, qui ad defendendas *causas* advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat; sed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine?

Quod si mediocribus etiam patronis convenit hæc, quæ vulgo dicitur, *bonitas*; cur non orator ille, qui nondum fuit, sed

Digitized by Google

potest esse, tam sit moribus, quam dicendi virtute perfectus? Non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem sane litium advocatum, quem denique *causidicum* vulgo vocant; sed virum, cum ingenii natura præstantem, tum vero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singularem, perfectumque undique, optima sentientem, optimeque dicentem.

In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniariis quæstionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed in majoribus clarius elucebit, cum regenda senatus consilia, et popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxisse Virgilius, quem in seditione vulgi, jam faces et saxa jaculantis, moderatorem dedit?

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant.
Æneid. liv. 1, v. 155.

Habemus igitur ante omnia *virum bonum*; post hæc adjecit *dicendi peritum*:

Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem instituimus, si sit ad prælium

miles cohortandus, ex mediis sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus, tot simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas, et fortitudo, et honesti præsens imago successerit? Quæ certe melius persuadebit aliis, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat, quoties ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est, quam sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio: quæ etiam si lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur: nec quicquam non diserte, quod honeste, dicitur.

Quare juventus, immo omnis ætas (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan et consummare contingat. Nam, si natura non prohibet, et esse virum bonum, et esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenii non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certe prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis men-

Digitized by Google

tis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa judicanda est malum; pejores enim illos facit, quibus contingit.

IV. Videor mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam, qui diserti esse, quam boni malint) illa dicentes : Quid ergo tantum est artis in eloquentia ? cur tu de coloribus, et difficilium *causarum* defensione, nonnihil etiam de confesso loquutus es, nisi aliquando vis et facultas dicendi expugnat ipsam veritatem ? Bonus enim vir non agit nisi bonas *causas* : eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa.

1. Quibus ego, cum de meo primum opère respondero, etiam pro boni viri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim, quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non est inutile; vel propter hoc solum, ut ea facilius et deprehendamus, et refellamus, quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim academici, cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ, audiente censorio Catone, non minoribus viribus contra justitiam dicitur disseruisse, quam pridie pro justitia dixerat, injustus ipse vir fuit. Verum et, virtus quid sit, adversa ei malitia detegit: et æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior; et plurima contrariis pro-

Digitized by Google

bantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori.

2. Verum et illud, quod prima propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione *causæ* velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis a me proponi mirabitur (quanquam non est hæc mea proprie sententia, sed eorum, quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit), sic judicet, pleraque esse, quæ non tam factis, quam causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur. Ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem *causam* vir bonus, sed etiam quare, et qua mente defendat.

Ac primum concedant mihi (1) omnes oportet, quod stoïcorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando bonum virum, ut mendacium dicat, et quidem nonnunquam levioribus causis; ut in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratia, multa fingimus, multa non facturi promittimus: nedum si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salu-

(1) S. Augustinus, lib. de Mendacio, et alibi passim, fuse et invicte probat nulla de causa, quæcumque sit, ulli unquam licere mentiri, pluribus quidem aliis, sed his præsertim divinæ scripturæ testimoniis nixus: *perdes omnes qui loquuntur mendacium*. Psalm. 5. v. 7. *Os quod mentitur, occidit animam.* Sapient. 1, v. 11.

Digitized by Google

te patriæ fallendus: ut hoc, quod alias in servis quoque reprehendendum est, sit alias in ipso sapiente laudandum.

Id si constiterit, multa jam video posse evenire, propter quæ orator bene suscipiat tale *causæ* genus, quale, remota ratione honesta, non suscepisset. Nec hoc dico, quia (1) severiores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc justitiæ proposita imagine, inde pietatis: nihil dubii relinquamus.

Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus; utrumne salvum eum nollet is, qui a nobis finitur, orator? an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quam qui apud judices malam *causam* tuetur? Quid? si quædam bene facta damnaturus est judex, nisi ea non esse facta convicerimus, non vel hoc modo servabit orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem civem? Quid? si quædam justa natura, sed conditione temporum inutilia civitati sciemus, nonne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simillima?

Ad hoc nemo dubitabit, quin, si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum con-

(1) Latius spargit suum præceptum Fabius: nec existimat solum suscipiendas malas causas propter eas personas quas defendere cogimur, vel ob propinquitatem, vel ob necessitudinem; sed rem accipit in omnibus personis, dummodo subsit honesta ratio. Hoc igitur per prolepsim occupatur à Fabio, *Turn.*

Digitized by Google

ceditur, salvos esse eos magis e republica sit, quam puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera objicientur; non id aget, ut salvus sit?

Da nunc, ut crimine manifesto prematur dux bonus, et sine quo vincere honeste civitas non possit; nonne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certe Fabricius Cornelium (1) Rufinum, alioqui et malum civem, et sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit: atque id mirantibus quibusdam respondit, *A cive se spoliari malle, quam ab hoste vænire.* Ita hic, si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum? Multa dici possunt similia, sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus, viro sæpe sit faciendum; sed ut, si talis coëgerit ratio, sit tamen vera finitio, *oratorem esse virum bonum, dicendi peritum.*

Præcipere vero ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimæ *causæ* similes sunt malis, et innocens reus multis verisimilibus premitur: quo fit, ut eadem *actionis* ratione sit defendendus, qua, si nocens esset.

Jam innumerabilia sunt bonis *causis*

(1) Hic Rufinus vir erat furacissimus, accusatusque fuerat peculatus à Fabritio. Vide hanc historiam apud Ciceronem 2. de Oratore, 268. et apud Gellium, lib. 4. cap. 8. *Turn.*

malisque communia, testes, litteræ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia, quam vera, et confirmantur, et refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

CAPUT II.

Philosophiæ cognitionem necessariam esse Oratori.

I. Cognoscendum esse oratori quibus mores formentur, non solum ut sit ipse vir bonus, sed etiam ut sit dicendi peritus. II. Singulas Philosophiæ partes esse oratori necessarias. — Dialecticen. — Moralem. Naturalem. — Id exemplis confirmatur. III. Philosophiam non ab uno aliquo, sed ab optimo quoque esse petendum. — Exempla etiam illustrium dictorum factorumque esse cognoscenda, quibus historia Romana abundat.

Quando igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest, virtus, etiamsi quosdam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi forte accedamus iis, qui natura constare mores, et nihil adjuvari disciplina putant; scilicet, ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima,

Digitized by Google

confiteantur egere doctoribus; virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam et illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui idipsum, quid sit abstinentia, ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et justus, qui æqui bonique tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis et gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractaverit? O quam istud (1) parum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de quo neminem, qui litteras vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto.

Ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non et naturæ vim omnem penitus perspexerit, et mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio *de Oratore* libro (2) L. Crassus cuncta, quæ de æquo, justo, vero, bono, deque iis, quæ sunt contra posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat; ac philosophos, cum ea dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis.

Idem tamen confitetur, ea jam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Ci-

(1) Parum attendunt.
(2) Num. 72. 76. 107. 122.

cero pluribus libris et epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere; ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum, atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longius a civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa quam maxime plerique eorum vitandam præcipiunt, reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo. Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus, vere civilem virum exhibeat.

Sed quia deserta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus et gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt; id quod est oratori necessarium, nec a dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit. Evolvendi penitus auctores, qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissime possunt? Utinamque sit tempus

Digitized by Google

unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, et vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac, velut rebus repetitis, in corpus eloquentiæ abducat.

II. Quæ (1) quidem cum sit in tres divisa partes, *naturalem*, *moralem*, *rationalem*; quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis cujusque nosse, et ambigua aperire, et perplexa discernere, et de falsis judicare, et colligere ac resolvere, quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minute atque concise in *actionibus* utendum, quam in disputationibus; quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator: ad quod impetu quoque et viribus ac decore est opus; ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quam tenuis aquæ, et objectu lapillorum resultantis.

Et, ut palæstrici doctores illos, quos (2) *numeros* vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii, qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere et firmitate et spiritu

(1) De Philosophia, vide Cicer. in Orat. 113. — 120.

(2) Numeros hoc loco appellat optimam motûs et gestûs conformationem, quæ, ad decorum facit, ut testatur l. 9. cum ait: *metrum in verbis modo: rhythmus etiam in corporis motu est.* Turn.

agitur), sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant; ita hæc pars *dialectica*, sive illam dicere malimus *disputatricem*, ut est utilis sæpe et *finitionibus*, et *comprehensionibus*, et separandis, quæ sunt differentia, et resolvenda ambiguitate, et distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando; ita, si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mire callidos, cum ab illa vero cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quam parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa moralis, quæ dicitur *Ethice*, certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta *causarum* (ut superioribus libris diximus) varietate, cum alia *conjectura* quærantur, alia *finitionibus concludantur*, alia, *jure summoveantur*, vel *transferantur*, alia *colligantur*, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum *ambiguitate* ducantur; nulla fere dici potest, cujus non parte in aliqua tractatus æqui et boni reperiantur. Plerasque vero esse quis nescit, quæ totæ in sola *qualitate* consistant. In consiliis vero quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita?

Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versa-

Digitized by Google

tur. An de justitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate, non plurima dicet orator? sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantum sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed, quod sciet, vere dicet.

Cum sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti, quod universum est; profecto nemo dubitabit, generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam vero cum sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam *status causarum* dicitur *finitivus*; nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet?

Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis *conjectura* continetur? quorum pars ad *rationalem*, pars ad *moralem* tractatum redundat. Ergo natura permista est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est vere. Nam ignara quidem hujusce doctrinæ loquacitas erret, necesse est, ut quæ vel nullos, vel falsos duces habeat.

Pars vero naturalis, cum est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus, quam humanis loquendum est, tum illam

Digitized by Google

etiam moralem, sine qua nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentia mundus, administranda certe bonis viris erit respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem; nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Jam de augurum, responsis, religioneque omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir idem civilis? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis?

Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cujus eloquentiæ, etiamsi nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum, comici veteres tradunt, Anaxagoræ physici, constat auditorem fuisse, et Demosthenem, principem omnium Græciæ oratorum, dedisse operam Platoni. (1) Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum academiæ spatiis, frequenter ipse testatus est.

Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturæ finibus terminasset.

III. Verum ex hoc alia mihi quæstio exo-

(1) Orat. 12.

ritur,

Digitized by Google

ritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit: quanquam ea non inter multas potest esse contentio. Nam Epicurus in primis nos a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam, navigatione quam velocissima jubet. Neque vero Aristippus, summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem quas in hoc opere partes habere potest, cui judices esse, apud quos verba faciat, et reum, pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exercitationem forensium *causarum* proxime accedat. Adjiciunt loco probationis, quod ea præstantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam *theses* dicere exercitationis gratia fere est ab his institutum. Stoïci, sicut copiam nitoremque eloquentiæ fere præceptoribus suis defuisse concedant, necesse est; ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt a suscepta semel persuasione discedere. Oratori vero nihil est necesse in cujusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præstantius, ad quod ipse tendit, et cujus est velut candidatus, si quidem est futurus cum vitæ,

Digitized by Google

tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum : moribus vero formandis quam honestissima præcepta, rectissimamque ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni; sed tamen erit plurimus in maximis quibusque ac naturâ pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad graviter copioseque dicendum magis abundans, quam de virtute, de republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia ? Hæc sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant, *vere bona, quæ mitigent metus, coërceant cupiditates, eximant nos opinionibus vulgi, animumque cœlestem pariant.*

Neque ea solum, quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam, quæ sunt tradita antiquitus, dicta, ac facta præclare, et nosse, et animo semper agitare, conveniet. Quæ profecto nusquam plura majoraque, quam in nostræ civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, fidem, justitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alii docebunt, quam Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles ? Quantum enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. (1)

Tantumque non cognatis id e rebus admoneri sciet; qui non modo proximum

(1) Subesse hic aliquid mendi suspicor.

Digitized by Google

tempus, lucemque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, et curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille justitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in *causis* atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere et sciet, et audebit.

CAPUT III.

Necessariam Juris civilis Oratori esse Scientiam.

Juris quoque (1) civilis necessaria huic viro scientia est, et morum ac religionum ejus reipublicæ, quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit, tot rerum, quibus præcipue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se *causarum* non falso dixerit, qui, quod est in *causis* potentissimum, sit ab altero petiturus? pene non dissimilis iis, qui (2) poëtarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, et ea, quæ sibi a judice credi postulaturus est, aliena fide dicet; et ipse litigantium auxiliator egebit auxilio.

Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi præcepta et composita, sicut et cætera, quæ in *causa*

(1) De jure civili vide Ciceronem 1. de Orat. 166. 203.

(2) Poëtæ interdum voci suæ diffidentes, scripta sua ab aliis recitari et pronuntiari curabant.

Digitized by Google

sunt, in discendo cognita ad judicem perferet; quid fiet in iis quæstionibus, quæ subito inter ipsas *actiones* nasci solent? non deformiter respectet? et inter subsellia minores(1)advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere, quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? Possit in *actionibus*: quid fiet in *altercatione*, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est. Quid? si forte peritus juris ille non aderit? Quid? si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quod credit eum scire, qui moneat.

Neque (2)ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent, et tela agentibus subministrant: neque idem Græcos quoque nescio factitare, unde nomen his *pragmaticorum* datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum *causis*, sed omnia, quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem, (3) si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim

(1) Advocatum hic appellat eum, qui jus suggerit, ut ait Asconius. *Turn.*

(2) Apud Romanos, ut docet Asconius, quidam erant advocati, quidam cognitores et subscriptores, qui oratorem adjuvabant, jusque suggerebant. Sic apud Græcos erant *pragmatici*, veluti quidam formularii ac leguleii, qui oratorem instruebant, jusque ministrabant. *Turn.*

(3) Si qua forte inopina occasio postulet ut verba faciat ex tempore. Forte hic mendum aliquod subest.

potius præparabit ea, quæ, cum aget, esse in *causa* velit? Nisi forte imperatorem quis idoneum credit in præliis quidem strenuum et fortem, et omnium, quæ pugna poscit, artificem; sed nec delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem; prius est enim certe parare bella, quam gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura, quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit.

Cum præsertim hoc, quod est maxime necessarium, non tam sit arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur. Namque omne jus, quod est certum, aut scripto aut moribus constat: dubium æquitatis regula examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem; cognitionis sunt enim, non inventionis: at quæ consultorum responsis explicantur; aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuique notissima est. Nos porro et bonum virum, et prudentem in primis oratorem putamus: qui, cum se ad id, quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur, si quis ab eo consultus dissentiat, cum ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit.

Digitized by Google

Sed etiam si nosse, quid quisque senserit, volet, lectionis opus est, qua nihil est in studiis minus laboriosum. Quod si plerique, desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quam id scire facile est oratori, quod discunt, qui sua quoque confessione oratores esse non possunt? Verum et M. Cato cum in dicendo præstantissimus, tum juris fuit idem peritissimus: et Scævolæ Servioque Sulpitio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nunquam est destitutus scientia juris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat: ut appareat, posse oratorem non discendo tantum juri vacare, sed etiam docendo.

Verum ea, quæ de moribus excolendis studioque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda; quod multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc deverticula desidiæ: quorum alii se ad (1) *album* ac rubricas transtulerunt, (2) et formularii, vel, ut Cicero ait, *leguleii* quidam esse maluerunt: tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alii pigritiæ arrogantioris, qui subito fronte conficta, immissaque barba, veluti despexissent

(1) *Album* appellant, aut in quo proponebantur Prætoris edicta, aut in quo scribebantur Judicum nomina. Appellant *Rubricas*, juris titulos, quia rubrica et minio tingebantur. *Turn.*

(2) 1. de Oratore, 236.

Digitized by Google

oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum; ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

CAPUT IV.

NECESSARIAM ORATORI COGNITIONEM HISTORIARUM.

In primis vero abundare debet orator exemplorum copia, cum veterum, tum etiam novorum: adeo ut non ea modo, quæ conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat nosse; verum ne ea quidem, quæ sunt a clarioribus poëtis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur.

Sciat ergo quam plurima: unde etiam senibus auctoritas major est, quod plura nosse et vidisse creduntur: quod Homerus frequentissime testatur. Sed non est exspectanda ultima ætas, cum studia præstent, ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis vixisse videamur.

Digitized by Google

CAPUT V.

QUÆ SINT ORATORIS INSTRUMENTA.

Necessariam oratori præstantiam animi et fiduciam. — De naturalibus instrumentis oratoris.

HÆC sunt (1) quæ me redditurum promiseram, instrumenta, non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia, et *inventionis* ratione, et disponendi usu, et memoriæ firmitate, et *actionis* gratia.

Sed plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam, ut abominanda sunt contraria his vitia confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ; ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis et imbellibus.

Invitus mehercle dico, quoniam et aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, et quæ virtutes facillime generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur.

(1) Vide tom. 1. pag. 135 et 136.

Sciat autem, si quis hæc forte, minus adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem a me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam, reducens animum ab iis, quæ facienda sunt : unde confusio, et cœpti pœnitentia, et subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honeste pudet?

Neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et sollicitum surgere, et colore mutari, et periculum intelligere : quæ si non accident, etiam simulanda erunt : sed intellectus hic sit operis, non metus : moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ, fiducia : et quamlibet imbecilla frons, magna conscientia sustinetur.

Sunt et naturalia, ut supra dixi, quæ tamen et cura juvantur, instrumenta, vox, latus, decor : quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores : sed cum diceret, eminere inter æquales Trachalus videbatur : ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus præstantia, vox quidem, non ut Cicero (1) desiderat, pene tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certe cum in basilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamo-

(1) 1. de Oratore, 128.

Digitized by Google

ribus fremerent, et auditum eum, et intellectum, et, quod agentibus cæteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, et rara felicitas : quæ si non adsit, sane sufficiat, ab iis, quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, et hæc scire.

CAPUT VI.

Quod sit tempus incipiendi causas agere.

Agendi autem initium sine dubio secundum vires cujusque sumendum est : neque ego annos definiam; cum (1) Demosthenem puerum admodum *actiones* pupillares habuisse manifestum sit; Calvus, Cæsar, Pollio, multum ante (2) quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint; prætextatos egisse quosdam sit traditum; Cæsar Augustus duodecim natus annos aviam pro rostris laudaverit.

Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præpropere distringatur immatura frons, et quicquid est illud adhuc acerbum, proferatur. Nam inde et contemptus operis innascitur, et fundamenta

(1) Demosthenes pene adhuc puer contra tutores suos bona sua tueri coactus est.

(2) Ad quæsturam non admittebantur nisi qui nati essent annos 27. Prætexta vero utebantur pueri usque ad annum 17. quo tempore togam virilem sumebant.

Digitized by Google

faciuntur impudentiæ, et (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majusque fit semper, quod ausuri sumus : et, dum deliberamus, quando incipiendum sit, incipere jam serum est.

Quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet, dum et venia et spes est, et paratus favor, et audere non dedecet; et, si quid desit operi, supplet ætas : et, si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur; ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus : (1) *Quid enim tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis?* Quæ cum sex et viginti natus annos, summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, et annis liquata jam senior idem fatetur. (2)

Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus : alia lux, alia veri discriminis facies : plusque, si separes, usus sine doctrina, quam citra usum doctrina, valeat. Ideoque nonnulli senes in schola facti stupent novitate, cum in judicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic et judex tacet, et adversarius obstrepit, et nihil temere dictum perit : et, si quid tibi ipse sumas,

(1) Num. 72.
(2) Orat. 107.

probandum est : et laboratam congestamque dierum ac noctium studio *actionem* (1) aqua deficit : et, omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam *causis* (2) loquendum est : quod illi diserti minime sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quam ut *causas* agant.

Cæterum illum, quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et incipere a quam maxime facili ac favorabili *causa* velim, ut catuli ferarum molliore præda saginantur ; et non utique ab hoc initio continuare operam, et ingenio adhuc alendo callum inducere ; sed jam scientem quid sit pugna, et in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic et tyrocinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit.

Usus est et hac ratione M. Tullius : et cum jam clarum meruisset inter patronos, qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, seque et aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cum inter se congruunt præcepta et experimenta.

(1) Spatium temporis definitum clepsydra.

(2) Simplici et familiari sermone utendum.

CAPUT VII.

QUÆ IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Defendere quam accusare honestius. Non tamen detrectanda semper accusatio. — Quæ causæ sint potiùs suscipiendæ. — Dimittendam causam, cùm eam malam esse cognoverimus. II. An gratis agendæ sint causæ.

I. CUM satis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis *causis* erit : in quibus defendere quidem reos profecto; quam facere, vir bonus mallet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam et leges ipsæ nihil valent, nisi actoris idonea voce munitæ : et, si pœnas scelerum expetere fas non est, prope est, ut scelera ipsa permissa sint : et licentiam malis dari, certe contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in rempublicam conspirationes inultas patietur orator : non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur.

Itaque, ut accusatoriam vitam vivere, et ad deferendos reos præmio duci, proxi-

mum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoque principes in republica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes, obsidem reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est *sapiens*, alter nisi creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit hujus nominis locum. (1)

Namque defendet omnes orator, idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maxime *causa*. Quoniam tamen omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, et ipsorum, qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur; namque hos et amicissimos habebit vir bonus.

Summovendum vero est utrumque ambitus genus; vel potentibus contra humiles venditandi operam suam; vel illud

(1) Subesse hic videtur mendum aliquod. Quidam legunt, *neque*: legendum etiam puto, *omnes*; et sic forte sensus constabit. *Neque defendet omnes orator*, sed causæ ipsius bonitate præcipue adducetur ut se advocatum alicui præbeat.

Digitized by Google

etiam jactantius, minores, utique contra dignitatem, attollendi. Non enim fortuna *causas* vel justas vel improbas facit.

Neque vero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior videretur, litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum (1) prius litigatori dixerit verum. Nam et in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certe non convenit ei, quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis, quas supra diximus, *causis* falsum tuebitur, erit tamen honestum, quod ipse faciet.

II. Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare, imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, et illo, quem exigimus, animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est: nec quisquam, qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit.

At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri; cum et Socrati collatum sit

(1) Postquam litigatori dixerit causam ejus esse malam.

Digitized by Google

ad victum ; et Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes a discipulis acceptaverint. Neque enim video, quæ justior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, et ab iis, de quibus optime meruerint, quique, si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modo, sed necessarium etiam est; cum hæc ipsa opera, tempusque omne, alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recidant.

Sed tum quoque tenendus est modus : ac plurimum refert, et a quo accipiat, et quantum, et quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, et imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam a mediocriter improbis aberit; cum præsertim bonos homines bonasque *causas* tuenti non sit metuendus ingratus, qui si futurus, (1) malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra, quam satis erit : ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua benevolentia utetur, cum sciat se tanto plus præstitisse; quia nec vænire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

(1) Si litigator futurus est ingratus, malim ille peccet quam orator.

Digitized by Google

CAPUT VIII.

QUÆ IN DISCENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Causam, quam dicturus est, orator diligenter cognoscat; neque vero per alium, neque ex libellis, sed per se ipsum. II. Litigatorem patienter, nec semel audiat, sæpiusque interroget. III. Instrumenta litis omnia inspiciat et scrutetur. — Postremo judicis personam assumat.

I. PROXIMA discendæ *causæ* ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui, cum omnia, quæ sunt in *causa*, diligenter cognoverit, ad docendum certe judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam, ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur, dum sint, quæ vel extra *causam* ex personis ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur; aliquos et ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur.

Partim jactantia ingenii, ut res cito accepisse videantur, tenere se et intelligere

pene prius, quam audiant, mentiti, cum multa et diserte, summisque clamoribus, quæ neque ad judicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes beneque comitati per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent: quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant, recteque doceant. Sed quis discet tam bene, quam patronus? Quomodo autem sequester ille et media litium manus, et quidam interpres, impendet æquo animo laborem in alienas *actiones*, cum dicturus ipse non sit.

Pessimæ vero consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit; aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est in agendo difficillimum. Nam qui judicare, quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, imitandum, fingendum etiam sit, potest; cur non sit orator, quando, quod difficilius est facit?

Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc *consilium* et *colores* adjiciunt, et aliqua pejora (1) veris, quæ plerique cum accepe-

(1) *Veris* puto esse in dativo casu. *Adjiciunt veris*, id est, rebus, ut gestæ sunt, *concilium et colores*, id est, argumenta quibus rem fortasse falsam probabilem efficiant, et *aliqua* adhuc iis *pejora*.

Digitized by Google

runt, immutare nefas habent, et velut *themata* in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, et *causam*, quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab adversariis discunt.

II. Liberum igitur demus ante omnia iis, quorum negotium erit, tempus ac locum: exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet verbose, et, unde volent, repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quam ignorare necessaria. Frequenter autem et vulnus et remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur.

Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator; non solum quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpe evenit) imperitum; sed etiam, ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, et, tanquam non doceant *causam*, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum judice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, et turbandus, et (1) evocandus. Nam, ut medicis non apparentia modo vitia curanda sunt, sed etiam invenienda quæ latent, sæpe ipsis ea, qui sanandi sunt, occulentibus; ita ad-

(1) Significat interrogationibus paulatim eliciendum litigatorem ut aliquid loquatur sibi ipsi contrarium. *Turn.*

Digitized by Google

vocatus plura, quam ostenduntur, aspiciat.

Nam, cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est; agendusque adversarius, proponendum, quicquid omnino excogitari contra potest, quicquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam infestissime, ac premendus. Nam, dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minime expectavimus, pervenimus.

In summa, optimus est in dicendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium quædam non negaturum.

III. Ideoque opus est intueri omne litis instrumentum: quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permista sunt, aut nimia sunt, et fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum. Denique (1) linum ruptum, aut turbatam ceram, aut sine agnitione signa frequenter invenies: quæ, nisi domi excusseris, in foro inopinata deci-

(1) Consuetudo erat, ut ait Paulus ut instrumenta triplicato lino trajicerentur, cui signaculum ex cera imponebatur. Eo alludit Fabius. *Turn.* *Turbatam ceram* legit Salmasius. *Sine agnitione*, aut ut alii malunt, *sine agnitore signa* vocat, cum nemo ex testibus signum suum agnoscit. *Salm.*

Digitized by Google

pient : plusque nocebunt destituta, quam non promissa nocuissent.

Multa etiam, quæ litigator nihil ad *causam* pertinere crediderit, patronus eruet : (1) modo per omnes, quos tradidimus, argumentorum *locos* eat : quos ut circumspectare in agendo, et attentare singulos minime convenit, propter quas diximus causas ; (2) ita etiam in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cæteraque, ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemptu laboret : quorum fere pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit.

Sic *causam* perscrutatus, propositis ante oculos omnibus, quæ prosint noceantve, tertiam deinde personam induat judicis, fingatque apud se agi *causam*, et, quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quemcunque agetur, existimet : et sic eum raro fallet eventus, aut culpa judicis erit.

(1) Lib. 5. cap. 10.

(2) Vide tom. pag. 283.

CAPUT IX.

Quæ servanda in agendis causis oratori sint.

I. Ne oratorem ab utilitate causæ, præsentis cupido laudis abducat. — Minores causas ne fastidiose rejiciat. II. Abstineat a maledicendi petulantia. III. Afferat ad dicendum curæ quantum plurimum poterit.

I. Quæ sint in agendo servanda, toto fere opere executi sumus : pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quam officiis agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum *causæ* præsentis cupido laudis abducat. Nam, ut gerentibus bella non semper exercitus per plana et amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates, quamlibet præcisis impositæ rupibus, aut operum mole difficiles ; ita oratio gaudebit quidem occasione latius decurrendi, et æquo congressa campo totas vires populariter explicabit : at si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatisque sententiis velut missilibus utetur ; sed operibus, et cuniculis, et insidiis et occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt : unde

Digitized by Google

etiam minus cupidis opinionis, plus fructus venit.

Nam, cum illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama: nec judices, a quo sint moti, dissimulant, et doctis creditur: nec est orationis vera laus, nisi cum finita est.

Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: idque M. Antonius præcipit, (1) quo plus dicentibus fidei, minusque suspectæ advocatorum insidiæ forent. Sed illa dissimulari, quæ tum erat, potuit; nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet.

Quare artes quidem et consilia lateant, et quicquid, si deprehenditur, perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent: sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod apparent: aut, si unum e duobus eligendum, *causa* laudetur potius, quam patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam *causam* optime egisse. Illud certum erit, neminem pejus agere, quam qui displicente *causa* placet: necesse est enim, extra *causam* sit, quod placet.

Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi *causas* minores, tanquam infra

(1) 2. de Oratore, 153.

Digitized by Google

eum sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam et suscipiendi ratio justissima est, officium, et optandum etiam, ut amici quam minimas lites habeant: et abunde dixit bene, quisquis rei satisfecit.

II. At quidam, etiamsi forte susceperint negotia paulum ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt; ac si defecerint alia, conviciis implent vacua *causarum*; si contingit, veris; si minus, fictis, modo sit materia ingenii, mereaturque clamorem, dum dicitur.

Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi id *causa* exigit, credam. Ea est enim prorsus (1) *canina*, ut ait Appius, *eloquentia*, (2) *censuram maledicendi subire*: quod facientibus, etiam male audiendi præsumenda patientia est. Nam et in ipsos fit impetus frequenter, qui egerunt, et certe patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus a malefico non distat, nisi occasione.

Turpis voluptas, et inhumana, et nulli

(1) Nonius Marcellus in dictione *Rabula* citat ex Sallustio hunc locum: *Canina*, ut ait Appius, *facundia exercebatur*. Tractum est vel a canum latratu, vel a philosophis *Cynicis*, qui mordaces erant. *Turn.*

(2) Proterve maledicere, et sic censoriam notam ob maledicendi protervitatem incurrere. Suspectus est mihi hic locus. Edit. Argent. habet: *Ea est canina eloquentia, cognituram maledicendi subire.*

audientium

audientium bono grata : a litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, quam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium?

Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur : quod nisi si forte meruerunt, et inhumanum est respectu communium officiorum, et cum ipsi, qui dicit, inutile (nam idem juris responsuris datur), tum *causæ* contrarium, quia plane et adversarii fiunt, et inimici ; et quantulumcunque his virium est, contumelia augetur.

Super omnia perit illa, quæ plurimum oratori et auctoritatis et fidei affert, modestia, si a viro bono in rabulam latratoremque convertitur, compositus non ad animum judicis, sed ad stomachum litigatoris. Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem solet; non *causis* modo, sed ipsis quoque, qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantumdem possunt nocere. Nam quæ fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, cum læserunt, vocantur.

III. Nunc quia varium fere propositum agentium fuit, et quorumdam cura tardi-

Digitized by Google

tatis, quorumdam facilitas temeritatis crimine laboravit; quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur. Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solum negligentis, sed et mali, et in suscepta *causa* perfidi ac proditoris est, pejus agere, quam possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt *causæ* plures, quam quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta, quam res patietur, plurima; et, ut Demosthenes ait, si continget et sculpta. Sed hoc aut (1) primæ *actiones*, aut quæ in judiciis publicis post interjectos dies dantur, permiserint.

At cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt: adeo ut paulo minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso, quam opinati fuerunt, occurrerint. Inviti enim recedunt a præparatis, et tota *actione* respiciunt, requiruntque, num aliquid ex (2) illis intervallis, atque ex tempore dicendis inseri possit: quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modo, ut in opere male juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. (3) Ita nec liber est impetus, nec

(1) Prima actio est primum judicium quo causa agitur. Quod subnectit continuo Fabius, pertinet ad ampliationem et comperendinationem, cum scilicet causa differtur, ut post aliquot dies denuo agatur. *Turn.*

(2) *Num aliquid ex illis* quæ præparaverant, *inseri possit intervallis*, seu vacuis, quæ provideri non potuerunt, et supplenda sunt ex tempore. Obscurus hic locus, et forte mendosus.

(3) *Ita nec liber est impetus*, in iis quæ dicunt ex tem-

Digitized by Google

cura contexta, et utrumque alteri obstat. Illa enim, quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus *omni*, ut agricolæ dicunt, (1) *pede standum est*.

Nam, cum in propositione ac refutatione *causa* consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum), pari cura refelluntur.

Ad alia unum paratum afferre possumus, ut *causam* bene noverimus; alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, et animum ad omnes casus componere: idque est tutius stylo, quo facilius et omittitur cogitatio, et transfertur.

Sed sive in respondendo fuerit subito dicendum, sive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina et studium et exercitatio dederit vires etiam facilitatis; quemque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in *causis* oratio, quam in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit *causæ* (2) dicendæ tempus; nam cætera semper sciet.

pore; *nec cura contexta*, in iis quæ scripta memoriter recitant.

(1) Proverbium est ab agricolis ductum, qui cum maxime laborant, utrisque maxime se pedibus sustinent, alioqui vehemens esse labor non posset. *Turn.*

(2) Legendum censeo, *discendæ*.

Digitized by Google

CAPUT X.

DE GENERE DICENDI.

I. Varia esse genera dicendi; et alium alio delectari. — Idem accidere in picturis et statuis, quarum varios et excellentes in suo quemque genere artifex commemorat. — Recenset oratores Latinos inter se distantes. Ciceronem unum omnibus anteponit, eumque defendit contra obtrectatores. II. Tria esse genera dicendi: Atticum, Asianum, Rhodium. — Atticum genus optimum. Quid sit Attice dicere. — Latinam eloquentiam esse imparem Atticæ, ob linguæ inopiam. — Compensandum id sententiis et figuris. III. Refellit eos qui nimium aridi omnem ornatum respuunt. — Temporibus et auribus esse serviendum. — Scribendi et dicendi eandem rationem esse oportere. V. Rursum tria dicendi genera attingit: subtile, grande, medium seu floridum. — Esse et alia media genera tribus prædictis interjecta. — Hæc singula et causis, et partibus causarum accommodanda. — Quosdam floridum modo dicendi genus sectari: male. — Hæc omnia orator non optime tantum, sed etiam facillime faciat.

I. SUPEREST, ut dicam de genere orationis. (1) Hic erat propositus a nobis in divisione prima locus tertius; nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio, pluresque ejus formæ, sicut ostendam; in omnibus his et ars est

(1) Vide tom. I. pag. 113.

Digitized by Google

et artifex : plurimum tamen invicem differunt ; nec solum specie, ut signum signo, et tabula tabulâ, et actione actio; sed genere ipso, ut a græcis tuscanicæ statuæ, et Asianus eloquens Attico.

Suos autem hæc operum genera, quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent : atque ideo nondum est perfectus orator : ac nescio an ars ulla, non solùm quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito.

Primi, (1) quorum quidem opera non vetustatis modo gratia visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon, quorum simplex color tam suî studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis, qui post eos extiterunt, auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu.

Post Zeuxis atque Parrhasius, non multum ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora ; nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeuxis plus membris corporum dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum

(1) De claris Pictoribus vide Plinium lib. 35. cap. 8. 9. 10 et Ciceronem in Bruto, num. 70.

Digitized by Google

secutus, cui validissima quæque forma etiam in feminis placet. Ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum *legumlatorem* vocent, quia deorum atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri, tanquam ita necesse sit, sequuntur.

Floruit autem circa Philippum, et usque ad successores Alexandri, pictura præcipue, sed diversis virtutibus. Nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus (quas φαντασίας vocant) Theon Samius, ingenio et gratia, quam ipse in se maxime jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod cæteris optimis studiis inter præcipuos, et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

Similis in statuis differentia. Nam duriora, et tuscanicis proxima Calon atque Egesias, jam minus rigida Calamis, molliora adhuc supradictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros, cui quanquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas.

At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis, quam hominibus, efficiendis melior artifex traditur, in ebore vero longe citra

Digitized by Google

æmulum, vel si nihil, nisi Minervam Athenis, aut olympium in Elide Jovem, fecisset, cujus pulchritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur: adèo majestas operis deum æquavit. Ad veritatem Lysippum et Praxitelem accessisse optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, et fuit similitudinis, quam pulchritudinis, amantior.

In oratione vero si species intueri velis, totidem pene reperias ingeniorum, quot corporum, formas. Sed fuere quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam vim ingenii præ se ferentia. Hinc sunt Lælii, Africani, Catones, Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles.

Mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperimus. In his etiam, quos ipsi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi.

At M. Tullium, non illum habemus Euphranorem circa plurium artium species præstantem, sed in omnibus, quæ

Digitized by Google

in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem, et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exsultantem, ac pene (quod procul absit) viro molliorem. Postea vero, quam triumvirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ, non responsurum invaserunt. Ille tamen, qui jejunus a quibusdam atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quam nimiis floribus et ingenii affluentia, potuit. Falsum utrumque; sed tamen illa mentiendi propior occasio.

Præcipue vero presserunt eum, qui videri Atticorum imitatores (1) concupiebant. Hæc manus, quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, et virum superstitiosum, devinctumque illis legibus insequebatur. Unde nunc quoque aridi, et exsucci, et exsangues (hi sunt enim, qui suæ imbecillitati sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant), quia clariorem vim eloquentiæ, velut solem, ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt: quibus quia multa, et pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

II. Et antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit; cum hi pressi

(1) Alii legunt, *concupierant*.

Digitized by Google

et integri, contra inflati illi et inanes haberentur; et in his nihil superflueret, illis judicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum et Santra est, hoc putant accidisse, quod, paulatim sermone græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi facundiam concupierint; ideoque ea, quæ proprie signari (1) poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseverarint.

Mihi autem orationis differentiam fecisse et dicentium et audientium naturæ videntur, quod Attici limati quidem et emuncti nihil inane aut redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioqui atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus rhodium: quod velut medium esse atque ex utroque mistum volunt. Neque enim attice pressi, neque asiane sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum, quæ, velut sata quædam cœlo terraque degenerant, saporem illum atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus

(1) Si peritiores linguæ Græcæ fuissent. Legi posset: *signari non poterant.* Quæ ob linguæ Græcæ imperitiam non poterant propriis verbis significare, ea circuitu quodam enuntiabant.

Digitized by Google

puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est, judicium acre, tersumque; ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter (1) mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos credunt tenues, et lucidos, et significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper (2) manum intra pallium continentes.

Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias; hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad (3)Coccum et Antocidem remittemur? Interrogare tamen velim, an Isocrates attice dixerit? Nihil enim tam est Lysiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit.

Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certe. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, et his priores, Isæum, Antiphon-

(1) Quid sit Attice dicere, vide apud Ciceronem, in Bruto, 84. — 291. Et in Oratore, 22. — 32.

(2) Sic proverbialiter est locutus de illis qui lenti sunt et remissi, ac sedata utuntur oratione. Nam oratores qui utuntur contentione, brachium solent exerere atque vibrare. *Turn.*

(3) *Antocides* numeratur a Plutarcho inter decem oratores Athenienses. De *Cocco* nihil ille scribit. Tantum suidas ait hunc fuisse Isocratis discipulum, et oratorem Atheniensem, qui quasdam orationes reliquerit. Videtur autem significare Antocidem et Coccum tenuiores fuisse Lysia. *Turn.*

Digitized by Google

tem : quos ut homines, inter se genere similes, differentes dixeris specie.

Quid ille, cujus modo fecimus mentionem, Æschines? nonne his latior et audentior, et excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues et circumspectos, sublimitate, vi, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet, non *translationibus* nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum *per cæsos in Marathone ac Salamine* propugnatores reipublicæ, satis manifesto docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum num Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similemne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus et cœlesti fragori comparant comici, dum illi conviciantur?

Quid est igitur, quod in iis demum, qui tenui venula per calculos fluunt, atticum saporem putent? ibi demum (1) thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertilioremve segetem, negaturos atticam esse, quod plus, quam acceperit, seminis reddat; quia (2) hanc ejus terræ fidem Menander eludit.

Itaque si quis nunc ad eas Demosthenis

(1) Hoc dictum est, quia in Hymetto monte Atticæ copia est præstantissimi mellis. *Turn.*

(2) Alludere videtur ad aliquem Menandri locum.

Digitized by Google

virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius natura, sive lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam dicentem : *Non fecit hoc Demosthenes* ? et si quid exierit numeris aptius (fortasse non possit); sed tamen, si quid exierit, non erit atticum ? Melius de hoc nomine sentiant, credantque *attice dicere esse optime dicere*.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispositione, consilio, cæterisque hujus generis artibus similis græcæ ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque est ipsis statim sonus dulcior, quando et jucundissimas ex Græcis vere litteras non habemus, *vocalem* alteram, alteram *consonantem*, quibus nullæ apud eos dulcius spirant: quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio, ut in *Zepyris Zopyris*que: quæ si nostris litteris scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridæ, quibus Græcia caret. Nam et illa, quæ sexta est nostrarum, pene non humana voce, vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est : quæ etiam cum *vocalem* proximam accipit, quassa quodam modo, utique

Digitized by Google

(1) quoties aliquam *consonantium* frangit, multo fit horridior.

Æolicæ (2) quoque litteræ, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras et (3) illa syllabas facit, quæ ad conjungendas demum subjectas sibi *vocales* est utilis, alias supervacua; ut *equos* ac *equum* scribimus, cum ipsæ etiam hæ *vocales* duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoque scribi illorum litteris non potest.

Quid? quod pleraque nos illa, quasi mugiente littera cludimus *m*, qua nullum græce verbum cadit? At illi *n*, jucundam, et in fine præcipue, quasi tinnientem illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis.

Quid? quod syllabæ nostræ in *b* litteram, et *d* innituntur adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *adversis* dicendo, sed et (4) in præpositione *b* litteræ absonam et ipsam *s* subjiciendo?

Sed (5) accentus quoque cum rigore quo-

(1) Ut in hoc ipso *frangit*.

(2) Claudius Cæsar Imperator litteris adjecerat *digamma Æolicum* (sic dictum, quia ejus figura duplicatum gamma reddit F.) Quod tamen, ut meminit Priscianus, est repudiatum. *Turn.*

(3) Scilicet littera *u*.

(4) Pro *ab*, ponendo *abs*. Pro S multi legunt F.

(5) *Accentus* est certa lex et regula ad elevandam aut deprimendam in pronuntiatione syllabam. Triplex est: *Acutus* ideo inventus est, quod acuat sive elevet syllabam;

Digitized by Google

dam, tum similitudine ipsa minus suaves habemus; quia ultima syllaba nec *acuta* unquam excitatur, nec *flexa* circumducitur, sed in *gravem*, vel duas *graves* cadit semper. Itaque tanto est sermo græcus latino jucundior, ut nostri poëtæ, quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

His illa potentiora, quod res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit (1) *transferre*, aut *circumire*: etiam in iis, quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

Quare qui a Latinis exigit illam gratiam sermonis attici, det mihi in eloquendo eamdem jucunditatem, et parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa confusione.

Nam quo minus adjuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore

Gravis, ideo quod deprimat aut deponat; *Circumflexus*, eo quod deprimat atque acuat. In unaquaque parte orationis *arsis* et *thesis* sunt; ut in hac voce, *natura*, quando dico *natu*, elevatur vox, et est *arsis* in *tu*: quando vero, *ra*, deprimitur vox, et est *thesis*. Priscian.

(1) Translatione seu metaphorâ, aut circuitu seu periphrasi significare.

Digitized by Google

illuminanda. Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietatis penes illos est certior copia? vincamus ingenio. (1)

Græcorum etiam minora suos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior spiritus sinus nostros tendat. Non tamen alto semper feremur; nam et littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus; ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non considat, inveniam. Neque enim, si tenuiora hæc ac pressiora Græci melius, in eoque vincimur solo, et ideo in comœdiis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda ut optime possumus.

Possumus autem rerum et modo et judicio esse similes: (2) verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis et acutus, et non asper, et non indistinctus, et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro

(1) Significat à Græcis res vel tenuissimas subtili sermone eleganter exprimi; nos non posse descendere in tantam subtilitatem: sed id tamen esse compensandum aliqua amplitudine, ita tamen ut videamur esse tenues, quanquam non ita ut Græci. *Turn.*

(2) *Verborum gratia, quàm in ipsis* scilicet verbis *non habemus*, (nisi forte legendum sit, *quam ut ipsi non habemus*) aliis ornamentis *extrinsecus* petitis *condienda est* et compensanda.

non satis est, quo melius esse nihil potest?

III. Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquimur, contenti promere animi voluntatem, nihilque accersiti et elaborati requirentes; quicquid huc sit adjectum, id esse affectationis, et ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum a veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum a natura sit officium attributum, servire sensibus; sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione, et lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie, quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet *circuitu* res ostendere, et *translationibus*, id est, aut pluribus, aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maxime secundum naturam dixisse contendunt, mox poëtis similiores extitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione, falsa et impropria virtutes (1) ducentes.

Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum a propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit,

(1) Virtutum loco habentes. Quædam scilicet figuræ essent vitia, si non peterentur, sed acciderent, ut ipse ait Fabius, pag. 135.

Digitized by Google

non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quamdam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: qui, si res indicare modo satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed, cum debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adjutoriis, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam et lacertos exercitatione constringere, et augere vires, et colorem trahere, naturale est.

Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, et eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, et idem omnes deceret. At loquuntur, et servant personarum discrimen: ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturæ eloquentiam dicit.

Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catonem Gracchosque, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia utilitati, tum partem quamdam delectationi daret, cum et ipsam se rem agere diceret (agebat autem maxime) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quod placebat.

Ad cujus voluptates nihil equidem, quod

addi possit, invenio, nisi (1) ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione *causæ* et dicendi auctoritate, si crebra hæc lumina et continua fuerint, ut non invicem offecerint.

Sed me hactenus cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne crassa toga sit, non serica; ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum comptum; cum in eo, qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora.

Cæterum hoc, quod vulgo *sententias* vocamus (veteribus præcipueque Græcis in usu non fuit, apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, et copia non redundent, et ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, et uno ictu frequenter impellunt, et ipsa brevitate magis hærent, et dictione persuadent.

Ac sunt, qui hæc excitatiora lumina, etiamsi dicere permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt; ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox litteris reliquisse, ut Periclem et Demadem; rursus alios ad componendum optimos, *actionibus* idoneos non fuisse, ut Isocratem; præterea in agendo plus impetus posse plerum-

(1) Alii legunt: *ne si sensus*, etc.

Digitized by Google

que, et petitas vel paulo licentius voluptates commovendos enim esse, docendosque animos imperitorum. At quod libris dedicatur, et in exemplum editur, tersum ac limatum, et ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum; et judices artis habeat artifices.

Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere; neque aliud esse oratio scripta, quam monumentum *actionis* habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes, non dico nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando, quæ vitiosa sunt, scio.

Quo different igitur? Quod, si mihi des consilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modo, sed etiam ejus, qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam *procæmia* supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet; non enim trahentur his illi sapientes: proprie et significanter rem indicare, probatione colligere, satis est.

Cum vero judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sæpius, atque interim rustici; omnia, quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt; eaque etiam cum dicimus, promenda, et cum scribimus, ut doceamus quomodo dici

oporteat. An(1) Demosthenem mallem sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem? aut eos præstantissimos oratores alio, quam scriptis, cognoscimus? Melius egerunt igitur, an pejus? nam si pejus, sic potius oportuit dici, ut scripserunt: si melius, sic oportuit scribi ut dixerunt.

Quid ergo? Semper sic aget orator, ut scribit? si licebit, semper: quod si impediant brevitate tempora a judice data, multum ex eo, quod potuit dici, recidetur: editio habebit omnia. Quæ (2) autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit: (3) atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcepit. Ideoque instandum iis, quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur.

Sermo ipse qui facile judicem doceat, optandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rus-

(1) Forte legendum, *nollem*. Argent. editio habet: *An Demosthenes male sic egisset, ut scripsit, aut Cicero?*

(2) Interdum Judices ita sunt imperiti, ut sæpenumero sit incpte loquendum, quo res ab illis intelligatur. Illa tamen vitia non erunt in oratione ponenda, cum scribetur. *Turn.*

(3) Argent. edit. habet: *atque ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut Cicero præcepit*, id est, orator sæpe, prout ex vultu Judicis eum animatum esse videt, sermonem suum fingit ac format.

Digitized by Google

ticum testem, an (1) *Amphiona* nosset? negante eo, detraxit aspirationem, breviavitque secundam ejus nominis syllabam, et ille eum sic optime norat. Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur, cum dicere quomodo scribendum est, non licet.

IV. Altera est divisio, quæ in tres partes et ipsa discedit, qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se videntur. Namque unum subtile, quod ἰσχνὸν vocant. Alterum grande atque robustum, quod constituunt ἁδρόν. Tertium alii medium ex duobus: alii floridum (namque id ἀνθηρὸν appellant) addiderunt: quorum tamen ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud utrocunque nomine, delectandi, sive (2) aliud interconciliandi præstare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur.

Itaque illo subtili præcipue ratio narrandi probandique consistet; sed quod etiam detractis cæteris virtutibus, suo genere plenum sit.

Medius hic modus, et translationibus crebrior, et figuris erit jucundior egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis

(1) Pendet hujus loci sensus ab ea ratione qua rusticus pronuntiabat hanc vocem.

(2) *Aliud* superfluum videtur: et fortasse huc irrepsit e superiore versu, ubi est *illud*.

Digitized by Google

lucidus quidam, et virentibus utrinque sylvis inumbratus.

At ille, qui saxa devolvat, et pontem indignetur, et ripas sibi faciat, multus et torrens judicem vel nitentem contra, feret cogetque ire qua rapit.

Hic orator et defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: (1) apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquemque (ut apud Ciceronem (2) in oratione contra Catilinam in senatu) alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem, et vi *superlationum* quoque eriget: *Quæ Charybdis tam vorax?* (3) et: *Oceanus mediusfidius ipse.* Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic deos ipsos in congressum prope suum sermonemque deducet: *Vos enim albani tumuli atque luci:* (4) *vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi romani sociæ et æquales.* Hic iram, hic misericordiam inspirabit, hic dicet: *Te vidit, et flevit, et appellavit;* (5) et per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

Quare si ex tribus his generibus necessario sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, et validissimum alioqui, et maximis quibusque *causis* ac-

(1) Vide Ciceronem pro Cœlio, 33.
(2) Vide 1. Catilin. 18.
(3) Vide Ciceronem 2. Philipp. 67.
(4) Vide pro Milone, 85.
(5) Procul dubio subest hîc aliquod mendum. Argent. editio habet: *et per omnes affectus auditor huc atque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.*

Digitized by Google

commodatissimum ? (1) Nam et Homerus brevem quidem cum animi jucunditate, et propriam (id enim est *non errare verbis*), et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt virtutes generis illius primi. (2) Et *ex ore* Nestoris dixit *dulciórem melle profluere sermonem*: qua certe delectatione nihil fingi majus potest. (3) Sed summam aggressus, ut in Ulysse, facundiam, magnitudinem illi junxit : cui orationem *nivibus hybernis et copia verborum*, *atque impetu parem* tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet : hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis ; hanc fulminibus Aristophanes comparat : hæc est vera dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile validumque, tertium aliquid constitutum est ; ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam et subtili plenius aliquid atque subtilius, et vehementi remissius atque vehementius invenitur : ut illud lene aut ascendi, ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur.

Ac sic prope innumerabiles species repeRiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant ; sicut quatuor generaliter

(1) Iliad. γ 213. etc.
(2) Iliad. α 249. etc.
(3) Iliad. γ 216. etc.

Digitized by Google

ventos a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum proprie deprehendantur. Eademque musicis ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultissimum quærere, ad quam recturus se sit orator; cum omnis species, quæ modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo *genus dicendi* vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro *causa* modo, sed et pro partibus *causæ*. Nam, ut non eodem modo pro reo capitis, et in certamine hereditatis, et de *interdictis* ac *sponsionibus*, et de *certa re credita* dicet; sententiarum in senatu, et concionum, et privatorum consiliorum servabit discrimina; (1) vitam ex differentia personarum, locorum, temporumque mutabit: ita in eadem oratione (2) aliter conciliabit, non ex iisdem (3) partibus iram, et misericordiam petet: alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes. Non unus color *proœmii*, *narrationis*,

(1) Vivendi rationem. Argent. Editio habet; *multa*.

(2) Omissum videtur hîc aliquid. *Aliter inflammabit*, *aliter conciliabit*. Repetitio ejusdem vocis *aliter*, potuit hoc mendum inducere.

(3) Ex iisdem locis.

Digitized by Google

narrationis, *argumentorum*, *egressionis*, *perorationis*, servabitur.

Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane; non ubique simul, sed ubicunque par sit: sic fiet tum id, propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat et utiliter, et ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoque nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequetur.

Falluntur enim plurimum, qui vitiosum et corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile. Quod quidem placere multis, nec inficior, nec miror. Est enim jucundioris ac favorabilior qualiscunque eloquentiæ; et ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli: quod minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi corona est.

Ubi vero quid exquisitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem, neque immerito; nam ne illud quidem facile est. Sed evanescunt hæc

Digitized by Google

atque emoriuntur comparatione meliorum; *ut lana tincta fuco citra purpuram placet; at si contuleris etiam* (1) *lacernæ, conspectu melioris obruatur*, ut Ovidius ait. Si vero judicium his corruptis acrius adhibeas, ut (2) buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, et quadam vix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur, hæc citra solem, ut et quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optime tantum, sed etiam facillime faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum sollicitudo persequitur, ac oratorem macerat et coquit, ægre verba vertentem, et perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille, et sublimis, et locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti, circa ima labor est.

Cæterum quantum processeris, mollietur dives et lætius solum. (3) Et si hæc quoque jam levius suprema, perseverantibus

(1) Quæ minus splendoris habet, quam cæteræ vestes.

(2) *Buccinum* vocant quoddam genus conchæ, ex quo tingitur color similis purpuræ, sed dilutior et pallidior. *Turn.*

(3) Mendosus hic locus. *Levius*, abundat: et hunc forte irrepsit e superiore versu, ubi est, *lætius*. Argenti editio habet *evaseris*.

Digitized by Google

studiis evaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, et omnia sponte proveniunt: quæ tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt.

Sed et copia (1) habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; et nitor ille cultum virilem, et inventio judicium. Sic erunt magna, non nimia; sublimia, non abrupta; fortia, non temeraria; severa, non tristia; gravia, non tarda; læta, non luxuriosa; jucunda, non dissoluta; plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima fere per medium via, quia utriusque ultimum vitium est.

CAPUT XI.

Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam.

I. Desinendum oratori, antequam deficiat. — Tunc formandis juvenibus incumbet. II. Excusat se Fabius quod ab oratore exigat et virtutem, et plurimarum artium scientiam. — Virtutem voluntate maxime constare. — Discendis artibus abunde tempus sufficere. — Affert exempla multorum, qui omnes artes didicerint. III. Adhortatio ad Eloquentiam.

1. His dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum et optimo viro, et opere sanctissimò faciet: non quia prodesse un-

(1) Malim, *habeat.*

Digitized by Google

quam satis sit, et illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quam longissimum tempus; sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejus, quam fecerit, faciat. Neque enim scientia modo constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate: quibus fractis aut imminutis ætate seu valetudine, cavendum est, ne quid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet, parum audiri sentiat, (1) ne se quæratur perire.

Vidi ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum valde senem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat auctoritate perdentem, cum, agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent: quæ occasio illis fuit dicendi, *malle eum deficere, quam desinere*. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare, antequam in has ætatis veniat insidias, receptui canet, et in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, cum id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monumenta rerum posteris, aut, (2) ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, (3) quærentibus tradet, aut eloquentiæ com-

(1) Alii legunt: *ne se quærat priorem. Ne se queratur pejorem.*

(2) Vide Ciceronem. 1. de Oratore, num. 199.

(3) Omissum hîc aliquid suspicor, ut *jus*, aut *responsa*. Crassus enim hanc senectuti suæ jucundissimam occupa-

ponet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt ejus domum optimi juvenes more veterum, et veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, et ut vetus gubernator, littora et portus, et quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis, ratis poscat, docebit : non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quam docere quod optime scias?

Sic ad se Cœlium (1) deductum a patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hirtium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cum jam secretus et consecratus, liber invidia, procul a contentionibus, famam in tuto collocarit, et sentiat vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem, et quid apud posteros futurus sit, videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui forte cognoscere

tionem destinabat, ut civibus de jure quærentibus responderet.

(1) Pro Cœlio, num. 9.—Lib. 9. Epist. fam. 16.

Digitized by Google

voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est, docuisse quod scierit.

II. Vereor tamen, ne aut magna nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse, et dicendi peritum velim; aut (1) multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque præcepta, et scientiam juris civilis, præter ea, quæ de eloquentia tradebantur, adjecerim; quique hæc operi nostro necessaria esse (2) crediderim, velut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum.

Sed hi primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quæ velit, cum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum pene dimetiri, minores, sed difficiliores, artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus. (3) Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque impervium, neque saltem durum putent.

Nam id, quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maxime constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem, quæ virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum inten-

(1) Supple, *nimium multa*.
(2) Legendum, *crediderint*.
(3) Si mente rei magnitudinem conceperint.

Digitized by Google

tione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Brevis est institutio vitæ honestæ beatæque,(1) si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam, ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucribus convenit; ita certe facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam vivere.

Cætera vero, etiamsi ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, et ratio, et modus: sed culpa est in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur, partim etiam inscitia tradendi, vel negligentia.

Proxima (2) in nobis, qui morari in eo, quod novimus, quam discere quæ nondum scimus, melius putamus. Nam, ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more est plurimorum (ut de his, a quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, ta-

(1) *Si credas* adesse breve et facile: vel si credas iis quæ de virtute præcipiuntur. Meliorem certe sensum hæc verba efficerent: *si cupias*, *si velis*.

(2) Intelligit adolescentes Rhetoricæ operam dantes.

Digitized by Google

ceam), declamitare in schola, et tantum laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico tempore imaginem veri discriminis, et dicendi leges comperisse?

Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una ejus specie consenescendum. (1) Cognoscere enim, et præcepta vivendi perdiscere, et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. (2) Dicendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quælibet enim ex iis artibus, quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi solet. Adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires cito facit, consuetudo.

Rerum cognitio quotidie crescit; et tamen (3) multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur? Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere, necessarium est. Quæ quidem possumus omnia: sed breve nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia

(1) Videtur aliquid deesse, quod referatur ad *cognoscere*, ut *multa*.

(2) Alii legunt, *discendi ratio*, vel, *docendi*.

(3) Argent. editio habet per interrogationem *et tamen quam multorum*, *etc.* ut sit sensus, non ita multos esse libros quorum necessaria sit lectio.

Digitized by Google

trahunt; adjice tot genera ludendi, et insanam corporis curam.

Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ sollicitudines, multæ causæ libidinum, et vinum, et flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa ætas, et abunde (1) satis ad discendum spatia viderentur, et diurna tantum computantibus tempora: et noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus.

Nec vero, si geometræ, et grammatici, cæterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia, vestigia reperiuntur; ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se scientiam tulit, sed vestem et annulum, crepidasque, quæ omnia manu sua fecerat, in usu ha-

(1) Plusquam satis. Malim legere, *spatii videretur et diurna.* Etiam diurna. Deleri forte possit, *etc.*

Digitized by Google

buit, atque ita se præparavit, ne cujus alterius ope egeret, neve ullius rei; Gorgias quoque summæ senectutis, id quærere audituro, de quo quisque vellet, jubebat.

Quæ tandem ars digna litteris Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientia complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi ætas felicior, quam nostra, cui docendæ priores elaboraverunt.

M. Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo, litteras græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quam multa, immo pene omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cornelius Celsus mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, et rusticæ etiam, et medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

Digitized by Google

III. At perficere tantum opus, arduum est, et nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit; cùm omnia, quæ magna sunt atqûe admirabilia, tempus aliquod, quo primum efficerentur, habuerint. Quantum enim poësis ab Homero et Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia a Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, ante non fuerat.

Verum etiamsi quis summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt? (1) tamen est (ut Cicero ait) *pulchrum in secundis tertiisque consistere*. Neque enim, si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur; neque qui Homeri, non Tyrtæi.

Quinimmo, si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi, qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec alii postea vicerint. (2)

(1) Vide Ciceronem de Oratore, num. 4.

(2) Eos qui prioribus temporibus fuerunt, vicerint, superaverint.

Verum ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio et Messala, qui, jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ, agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioqui pessime de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, (1) defuisset.

Adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, pene illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram, hominibus contigisse: si tamen dignum litteris esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes, sed voluptatem, quæ sit ex virtutibus, peti dicunt.

Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, et qua remota muta sunt omnia, et luce præsenti et memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certe multos infra nos videbimus.

(1) Legi possit, *defuisset*.

Digitized by Google

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

FINIS.

Digitized by Google

SUMMA CAPITUM

QUÆ SECUNDO TOMO CONTINENTUR.

Liber VII.

Liber VIII.

Liber IX.

Digitized by Google

LIBER X.

LIBER XI.

LIBER XII.

Digitized by Google

FINIS.

Digitized by Google

INDEX
RERUM ET VERBORUM
MEMORABILIUM.

Littera a. *Tomum primum indicat; littera* b. *secundum.*

A

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

B

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Credibilia

Digitized by Google

Digitized by Google

S 2

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

N

Digitized by Google

O

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Pueri

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Finis Indicis Rerum et Verborum memorabilium.

Digitized by Google

INSTITUTIONES

ORATORIÆ.

Tom. I.

INSTITUTIONES

ORATORIÆ.

Tom. II.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LENOX LIBRARY

Bancroft Collection.
Purchased in 1893.

Digitized by Google

Digitized by Google